

Nidos sąsiuviniai / 2018 (11)

Nidos

sąsiuviniai | Nida Notebooks | 2018 (11)

THOMO MANNO
KULTŪROS CENTRAS
NIDA

Turinys | Contents

- ANTANAS GAILIUS. *Nidos forumas „Europos migrena“* ... 7
Nida Forum: European Migraine ... 75
- FLAMINIA GIOVANELLI. *Gydant Europos sukeltą migreną: Bažnyčios indėlis* ... 9
Curing the Europe-triggered Migraine: the Contribution of the Church ... 77
- BERNARDAS GAILIUS. *Valstybininkų ilgesys. Specialiosios tarnybos
šiuolaikinės Europos literatūroje ir tikrovėje* ... 21
*Longing for Statesmen: the Special Services in the Literature and Reality
of Contemporary Europe* ... 90
- BOGDAN SZLACHTA. *Europos migrena?* ... 30
Europe's Migraine? ... 99
- MICHAEL KRÜGER. *Erdvės, kraštovaizdžiai* ... 40
Spaces, Landscapes ... 110
- NERIJA PUTINAITĖ. *Ar tikrai europietiškas trukdo nacionalumui?* ... 53
Does Europe Really Interfere with National Identity? ... 123
- RIMVYDAS PETRAUSKAS. *Europietiško ilgesys ir integracijos baimė:
Lietuva ir Europa istorinėje perspektyvoje* ... 64
*Longing for Europeanness and Fear of Integration: Lithuania and Europe
in a Historical Perspective* ... 132

Leidinį finansavo Lietuvos kultūros taryba

Viršelyje panaudotas Edvardo Muncho paveikslo *Klyksmas* (1893) fragmentas
iš Nasjonalgalleriet, Oslo

© Antanas Gailius, Flaminia Giovanelli, Bernardas Gailius, Bogdan Szlachta, Michael Krüger,

Nerija Putinaitė, Rimvydas Petrauskas, 2018

© Thomo Manno kultūros centras, 2018

Nidos forumas „Europos migrena“

ANTANAS GAILIUS

Ne vienerius metus Thomo Manno kultūros centro kuratoriume sklandė mintis, kad Thomo Manno vardas įpareigoja, o Nidos aplinka teikia idealią atmosferą tarptautiniams pašnekesiams apie svarbiausius Europos gyvenimo klausimus. Iš dalies, žinoma, tiems klausimams skiriama jau ir vasaros festivalio programa. Tačiau kuratoriume svajota ir kalbėta apie visai kitą ir kitokio pobūdžio renginį, ne konkuruojantį su festivaliu, o veikiau jį papildantį. Taip pamažu subrendo mintis apie Nidos forumą – dviejų dienų studijų savaitgalį, kuris vyktų ne vasaros sezono įkarštyje, o kur kas ramesniu laiku, rugsėjo mėnesį, kai gamtos žavesiai ne taip vilioja pasprukti nuo rimtų temų.

Pirmasis Nidos forumas įvyko 2018 metų rugsėjo 14–15 dienomis. Pranešėjus kvietėme kalbėti apie „Europos migreną“, turėdami galvoje tą galvos skausmą, kurį šiandien jaučia ne tik politikai, bet ir intelektualai, kultūros žmonės, o kartu ir kiekvienas mūsų, kam rūpi šis tas daugiau nei siauri savojo kiemo reikalai.

Kalbėti kvietėme gana skirtingus žmones, norėdami, kad Europą kamuojančios negalavimai būtų aptarti įvairiais aspektais. Vokiečių poetas, rašytojas, buvęs ilgametis „Hanser“ leidyklos direktorius, o šiandien – Bavarijos dailiųjų menų akademijos prezidentas Michelis Krügeris, Vatikano Integralios žmogaus raidos dikasterijos pasekretorė dr. Flaminia Giovanelli, Krokuvos universiteto politinės filosofijos profesorius Bogdanas Szlachta,

Vilniaus universiteto profesorius istorikas Rimvydas Petrauskas, to paties universiteto filosofė dr. Nerija Putinaitė ir istorikas dr. Bernardas Gailius su būriu įvairių Lietuvos aukštųjų mokyklų doktorantų ir magistrantų, žurnalistų ir šiaip susidomėjusių žmonių dvi dienas turėjo galimybę ne tik rimtai padiskutuoti, bet ir laisvai pabendrauti prie pietų stalo ar vakarinės vyno taurės. Tiems, kurie šios galimybės neturėjo, siūlome bent paskaityti šį „Nidos sąsiuvinį“ numerį.

„Nidos sąsiuviniai“ radosi suvokus, kad Thomo Manno vasaros festivalio žodžio programos tekstai gali būti įdomūs ne tik renginių klausytojams, bet ir platesnei auditorijai, neturėjusiai galimybės dalyvauti festivalyje. Juo labiau tas pasakytina apie Nidos forumo pranešimus. Todėl šiame „Nidos sąsiuvinį“ numeryje ir skelbiame visus forumo tekstus, drauge tikėdamiesi, kad skaitytojas, jų sudomintas, kitų metų rugsėjį gal ir pats ieškos galimybės atvykti į Nidoje rengiamą antrąjį forumą.

Gydant Europos sukeltą migreną: Bažnyčios indėlis

FLAMINIA GIOVANELLI

Visų pirma norėčiau padėkoti organizatoriams už kvietimą pasisakyti tokioje įdomioje ir tam tikra prasme „eksperimentinėje“ konferencijoje.

Tiek daug garbių (ir jaunų) pranešėjų bei klausytojų mane truputį baugina, bet turiu labai daug priežasčių džiaugtis, kad esu čia, nuostabioje vietoje, todėl labai pasistengsiu, kiek tik leis prastos anglų kalbos žinios.

Daug ryšių

Iš tikrųjų galėčiau surasti nemažai ryšių tarp šios vietos, temos, kuria buvau paprašyta kalbėti, ir savęs pačios. O žmogaus gyvenimas yra sudarytas iš santykių ir ryšių, ir juos aptikus, kasdieniai žmogiški įvykiai įgyja ypatingą prieskonį ir prasmę.

1. Mes esame Thomo Manno vasarvietėje Nidoje. Tai man iškart primena kitą mažą miestelį Italijoje, kur Thomas Mannas jaunystėje praleido labai vaisingą laiką ir kur aš taip pat leisdavau nemenką metų dalį, ir dabar leidžiu. Tas mažas miestelis, pilnas prisiminimų apie du brolius Mannus, yra Palestrina, kur Thomas praleido 1897 m. vasarą. Kaip tik tame miestelyje po keturiasdešimties metų (1947 m.) jis leido savo *Daktaro Fausto* protagonistui muzikantui Adrianui Léverkiūnui susitikti demoną.

2. Kita sąsaja, neabejotinai lėmusi mūsų konferencijos temos pasirinkimą, yra Thomo Manno rūpestis Europa kaip kultūrinio dariniu. Šis rūpestis išreikštas daugeliu įspėjimų Europai, kurią jis laikė vieninteliu

priešnuodžiu nuo vokiečių nacionalizmo, ir ypač dviem garsiomis jo prakalbomis jaunimui, pasakytomis kaip tik tais metais, kai vasarodavo Nidoje.

3. Kalbėdama apie Europą, negaliu neprisiminti savo europietiškos jaunystės. Tai dar viena sąsaja asmeniškai su manimi. Aš netgi priklausau pirmajai naujųjų europiečių kartai, jei galima taip sakyti, nes gyvenau Briuselyje nuo 1958 iki 1965 m.! Mano tėvas buvo Europos kūrimo pionierius, o aš ir mano klasės bendramoksliai, vos šešių skirtingų tautybių, buvome Briuselio europinės mokyklos pionieriai. Tuo metu Europa nekėlė migrenos, mums buvo smalsu atrasti savo bendramokslų kultūrą, kalbas ir skirtingą gyvenimo būdą, galbūt nesąmoningai mėgaujantis atmosfera, sukurta Europos Bendrijos įkūrėjų idealų.

4. Galiausiai dar svarbesnė sąsaja su pačiais mano pranešimo teigimais yra ryšys tarp Europos ir Katalikų Bažnyčios, kuriai turėjau garbės ir dėka tarnauti 43 metus. Šis ryšys buvo labai tvirtas XX a., kai Popiežiai, pradant Benediktu XV Pirmajame pasauliniame kare, visada stengdavosi nešti žemynui taiką. Po Antrojo pasaulinio karo jie ypač pradėjo skirtingais būdais reikšti tvirtus europietiškus įsitikinimus. Toks uolus rūpestis Europa gali būti regimas trimis kryptimis: dvasinės Europos vienybės; europietiškos tapatybės svarbos; tankaus Katalikų Bažnyčios institucijų tinklo Europos lygiu.

Dvasinė Europos vienybė buvo pagrindas Pal. Pauliui VI paskelbti šv. Benediktą, Pijaus XII jau sveikintą kaip „Europos tėvą“, Europos globėju. Tai įvyko 1964 m. spalį, ir kaip tik ta proga Popiežius Paulius palinkėjo, kad „šiandienos žmonėms, tiems, kurie gali veikti, ir tiems, kurie gali tik trokšti, dvasinės Europos vienybės idealas būtų neliečiamas ir šventas ir kad jiems nepristigtų pagalbos iš aukštybių jį realizuoti praktiškai ir sėkmingai“.

Šv. Jono Pauliaus II pozicija šiuo klausimu buvo dar ryžtingesnė, mat jis buvo kilęs iš Rytų. Gerai žinoma, koks atkaklus jis buvo šiuose debatuose ir kaip vaizdingai apie tai pasisakydavo. Jis labai dažnai kalbėdavo, kad Europai svarbu alsuoti „abiem plaučiais“, o vienoje ilgiausių kalbų šia tema, kreipdamasis į Europos Parlamentą 1988 m., kai Europos Bendrija vienijo 12 šalių, jis sakė: „Kitos tautos tikrai galės prisijungti prie šiandien čia susirinkusiųjų. Būdamas visuotinės Bažnyčios Vyriausiasis Ganytojas ir pats kilęs iš Rytų Europos bei žinodamas slavų tautų, kito mūsų bendros tėvynės Europos „plaučio“, siekius, linkiu Europai, noriai sau suteikiančiai

laisvas institucijas, vieną dieną pasiekti tikrąjį mastą, duotą jai geografijos, o dar svarbiau, istorijos.“ Po metų, griuvus Berlyno sienai, Šventojo Jono Pauliaus linkėjimas išsipildė.

Antroji kryptis yra europietiškosios tapatybės svarba, ar tiksliau: europietiškosios tapatybės pažinimo ir poreikio atvirai ją reikšti svarba. Trumpai tariant, tai yra klausimas apie „krikščioniškas šaknis“ ir norą paminėti jas Europos Konstitucijoje (kurio buvo atsisakyta). Toks reikalavimas nekilo ir nekylo vien iš Katalikų Bažnyčios. Jį palaikė ir tebeplaikoma nemažai pasauliečių intelektualų, o daugiau ar mažiau sąmoningai – ir nemenka dalis Europos žmonių.

Debatai dėl to, ar paminėti „krikščioniškas šaknis“ greta jau minimos Graikijos-Apšvietos tradicijos, sukėlė debatus, pavadintus „absurdiškais“. Nepripažinti krikščioniškų Europos šaknų – tai lyg atmesti visuomeninį krikščionybės vaidmenį, atsisakyti bendrumo su Europos religine tradicija, o galiausiai tai keltų grėsmę ir pačiai demokratijai, „vertingumas auga ar smunka drauge su vertybėmis, kurias ji įkūnija ir skatina“. Galiausiai pasirinkimas priešintis Europos krikščioniškajai tradicijai ar ją ignoruoti, „užuot palaikius su ja dialogą“, gali būti laikomas ir „nebrandumo, jei ne silpnumo, ženklu“. Man asmeniškai baugu, kad net jei ši silpnybė nėra vienintelė dabartinės Europos krizės dėl migracijos reiškinio priežastis, ji bent jau yra vienas iš ją sukėlusiu dalykų.

Galiausiai trečioji kryptis, kuria galime ieškoti glaudaus ryšio tarp Katalikų Bažnyčios ir Europos, yra Bažnyčios institucijų tinklas, oficialus arba spontaniškas, orientuotas į religinius arba sociopolitinius žemyno reikalus. Jo tikslas – formaliai ir konkrečiai išlaikyti sąsają tarp Bažnyčios vienoje pusėje ir Europos tautų ir institucijų kitoje. Aš paminėsiu tik svarbiausias. Bažnyčios lygyje stambiausia institucija yra Europos vyskupų konferencijos taryba (CCEE), kurią sudaro 45-ių šalių atstovai. Tarp kitų tikslų Taryba taip pat siekia „ekumeninio bendradarbiavimo krikščionių vienybės labui“, teikdama gyvą Bažnyčios liudijimą Europos visuomenėje. Tyčia prisiminiau šią instituciją, nes ji gimė dėl kardinolo Rogerio Etchegaray, ilgamečio mano viršininko, vizijos ir įžvalgumo. Kadangi Europos sutartyse nenumatyta, kad Bažnyčios dalyvautų kaip „stebėtojos“ – kaip Europos Taryboje, kur šitokį vaidmenį gavęs Šventasis Sostas nuo 1970 m. veikia labai intensyviai, tik 1980 m., metai po pirmųjų Europos rinkimų, aštuoni Europos Ekonominės Bendrijos valstybių narių vyskupai sukūrė

COMECE, siekdami „perduoti Europos institucijoms ir valdžiai valstybių narių vyskupų konferencijų nuomonę ir požiūrį Europos integracijos klausimais“.

Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad diplomatiniai santykiai tarp Šventojo Sosto ir Europos Ekonominės Bendrijos buvo užmegzti 1970 metais: dar vienas ženklas, kokia buvo Bažnyčios svarba, kuriant Europą. Be „oficialiųjų“ institucijų, dar esama kitų, „spontaniškesnių“. Paminėsiu tik vieną, nes daugelį metų gerai išmaniau jos veiklą: Europos teisingumo ir taikos komisijų konferencija.

Migrenos gydymas: simptomai

Gydant bet kokią ligą, pirmiausia reikia nupasakoti simptomus, kurie Europoje daugiau ar mažiau pastebimi. Jie mums prieš akis, visi juos žinome. Nepaisant to, pamėginsiu kai kuriuos įvardyti, nes tai pirmasis žingsnis link vadinamojo Bažnyčios socialinio mokymo dvasių skyrimo proceso. Proceso, kurį gerai išmanau ir kuriame paeiliui kontempliuojami trys etapai: matyti; spręsti ir veikti.

Reikia dviejų prielaidų: visame mūsų pasaulyje šiandien dominuoja globalizacijos reiškiny, tad manau, galvą mums skauda labiausiai nuo šio reiškinių, kuris, šv. Jono Pauliaus II žodžiais, „*a priori* nėra nei geras, nei blogas. Jis bus toks, kokį jį padarys žmonės“.

Antroji prielaida: drįsčiau sakyti, kad Europa yra migrena savaime, pradedant vien nuo to, kaip sunku ją apibrėžti. Popiežius Benediktas XVI, rimtas Europos tapatybės klausimų tyrinėtojas, šitaip atsako į klausimą, kas yra Europa: „Europa nėra žemynas, kurį galima būtų suvokti aiškiai geografiškai; tai greičiau kultūrinė ir istorinė sąvoka.“ Benedikto XVI – Josepho Ratzingerio – požiūriu, Europa savo piliečiams teikia būdą sugyventi skirtingoms tautoms, remiantis sutartine tikėjimo ir proto tvarka. Būtina kuo stipriausiai pabrėžti tokio derinio svarbą. Popiežiaus Benedikto požiūriu, pozityvistinė prieiga prie gamtos ir proto yra nepaprastai svarbus žmonijos pažinimo metodas, bet savaime jo nepakanka, kad aprėptų „visą žmogiškosios būklės mastą“, o ypač jis negali iki galo išreikšti Europos atvejo, nes jos kultūra „radosi iš Jeruzalės, Atėnų ir Romos susitikimo – iš Izraelio tikėjimo į Dievą, graikų filosofinio proto ir Romos teisinio mąstymo susitikimo“. Būti vertiems šitokio turtingo kultūrinio paveldo – kaipgi nebus galvos skausmas!

Grįžtant prie simptomų – tik keli pavyzdžiai:

1. Nė nereikia žiūrėti į painią *Eurostat* interneto svetainę, kad pastebėtume Europos senėjimo krizę ir gyventojų skaičiaus mažėjimą. Gana prisiminti dabartines mūsų šeimas ir pagalvoti apie neįtikėtinas žinias: Vokietijoje trūksta pribuvėjų ir mokytojų! Štai dėl ko Popiežius Pranciškus sakė: „Europa yra pavargusi ir pasenusi močiutė, nebevaisinga ir nebegyvybinga.“ 2015 m. buvo 738 milijonai europiečių, bet prognozės rodo, kad 2030 m. jų bus 734 milijonai, o 2050 m. – 707 milijonai.

2. Ekonominės nelygybės augimas Europos šalių viduje ir tarp Europos Sąjungos šalių narių yra kitas simptomas. Tai kelia ypač didelį nerimą, turint galvoje, kad Lisabonos sutartyje rašoma: „Sąjunga siekia Europos, kurioje vystymasis būtų tvarus, pagrįstas subalansuotu ekonomikos augimu ir stabiliomis kainomis, didelio konkurencingumo socialine rinkos ekonomika, kuria siekiama visiško užimtumo ir socialinės pažangos, bei aukšto lygio aplinkos apsauga ir aplinkos kokybės gerinimu. Ji skatina mokslo ir technikos pažangą. Ji kovoja su socialine atskirtimi ir diskriminacija bei skatina socialinę teisingumą ir apsaugą, moterų ir vyrų lygybę, kartų solidarumą ir vaiko teisių apsaugą.“ Žiūrint vien į uždarbio skirtumus, akivaizdu, kad pasiekti tokių tikslų Europai sekasi sunkiai. Pastarojo metodo duomenys rodo, kad 20 proc. turtingiausių europiečių uždirba penkis kartus daugiau negu 20 proc. neturtingiausiųjų. Tuomet nestebina tai, kad dirbantys europiečiai, ypač jauni, nuolat kraustosi iš vienos šalies į kitą, ieškodami geresnio atlygio, jei ne tiesiog apskritai darbo. Nė nekaltant apie vaikus, kuriems gresia skurdas: jų yra milijonu daugiau negu prieš dešimt metų!

3. Pernai sausio mėnesį paskirtas Jungtinės Karalystės Vienatvės ministras, regis, yra dar vienas akivaizdus mūsų migrenos simptomas. Ar tai nėra svarbus išplitusių socialinių negerovių ženklas? 14 proc. Didžiosios Britanijos gyventojų dažnai arba visada jaučiasi vieniši (ir tai turi ekonominių padarinių, regis, JK darbdaviams kainuoja iki 3,5 milijardų JAV dolerių per metus). Tai yra „liūdna šiuolaikinio gyvenimo tikrovė“, aptinkama ne tik Europoje, jei, pavyzdžiui, trečdalis vyresnių negu 45 metų Amerikos piliečių jaučiasi vieniši. Nepaisant to, Europoje tai ypač šokiruoja, turint galvoje, kad gyventojų tankumas čia dar gana didelis, o kultūra „santykinė“, palaikoma daugybės mažų ir vidutinio dydžio miestelių tinklo, kuriame gyventojams įprasta bendrauti tarpusavyje.

4. Paskutinis simptomas, kurį paminėsiu, yra panašus į ankstesnįjį, bet sudėtingesnis. Tai yra baimės jausmas, plintantis po Europą. Daugelio Europos šalių patirti teroristų išpuoliai, visame žemyne juntama terorizmo grėsmė, pramonės revoliucija 4.0 ir numanomos darbo pasaulio permainos, dėl kurių neišvengiamai daugelis neteks darbo, jausmas, kad auga nusikaltamumas, sustiprinamas žiniasklaidos (mano šalyje per žinias pranešama, kad kasdien nužudoma bent viena moteris!), prastėjanti infrastruktūra (nugriuvus Morandžio tiltui Genujoje, visi italai bijo eiti bet koku tiltu arba po bet kokia galerija), gerai žinoma migrantų krizė – tai tik kelios priežastys, regis, pagrindžiančios tokį baimės jausmą. Problema ta, kad visa tai persikėlė į nemenką Europos elektorato dalį ir skatina „gynybinę retoriką“ bei „apeliavimą į baimę“ ir įgyja pavojingą rezonansą.

Galiausiai: neturiu galimybės žinoti *Brexit* priežasčių, bet gana aišku, kad šis įvykis yra ryškus, jei ne pats ryškiausias Europos sukeltos migrenos simptomas!

Migrenos gydymas: mėginimas rasti migrenos priežastis

Antrasis dvasių skyrimo proceso etapas yra situacijos *vertinimas*, šiuo atveju, mėginimas suprasti, kokia yra simptomų kilmė. Žinoma, tai bus labai skubota apžvalga, galbūt nepakankama ir neišsami. Nepaisant to, ypatinga perspektyva, kuria žvelgiu į šį klausimą, galbūt bent šiek tiek padės suprasti ligą.

1. Neįmanoma nurodyti vienintelės gyventojų skaičiaus mažėjimo priežasties. Šiaip ar taip, kaip visada, priežasčių yra ne viena. Nepaisant to, apibendrinama sakyčiau, kad Europoje patiriame visuotinę egzistencinę fragmentaciją, lydimą tam tikros ateities baimės. Tai susiję su visais visuomenės sektoriais, bet ypač aktualu kalbant apie šeimą, kur atsiranda nauji žmonės (bent anksčiau taip būdavo!). Ir neabejotina, kad „Europai būdinga šeimos krizė ir net šeimos sampratos apskritai nykimas“. Toks nykimas, pastebėtas šv. Jono Pauliaus II 2003 m., nuo tada negalėjo būti sėkmingai įveiktas, nepaisant to, kad jauni žmonės (Italijoje 70 proc.) vis tiek laiko šeimą viena svarbiausių atramų savo gyvenime, ir didelė jų dauguma (Italijoje 94 proc.) pritaria vaikų, turinčių šeimų, finansavimui, o daugelis jų (40 proc. Italijoje) norėtų turėti daugiau negu du vaikus. Šeimos klausimas esminis Katalikų Bažnyčiai, kaip rodo ir du sinodai šeimos klausimais, surengti Vatikane 2014 ir 2015 metais, praėjus 35 metams po pirmojo, surengto

1980 metais. Taigi, 2015 metais, vos prieš keletą metų, vyskupai norom nenorom pastebėjo augantį kraštutinį individualizmą, kuris silpnina šeimos ryšius ir dėl kurio kiekvienas šeimos narys imamas laikyti izoliuotu vienetu. Bet, kita vertus, vyskupai taip pat pastebėjo iš išorės šeimoms kylančius sunkumus: jos „dėl institucijų abejingumo ar per menko dėmesio dažnai jaučiasi paliktos likimo valiai. Visur akivaizdūs neigiami padariniai visuomeninei sąrangai – demografinė krizė, pedagoginiai sunkumai, nenoras priimti negimusią gyvybę“.

2. Einant prie antrojo simptomo, nereikia nė įrodinėti, kokių galimai grėsmingų padarinių gali turėti auganti nelygybė. Gali būti sunku galutinai apibendrinti tokį sudėtingą klausimą, moksliskai tiriamą viso pasaulio specialistų, tačiau nepaneigiama, kad ši konkreti situacija taip pat, jei ne visų pirma, susijusi su moralės sfera. Augantis atotrūkis tarp finansinės veiklos ir tikrosios ekonomikos (darbo, gamybos) bei „gruoniškos spekuliacijos tendencijos“ tapo vis akivaizdesnis praėjusios finansų ir ekonomikos krizės atveju. Šioje situacijoje, jei pavyksta susitarti dėl didesnio tarptautinio reguliavimo poreikio, aiškiai pasimato, kad ekonomikai, kaip bet kuriai kitai žmonių veiklos sričiai, „kad tinkamai funkcionuotų, reikia etikos“ ir, pridurčiau, „ne kokios nors etikos, bet žmogui draugiškos etikos“, kitaip pinigai valdys, o ne tarnaus. Svarbiausia, kad dabartinė žmogaus asmens samprata ribota, „nes žmogus suprantamas individualistiškai ir visų pirma kaip vartotojas, kurio pelningumo matas pirmiausia yra jo ar jos piniginių pajamų optimizacija“. Bet iš tikrųjų esminės žmogaus savybės yra protas, nepasiduodantis redukcioniškai bazinių poreikių sampratai, taigi, žmonėms mainantis prekėmis visada veikia daugiau negu vien materialios prekės, pavyzdžiui, pasitikėjimas ir padorumas. O tai juk susiję su moralės sfera!

Globalizacijos sąlygomis pasaulyje tokie svarstymai galiotų visur, bet jie ypač aktualūs Europai, nes mūsų tradicijos, taip pat ir ekonominės, buvo visai kitokios.

3. Kalbėdama apie trečiąjį migrenos ženklą, išplitusias negeroves, norėčiau nurodyti svarbiausią priežastį, kuri, man regis, jas sukėlė. Kaip daugelis mūsų amžininkų, Europos vyrai ir moterys sudaro įspūdį, kad patys yra vienintelis gyvenimo matas. Tai gali atrodyti laimėjimas, bet galiausiai pasitenkinimo jis neteikia. Prie jausmo, kad žmonės yra apėmęs narcisizmas ir todėl jie dažnai linkę į depresiją, prisideda daug priežasčių (7 proc.

Europos gyventojų serga šia liga, o Europos Sąjungos šalyse – net 26 proc.). Norėčiau paminėti tik dvi šios negerovės išraiškas. Pirmoji – didelė galia, teikiama naujų technologijų, taip išplitusių Europoje, kurių laimėjimais turime džiaugtis, bet „šiuolaikinis žmogus nemokomas tinkamai naudotis galia“ ir pamiršta, kad „mes nesame Dievas“. Antroji – išvešėjusi mūsų „teisių kultūra“. Žinoma, mes, europiečiai, privalome didžiuotis savo teisine kultūra, gimusia, ar tiksliau – „atgimusia“ po Antrojo pasaulinio karo, bet reikia sutikti ir su tuo, kad joje žmogus atsidūrė perdėtai centre. Sekuliariame pasaulyje jis pamažu virto visiškai „savarankišku“ individu, o tai neatitinka pačios žmogiškos būtybės prigimties.

4. Galiausiai norėčiau apsvarstyti baimės jausmą, patiriamą daugelio europiečių. Mano nuomone, jis susijęs su daugelyje Europos šalių juntama istorinės sąmonės netektimi, taigi, ir su baimė netekti europietiškos tapatybės. Istorinės sąmonės klausimas Europoje labai painus dėl iš praeities paveldėto painumo, dar labiau apsunkinamas žemyne pastebimo paradokso. Europoje kai kurias tautas kamuoja atminties perteklius, o kitas – savanoriškas atminties stygius. Abiem atvejais tai degradavęs santykis su istorija. Tai turi įtakos ne vien sugebėjimui žvelgti į ateitį, bet ir atsakomybei už dabartį, o galiausiai tai turi įtakos baimei netekti kultūrinės tapatybės. Todėl šv. Jonas Paulius II iš savo perspektyvos kalbėjo apie „krikščioniškosios atminties ir krikščioniškojo paveldo praradimą“, lydimą tam tikro „praktinio agnosticizmo ir religinio abejingumo“ ir pridūrė, kad „daugelis europiečių atrodo gyveną be dvasinių šaknų ir tarsi įpėdiniai, iššvaistę istorijos jiems patikėtą palikimą“. Dar stipresniais ir iš dalies pesimistiškesniais žodžiais Popiežius Benediktas kalbėjo apie „keistą neapykantą sau“, būdingą Europai ir Vakarams, kurios „negalime laikyti jokia kitokia, kaip tik patologiška“. „Kad išgyventų, – kalbėjo Popiežius Benediktas Italijos senate, – Europai reikia iš naujo kritiškai ir nuolankiai priimti save.“

Katalikų Bažnyčios indėlis į gydymą

Pasiekėme paskutinį dvasių skyrimo proceso etapą: veiksmą.

Nuo pat pranešimo pradžios ne sykį minėjau vadinamąjį Bažnyčios *Magisteriumą*. Paskutinėje dalyje daugiausia remsiuosi Popiežiaus Pranciškaus kalba konferencijoje tema „(Per)mąstyti Europą – krikščionybės indėlis į Europos projekto ateitį“ (*(Re)Thinking Europe – a Christian Contribution*

to the Future of the European Project) surengtoje Europos Bendrijos vyskupų konferencijų komisijos (COMECE). Priežastis akivaizdi: susitikimo pavadinimas.

Tačiau prieš minint Popiežiaus Pranciškaus siūlymus, reikia padaryti tam tikras prielaidas.

Dabartinės nežinios akivaizdoje, o įvairiose šalyse stiprėjant nacionalizmo jausmui, – Italijoje dalis žiniasklaidos kalba apie „suverenizmą“, kilusį iš žmonių nepasitenkinimo Europos institucijomis, – reikia iš naujo patvirtinti, kad tautinių valstybių principas nepakankamas siekiant sukurti naują taikos tvarką.

Drįsti kalbėti apie Katalikų Bažnyčios, ar tiksliau – krikščionių, indėlį visiškai sekuliarios europietiškosios visuomenės akivaizdoje atrodo nerealistiška, bet mokslininkai aiškiai patvirtina, kad – priešingai paplitusiai nuomonei – sekuliarizacija nėra istorijos „paskutinis žodis“, tai nėra negrįžtamas procesas. Galbūt reikėtų kalbėti apie situaciją, nusakomą taip: religijos jėga ir tikėjimo silpnumas. Tai reiškia: religijos kaip „šventumo poreikio“ stiprėjimas atitinka tikėjimo krizę.

Be to, manau, gerai patvirtinti, kad krikščionių indėlis nekelia grėsmės valstybių sekuliarumui arba Europos Sąjungos institucijų nepriklausomybei, bet greičiau siekia jas praturtinti. Netgi turėtų būti apmąstytas pozityvus ir konstruktyvus vaidmuo, kurį religija apskritai vaidina, kuriant dialogui atvirą visuomenę.

Paskutine prielaida norėčiau atkreipti dėmesį, kad turint galvoje Europos Sąjungos šūkį „Suvienijusi įvairovę“, kur suvienijimas nereiškia vienodo politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo ar pasaulėžiūros, Katalikų Bažnyčia Europai gali parodyti tam tikrą modelį: vienovė tarp vietinių Europos bažnyčių „neneigiant istorinių aplinkybių pagimdytų skirtumų, vienija įvairias Europos dalis. Ta vienybė, kylanti iš bendro krikščioniškojo įkvėpimo, geba suderinti įvairias kultūrinės tradicijas ir iš visuomenės bei Bažnyčios reikalauja nepaliaujamai žengti tarpusavio pažinimo, atviro vis didesniam dalijimuisi kiekvieno vertybėmis, keliu“.

Dabar pereikime prie konkrečių Popiežiaus Pranciškaus beveik prieš metus pasiūlytų idėjų, kaip į Europą įnešti krikščioniškosios atsakomybės.

1. Kaip įprasta jo idėjoms ir asmenybei, Popiežius Pranciškus mano, jog krikščionys turi priminti Europai, „kad ji nėra vien statistikos ar institucijų rinkinys, bet yra sudaryta iš žmonių“: klausimai neturi virsti diskusijomis

vien apie skaičius. Tai yra dėl to, kad būtų išsaugota pagarba žmogaus orumui, žmogaus asmens svarbai, nes jis sukurtas Dievo pagal Jo paveikslą, taip pat kartu su savo teisėmis yra esminis atskaitos taškas Europos Konstitucijoje. Turime pripažinti, kad kalbant Europos klausimais dažnai susidaro įspūdis, jog piliečių nėra, tik balsai, nėra migrantų, tik kvotos, nėra darbuotojų, tik ekonomikos kūrėjai, nėra vargšų, tik skurdo ribos...

2. Kadangi krikščionys suvokia, kad jų tapatybė yra visų pirma santykinė, nes jie sujungti vienas su kitu kaip vieno kūno – Bažnyčios – nariai, „antrasis dalykas, kuriuo jie gali prisidėti prie Europos ateities... yra padėti atgauti priklausymo bendrijai jausmą“. Šiaip ar taip, įkūrėjai naujam politiniam dariniui įvardyti pasirinko būtent šį žodį.

3. Krikščionių pareiga taip pat yra iš naujo patvirtinti, kad pirminė bendruomenė lieka šeimoje, kaip fundamentaliausioje vietoje, kurioje vyksta asmeninės tapatybės radimosi procesas. Šeimoje įvairovė vertinama ir kartu įtraukiama į vienovę. Analogiškai tokie santykiai pastebimi ir pilietinėje visuomenėje, su kuria krikščionys, būdami tikri dėl savo tapatybės, suprastami, kas jie yra, pasirenge bendradarbiauti.

4. Prisiminus į tarnystę linkusią įkūrėjų laikyseną, įkvėptą taip pat ir jų tikėjimo, krikščionys yra kviečiami skatinti politinį dialogą ir gražinti politikai orumą. Nereikia nė sakyti, kaip labai dialogas reikalingas šiandienos politikai: „labai dažnai matome, kad politika virsta priešingų jėgų susirėmimo vieta. Dialogo balsą keičia riksmas ir reikalavimai. Dažnai atrodo, kad pagrindinis tikslas yra nebe bendrasis gėris, ir taip mano vis daugiau piliečių. Ekstremistinės ir populistinės grupuotės daugelyje šalių randa derlingą dirvą; jų politinės žinios esmė – protestas, nesiūlant konstruktyvaus politinio projekto alternatyvos.“

5. Kita sritis, kur krikščionys gali pasiūlyti savo indėlį, yra Europos, kaip įtraukios bendruomenės, skatinimas. Tai sunki užduotis šiandien, kai migracijos klausimas pasidarė pagrindinis politinių konfrontacijų argumentas! Jei visos valdžios institucijos būtų įpareigos spręsti šį klausimą „nepamiršdamos tinkamos valdžios dorybės, tai yra išminties“, ir brangindamos širdies atvirumą, o ne statydamos abejingumo ir baimės sienas, krikščionys savo ruožtu, sekdami Jėzaus žodžiais „buvau keleivis, ir mane priglaudėte“ (Mt 25, 35), privalėtų bendradarbiauti su valstybės valdžia, prižiūradami šį epochos reiškinį – priglaudami, saugodami, remdami bei integruodami migrantus ir pabėgėlius.

6. Galiausiai norėčiau paminėti labai svarbų Katalikų Bažnyčios indėlį, kuriant Europą, – jos socialinį mokymą. Šis mokymas turėjo nemenką įtaką vos prasidėjusiam Europos vienijimosi procesui dėl Europos Bendrijos įkūrėjų auklėjimo ir religinių įsitikinimų. Bet socialinis mokymas, refleksijų principų, vertinimo normų ir veiksmo direktyvų visuma, gali teikti įkvėpimo ir mūsų laikų Europos politikai. Šiaip ar taip, subsidiarumo principas, įtvirtintas Europos Sąjungos sutartyje, aiškiai pasiskolintas iš katalikiškojo socialinio mokymo. Dar daugiau, kaip teigia Popiežius Pranciškus, plytos, reikalingos Europos statiniui suręsti, yra solidarumas, raida ir taika, jis taip pat remiasi socialiniu mokymu.

Jis turi galvoje, kad solidarumas, „brandžios bendruomenės kraujas“ ir kita subsidiarumo medalio pusė, „nėra jausmas miglotos užuojautos ar paviršutiniško graudulio dėl blogio, kurį patyrė tokia daugybė asmenų, tiek artimų, tiek tolimų. Priešingai, tai tvirtas ir atkaklus nusistatymas dirbti dėl bendro gėrio, t. y. dėl visų ir kiekvieno gerovės, nes visi mes iš tiesų esame atsakingi už visus“.

Kalbant apie raidą, kai Popiežius Pranciškus sako, kad „Europa, iš naujo atradusi save kaip bendriją, neabejotinai taps *raidos šaltiniu* sau ir visam pasauliui“, jis neabejotinai nori susieti tai su Europos Sąjungos sutartimi. Lisabonos sutarties preambulėje netgi pripažįstamas ES ryžtas „skatinti savo tautų ekonominę ir socialinę pažangą, atsižvelgiant į nenutrūkstamos plėtros principą, vidaus rinkos sukūrimą, tvirtesnę sanglaudą ir aplinkos apsaugą“. Bet Popiežius Pranciškus neabejotinai mąsto apie raidos koncepciją, pasiūlytą Pal. Pauliaus VI 1967 m. ir tebegaliojančią šiandien. „Raida, – skaitome *Populorum progressio*, – yra naujasis taikos vardas, kad būtų autentiška, privalo būti visapusiška (integrali); ji turi skatinti kiekvieno žmogaus ir viso žmogaus raidą.“

Kai Popiežius Pranciškus skatina Europos krikščionis įsipareigoti būti *taikos pažadu*, jis mums visiems primena, kad taika nėra savaimė suprantama, ir aiškiai užsimena apie „esminį rūpestį, įkvėpusį Romos sutarties signatarus po dviejų pasaulinių karų ir siaubingo smurto, padaryto tautų tautoms“. Bet dar daugiau, jis tikrai taip pat pagalvojo ir apie šv. Jono XXIII mokymą *Pacem in terris*, kuriame bet kokios ilgalaikės taikos būtina sąlyga laikomas pripažinimas, kad „kiekvienas paskiras vyras (ar moteris) tikrai yra asmuo. Tai yra, jis iš prigimties apdovanotas protu ir laisva valia. Todėl jis turi teises ir pareigas, kurios visos yra tiesioginis jo prigimties rezultatas.

Šios teisės ir pareigos yra visuotinės ir nepažeistinos, todėl visiškai neat-siejamos“. Ar ne toks pat įsitikinimas yra ir Europos Sąjungos pamatas? Ir, norėčiau pridurti, ar ne toks pat įsitikinimas daugybę žmonių, migrantų ir pabėgėlių, atginė į Europą, kad būtų pripažintos jų teisės?

Apibendrinant: Popiežius Pranciškus mėgsta kalbėti konkrečiai, tai gerai žinoma, bet jis taip pat mąsto ir kaip vizionierius, ypač kai turi suteikti vilties jaunimui, šiuo atveju Europos: „Protu ir širdimi, viltingai ir iš tuš-čios nostalgijos, kaip sūnus, iš naujo atrandantis Motinoje Europoje savo gyvenimo ir tikėjimo šaknis, svajoju apie naują europietiškąjį humanizmą, kuriam reikės „nepaliaujamai stengtis humanizuoti“ ir pasitelkti „atmintį, drąsą ir tvirtą bei žmonišką utopinę viziją“. Svajoju apie Europą, kuri te-bėra jauna, tebegali būti motina: motina, kuri turi gyvybę, nes ją gerbia ir teikia gyvenimo viltį“.

Taigi, į vaistą Europos sukeltai migrenai gydyti pridėkime ir truputį tvirto utopinio tikėjimo.

Iš anglų kalbos vertė Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Valstybininkų ilgesys. Specialiosios tarnybos šiuolaikinės Europos literatūroje ir tikrovėje

BERNARDAS GAILIUS

„Aš esu žmogus, kuris neegzistuoja, ir vadovauju tarnybai, kuri neegzis-tuoja.“ Taip prisistato žinomo italų rašytojo Giancarlo de Cataldo herojus, visiems žinomas tiesiog kaip Senis (Il Vecchio). Senis figūruoja dviejuose G. Cataldo romanuose: labiausiai pagarsėjusiame „Kriminaliniame ro-mane“ („Romanzo criminale“) ir jo tęsinyje „Tinkamose rankose“ (*Nelle mani giuste*). Paslaptingas ir kartu ironiškas Senio prisistatymas, žinoma, neatskiriamas nuo itališko konteksto. Čia galima įžvelgti aliuziją į painų italų teisės ir biurokratijos voratinklį, kuriame niekas negali tiksliai žinoti, kas egzistuoja, o kas – ne. Galima matyti ir nuorodą į keistas XX a. Italijos politikos figūras, tokias kaip garsusis masonų ložės P2 vadovas Licio Geli, kurį vienu metu tikrai buvo galima vadinti „žmogumi, kuris neegzistuoja“. Bet galiausiai (ir tai turbūt svarbiausia) Senio prisistatymą galima perskai-tyti kaip subtiliai autoironišką paties G. Cataldo išėities paiešką suvokiant italų valstybės ir visuomenės krizę. Senis ir jo tarnyba neegzistuoja, nors turėtų egzistuoti – prisistatymą galima perskaityti ir taip.

Būtent šiuo paskutiniu aspektu Senis yra įdomus personažas šio prane-šimo kontekste. Nauja G. Cataldo romanuose yra tai, kad Senis – toli gražu ne neigiamas herojus. Šalia G. Cataldo kūrinių tuo pat metu publikuota švedų rašytojo Stiego Larssono „Tūkstantmečio trilogija“ (*Millennium*) minties požiūriu atrodo tiesiog beviltiškai senamadiška. Nors trilogijos he-rojė yra technologijų dievaitė ir kitais požiūriais labai šiuolaikiška mergina,

romanuose vaizduojamas gėrio ir blogio konfliktas – tipiškas xx a. palikimas. Galiausiai paaiškėja, kad viso blogio centras – kažkokia „specialioji tarnyba specialiojoje tarnyboje“, grupė labai konservatyvių (todėl ir blogų) vyrų, kurie išoriškai šiek tiek panašūs į Senį, bet jiems trūksta Senio subtilumo ir ambivalencijos. Labai akivaizdu, kad „Tūkstantmečio trilogija“ yra feministinis kūrinys, bet šiek tiek mažiau akivaizdu tai, kad jis anarchistinis. Niūrijoje ir nedaug vilties teikiančioje kovoje su pikta valstybe įklimpę herojai verčia prisiminti tokią klasiką kaip Boriso Savinkovo „Palšas žirgas“ (*Конь бледный*). 2004 m. netikėtai miręs S. Larssonas ir literatūros požiūriu tvirtai liko xx amžiuje.

Tuo tarpu G. Cataldo sukurtas Senis neabejotinai priklauso XXI a. literatūrai. Nebūdamas neigiamas personažas, jis tuo pat metu nėra ir teigiamas. Senis turi daug bruožų, kuriuos xx a. intelektualai įvertintų prieštarinčiai: jis socialiai ir moraliai konservatyvus (nors vadina save tikruoju anarchistu) slaptas Italijos ir JAV santykių kūrėjas, kolekcionuojantis XVI a. austriškus laikrodžius, nevengdamas tuo tikslu pasinaudoti ir tarnybine padėtimi. Jis kažkuo panašus į labai vėlyvo Fredericko Forsytho romano „Kobra“ (*Cobra*) herojų, kurio pravardė sutapo su romano pavadinimu. Labai slaptos CŽV grupės vadovas, ryžtingas ir senamadiškas katalikas Kobra, neįstengdamas sudoroti narkotikų prekybos tinklų, galiausiai moraliai sužlunga ir susikompromituoja pats. „Kobra“, tam tikra prasme, simbolizuoja F. Forsytho literatūrinio pasaulio nevirtį S. Larsono literatūrinio pasaulio akivaizdoje. Bet tai kita tema.

Senis tuo tarpu nesužlunga ir nesusikompromituoja. Jis iškyla kaip nemaloni, bet neišvengiama figūra. Būtent toks yra specialiųjų tarnybų literatūrinis vaizdinyss XXI a. Tikras šiuolaikinis žmogus G. Cataldo romanuose yra policininkas Niccolo Scialoja. Tai herojus, kuris praranda ir idealizmą, ir cinizmą, skęsta savo aistrose ir nežino, ką daryti, todėl su pavydu žvelgia į tariamai labai ryžtingai veikiančius aplinkinius. Tačiau Scialoja giliai mąsto, mato, girdi ir supranta. Jis supranta, kai yra priverstas susitaikyti su paties žmogaus gyvenimo ambivalencija ir neišvengiamybe. Todėl Senis būtent jį pasirenka savo įpėdiniu, bet, žinoma, šis paveldas Scialoją tik dar labiau prislegia. Galiausiai romano „Tinkamose rankose“ pabaigoje lemiamą vaidmenį suvaidina pati tikrovė. Susipainioję problemų mazgai išsipainioja nepriklausomai nuo herojų, ir čia galima įžvelgti XXI a. literatūrai taip pat būdingą fatalizmą.

Jei nukreipsime žvilgsnį atgal į Senį, tai pastebėsime, kad per pastarąjį dešimtmetį šio tipo personažai politinėse dramose nepaprastai išaugo ir sustiprėjo. Fantastiškai mitologiniame protopolitiniame seriale „Sostų karai“ (*Game of Thrones*) sutinkame keistąjį Varį, kuris ištaria ne mažiau keistus, simbolinės ir mitologinės prasmės kupinus žodžius: „Aš tarnauju karalystei. Kas nors turi ir jai tarnauti.“ Ši pozicija labai panaši į Senio ryžtą visada pasipriešinti „šunsnukybei, kurios žmonija savyje nenori nei atpažinti, nei pripažinti“. Tokį pat kaip Senis „valdytoją-anarchistą“ (G. Cataldo terminas), egzistuojantį kažkur už įprasto politinio lauko ribų, sutinkame ir visiškai nesimboliškame, gal net kiek lėkštokame amerikiečių politiniame seriale „Skandalas“ („Scandal“). Čia pasirodanti paslaptinga „valdžios valdymo“ tarnyba B6-13 ir jos visagalės vadovas pirmiausia turi kompensuoti JAV prezidento trūkumus ir „šunsnukybę“.

Būtų nesąžininga analizuoti šią „valdytojo-anarchisto“ figūrą, nepaminint jos tiesioginių ištakų – Džeimso Bondo viršininko ir Slaptosios tarnybos vadovo M., kuri sukūrė Ianas Flemingas. M. buvo bene pirmasis šio tipo personažas Europos literatūroje. Todėl verta bent keliais sakiniais nusakyti, kaip ir kokią figūrą suformavo I. Flemingas.

Visų pirma noriu pakartoti savo knygoje „Džeimsas Bondas. Mitas ir politika“ išdėstytą tezę, kad I. Flemingo romanuose vaizduojama Slaptoji tarnyba nėra nei autentiška tarnyba, nei visiška fikcija. Tai – tikros konkrečios pokariu atsinaujinusios britų žvalgybos tarnybos vizija. Pats būdamas svarbus Vakarų specialiųjų tarnybų pasaulio veikėjas, I. Flemingas gerai juto šių tarnybų reikšmę ir gebėjo gana tiksliai numatyti jų raidą.

I. Flemingas gerokai pralenkė laiką, pavaizduodamas specialiąją tarnybą kaip iš tikrųjų specialią – netelpančią į jokių įprastus rėmus. xx a. viduryje Vakarų intelektualai į specialiąsias tarnybas žiūrėjo itin įtariai, siedami jas su pavojingai didele valdžia ir net totalitarizmu. Maždaug tuo metu Hannah Arendt rašė „Totalitarizmo ištakas“, atskleisdama ar net „demaskuodama“ specialiąsias tarnybas kaip esminį totalitarinės sistemos elementą. Tačiau I. Flemingas sugebėjo intuityviai užčiuopti ir romanuose apie Bondą išplėtoti idėją, kad tik demokratinėje santvarkoje specialioji tarnyba gali būti iš tikrųjų speciali. Totalitarinė valstybė visa yra viena didžiulė specialioji tarnyba. O demokratijoje specialioji tarnyba tampa išskirtiniu dalyku – viso politinio mechanizmo silpnųjų kompensacija. Viena iš svarbiausių tokios – tikrąją prasme specialios – tarnybos užduočių yra

taikos apsauga. Specialiosios tarnybos leidžia išsaugoti taiką minimaliomis operacijomis, nepradedant tikro karo. Tai labai svarbu, nes demokratinėms valstybėms įvairiomis prasmėmis sunku kariauti ir todėl sunku konkuruoti su karingesniais priešiškais režimais. Šia prasme specialiosios tarnybos leidžia demokratijai išgyventi *real politik* sąlygomis, bet neprarandant savo demokratiškumo.

Šiai idėjai Bondo epe tenka nemažai dėmesio. Pasakojimas apie tai, kaip Bondas užkerta kelią dideliam karui, pasikartoja net keliuose I. Flemingo romanuose. „Munreikeryje“ (*Moonraker*) slaptajam agentui tenka sulaikyti pamišusį nacį, kuris iš esmės nori pratęsti Antrąjį pasaulinį karą ir atkeršyti už Vokietijos pralaimėjimą, paleisdamas branduolinę raketą į Londoną. Naciui, žinoma, padeda sovietai, ir Šaltojo karo balanso pažeidimo grėsmė tvyro ore. Romane „Kamuolinis žaibas“ (*Thunderball*) grėsmingas „Spektras“ pagrobia dvi NATO branduolines raketas ir grasina jas panaudoti prieš Vakarų miestus, jei nebus sumokėta didelė išpirka. Aki-vaizdu: jei teroristai įvykdytų branduolinę ataką prieš Vakarus, galėtų išprovokuoti karą.

Nors svarbiausias Bondo epo personažas yra pats Bondas, taikos apsaugos aspektu M. išryškėja kaip itin reikšminga, vadovaujanti, motyvuojanti ir lemianti figūra. „Munreikeryje“ M. sako: „Daugybė žmonių abiejose Atlanto pusėse tik ir laukia preteksto [karui su sovietais].“ Kai ši frazė nuskamba kaip perspėjimas, kaip karą užkardyti turinčios Bondo misijos reikšmės ir subtilumo pagrindimas, tuomet joje galima išgirsti ir G. Caltaldo Senio pasipriešinimą „žmonijos šunsnukybei“, ir „Sostų karų“ Vario „tarnybą karalystei“. I. Flemingo M. dar neturi pakankamai spalvų, jam trūksta ambivalencijos, iš tikrojo „valdytojo-anarchisto“ paveikslo sklindančios bauginančios paslapties, bet idėjine prasme viskas prasideda būtent nuo M.

Šis įspūdis ypač sustiprėja įvertinus, kaip M. paveikslas vystėsi po I. Flemingo, visų pirma filmuose apie Bondą. Čia esama įdomios tendencijos: XXI a. išryškėjus kitoms „valdytojo-anarchisto“ versijoms, smarkiai išaugo ir pats M. Ankstyviausiuose filmuose M. yra gana schemiškas ir net karikatūriškas personažas, o šiuolaikinis M. – labai rimta, dramatiška, ryžtingai sprendžianti ir veikianti figūra.

Simboliška, kad lūžio tašku M. raidoje tapo pirmasis XXI a. Bondo filmas „Rytojus niekada nemiršta“ (*Tomorrow Never Dies*). Šiame filme itin aiškiai

išvystoma taikos apsaugos tema. Žiniasklaidos magnatas apgaulingais teroristiniais manevrais ir informacinėmis manipuliacijomis siekia sukelti karą tarp Didžiosios Britanijos ir Kinijos. Pavojus, pareiga ir savigarba verčia Didžiosios Britanijos laivyną stoti į mūšį, kurio beveik neįmanoma laimėti nepražudant savęs ir pasaulio. Tik M. gali laimėti ne sumušdama priešą, o panaikindama tikrąją karo priežastį – klastingąjį magnatą.

Galia sulaikyti karą savaime paverčia M. politine figūra. Be to, labai paradoksalia politine figūra. Viena vertus, figūra laiko savo rankose karą ir taikos klausimą, nuo jos priklauso, ar taika tvers. Kita vertus, šią galią figūra įgyja tik tam tikromis aplinkybėmis ir tik tam tikram laikui. M. yra savotiškas momentinis suverenas, turintis Platono valstybininko atspalvių.

Kaip tik į Platoną, ko gero, atsiremtume, jei siektume istoriškai ir epistemologiškai išanalizuoti „valdytojo-anarchisto“ figūros kilmę. Tačiau šiuo atveju tikslas kitas. Kompleksinis klausimas, į kurį ieškome atsakymo, skamba maždaug taip: kodėl būtent šiandien „valdytojo-anarchisto“ figūra taip ryškiai išskyla, kodėl XXI a. ji galutinai praranda negatyvų pobūdį ir tampa ambivalentiška, peržengia įprastinį politinį pasidalijimą ir net tradicinius gėrio ir blogio apibrėžimus ir kaip šie pokyčiai literatūroje ir kine yra susiję su mus visus supančia tikrove, su ta Europos migrena, kurios gydyti čia susirinkome?

Man atrodo, kad „valdytojo-anarchisto“ sustiprėjimas XXI a. literatūroje pirmiausia išreiškia ilgesį. Mes – Europos visuomenė – ilgimės žmonių, gebančių ne tik mąstyti, bet ir veikti nestandartiškai. Mes jau palikome praeityje ideologiską XX amžių su jo pasaulėžiūrų griežtumu ir tikslumu. Mes šiandien esame kaip tas policininkas Scialoja: ir idealizmas, ir cinizmas mums jau praeitis, sutrikę mes su nuostaba iš naujo atrandame savo pačių ambivalenciją, savo pačių aistras, savo pačių įsitikinimų ir veiksmų išsiskyrimą. Todėl mus jau mažiau gąsdina tai, kad veiksmo žmonės gerai jaučiasi „pilkijoje zonoje“, kad Senis naudojasi nusikaltėliais ir net su jais tariasi. Anarchija, kurią išgyvename savo viduje, daro mus empatiškus „valdytojo-anarchisto“ atžvilgiu. Mes pradėdame suprasti tokios figūros būtinybę ar net neišvengiamybę.

Kartu mes pradėdame prisiminti. Mes prisimename visokius keistus, kontroversiškus žmones, savo originaliais veiksmais pozityviai koregavusius, net savotiškai išgelbėjusius Vakarų pasaulio ir atskirų jo valstybių

istoriją. Prisimename Edgarą J. Hooverį, kuris, įsisiautėjęs nusikaltėliams, sukūrė visus savo laikmečio standartus pakeitusį policijos aparatą – Federalinį tyrimų biurą (FBI) ir nepaleido šio savo kūrinio iš rankų iki pat mirties. E. J. Hooveris buvo labai keistas ir nemalonus žmogus – tai paliudyta daugelyje istorijos šaltinių. Prisimename Čekijos žvalgybos vadovą Františeką Moravecą, kuris su dešimčia bendradarbių 1939 m. išvežė į Didžiąją Britaniją svarbiausią dalį tarnybos archyvo ir taip užtikrino Čekijos vyriausybės emigracijoje specialiųjų operacijų tęstinumą ir veiksmingumą Antrojo pasaulinio karo metu. Prisimename bene svarbiausią iš pirmųjų JAV Centrinės žvalgybos valdybos (CIA) vadovų Alleną Dullesą, kuris iš esmės suformavo CIA specialiųjų operacijų praktiką ir taip padarė lemiamą įtaką ankstyvojo Šaltojo karo raidai. A. Dullesas, beje, buvo I. Flemingo draugas ir Džeimso Bondo gerbėjas, panašu, kad su šiais dviem vyrais jį siejo meilė ne tik veiksmui, bet ir moterims.

Empatiškai prisimindami, mes palengva artėjame net prie to, kad galėsime naujomis akimis pažvelgti į ispanų generolo Francisco Franco asmenį ir istoriją. Manau, jau dabar pradėdame matyti ne tik pilietinį karą pradėjusį F. Franco perversmą ir po to karo įsitvirtinusią F. Franco diktatūrą, bet ir pasipriešinimą komunizmui bei Ispanijos politikos normalizavimą, užbaigiant per visą XIX a. nenutrūkusias vidaus kovas. Kartu turėtume pamatyti ir vidinę karininko dramą jam pradėdant perversmą ir peržengiant įprastą kariuomenės ir civilinės valdžios santykį. Jei geriau pažinsime F. Franco, tai geriau pažinsime ir kitus didžiuosius XX a. Europos politikos generolus: Charles'į de Gaule'į ir Józefą Piłsudskį. Gal mums net pavyks suprasti, kodėl C. Gaule'iu atrodė, kad pasaulyje nėra su kuo pasikalbėti, išskyrus Winstoną Churchillį. W. Churchillis, beje, nebuvo prancūzui toks malonus ir yra pasakęs priešingai: „Iš visų kryžių mano gyvenime sunkiausias buvo Lotaringijos kryžius.“

Kad jau esame Lietuvoje, tai turėtume prisiminti ir Joną Polovinską-Budrį, tarpukario Lietuvos kontržvalgybos vadovą, kuris peržengė įprasto politinio veikimo ribas organizuodamas Klaipėdos sukilimą. Tai labai lietuviška istorija, kurią čia trumpai būtų galima apibendrinti taip: labai abejotina, kad be J. Budrio Lietuva tarpukariu būtų prisijungusi Klaipėdą. J. Budrys taip pat buvo prieštaringa ar net ambivalentiška figūra. Jis nugyveno nuotykių kupiną gyvenimą visomis prasmėmis, pradėdant profesine rizika ir baigiant šeimos dramomis. Savo sūnui rašytojui J. Budrys visuomet

atrodė perdėtai disciplinuotas ir šiek tiek bauginantis. Tuos jausmus Algis Budrys išliejo mokslinės fantastikos romane „Kas?“ (*Who?*), paversdamas savo tėvą rūsčiu, bet kažkuria prasme teisingu, sovietų saugumiečiu Anastu Azarinu.

Visus šiuos žmones (o kalbame apie specialiųjų tarnybų vadovus ar bent jau žmones, glaudžiai susijusius su specialiosiomis operacijomis) mes pradėdame matuoti jų tikroju matu. Pradedame pastebėti, kad savo valstybėse jie suvaidino tą vaidmenį, kurį sveikas protas suvaidina mūsų asmeniniame gyvenime. Nors abstrakčiai mąstydami kiekvienas turime prieštaringų įsitikinimų ir tikrovės neatitinkančių planų, sveikas protas konkretizuoja gyvenimo situacijas ir nulemia tokius veiksmus, kurie apsaugo mus nuo žlugimo. Neatsitiktinai daugelio pavojingiausių psichikos ligų pasekmė yra autodestrukcija ir jos radikaliausia forma – savižudybė. „Valdytojas-anarchistas“ yra politinės bendruomenės sveikas protas – taip, matyt, reikėtų apibūdinti valstybininko idėjos esmę mūsų laikais.

Tokia metafora gali mums padėti geriau suvokti aplinką, kurioje atsidūrėme XXI a. Visi europiečiai šiandien viena ar kita forma gyvena žmogaus valstybėje. Valstybėje, kuri atstovauja žmogui ir yra visais požiūriais į jį panaši. Tai valstybei būdingi itin ryškūs nuotaikų svyravimai, menką pagrindą teturinčios didelės aistros, niekada iki galo neįgyvendinami planai ir nuolat atnaujinami nerealistiški tikslai, kažkuo primenantys mūsų pačių sudaromus naujametinių įsipareigojimų sąrašus. I. Flemingas labai tiksliai nuspėjo, kad būtent tokiai valstybei labiausiai reikalingos specialiosios tarnybos – kaip gyvenimą konkretizuojantis ir nuo susinaikinimo apsaugantis sveikas protas. Būtų nesunku argumentuoti, kad šių tarnybų raida XX a. antroje pusėje iš esmės atitiko I. Flemingo viziją ir kad šiandien specialiosios tarnybos yra svarbiausia atsvara Vakarų politikos svėrtų ir atsvarų sistemoje.

Čia negaliu nutylėti ir paskutinės ypatingo valstybininkų ilgesio priežasties, kurią matau. Migrenos priepuoliai dažnai yra psichosomatiniai. Šiandienį galvos skausmą Europai taip pat sukelia europiečių dvasios nuokrypis ar išsigimimas. Jis vis aiškiau matomas, tik netiksliai įvardijamas. Kalbame apie populizmą, nors turėtume kalbėti apie atgimusį puritonizmą, o galima ir dar senoviškesnius terminus pasitelkti: pašnekėkime apie fariziejų ligą. Norėčiau priminti W. Churchillio istorines pastabas apie puritonų valdžią, kuri siekė valstybės galia įveikti žmogaus ydas. Oliverio

Cromwellio respublikoje buvo uždraustos žirgų lenktynės ir imtynės (jau nekalbant apie lošimą), aprangos papuošimai ir keiksmas, svetimavimas baudžiamas mirtimi. Kaip rašė W. Churchillis: „Ypatingo šių fanatikų priešiško sulaukė Kalėdos. Parlamentas buvo nepaprastai susirūpinęs tuo, kaip ši šventė gundo kūniškais ir jusliniais malonumais. Kalėdų dieną, prieš vakarienę, į Londono gyventojų namus būdavo pasiunčiami kareiviai, kurie turėjo teisę be jokio orderio atimti virtuvėse ir krosnyse gaminamą mėsą.“

Nesakau, kad jau esame šioje mėsos konfiskavimo stadijoje. Bet turėtume aiškiai pamatyti puritonišką pagundą Europos politikoje. Prisimenant žmogaus-valstybės metaforą, galima įsivaizduoti, kas būtų, jei naujametinių įsipareigojimų sąrašą paverstume visaverčiu savo gyvenimo planu ir įsivestume griežtas nuobaudas sau už šio plano netinkamą vykdymą. Akivaizdu, kad taip galima ne tik migreną įsivaryti. Tai kelias į galingą frustraciją, o galbūt net autodestrukciją. Tai, beje, nereiškia, kad naujametiniai įsipareigojimų sąrašai nėra prasmingi. Jie prasmingi dėl žmogaus prigimties paradoksalumo, kurį tenka palikti paraštėje. Grįžtant prie pagrindinės temos, akivaizdu ir tai, kad sveikas protas – didžiausias puritonizmo priešas, ir ši nuostata yra abipusė.

Taip žvelgiant nėra netikėta, kad didžiausias neginčytino naujųjų puritonų lyderio Donaldo Trumpo priešas yra JAV ir apskritai Vakarų pasaulio specialiosios tarnybos. Žvalgai (vartojant šį terminą plačiąja prasme) dėl D. Trumpo perspėjo dar prieš rinkimus. Po rinkimų matome, kaip D. Trumpui jokiais valdžios metodais nepavyksta specialiųjų tarnybų sutramdyti. Prieš jį ne tik FBI, bet ir CIA – bent kiek galima spręsti iš viešos informacijos. Bet manau, kad tikrasis paveikslas yra ir dar platesnis: jei D. Trumpas žlugs, tai bus visos Vakarų žvalgų bendruomenės nuopelnas.

Taip pat joks netikėtumas ir tai, kad, vos tik gavusi progą, Laisvės partija Austrijoje ėmėsi represijų prieš savo specialiąsias tarnybas. Akiplėšiški Austrijos policijos reidai žvalgyboje ir jos vadovų namuose, tikėkimės, sukretė ir pašiurpino daugelį sveiko proto žmonių Europoje. Beje, Vengrijos vyriausybė jau seniai represavo ir „išvalė“ savo specialiąsias tarnybas, nors tai ir nesukėlė tokio didelio atgarsio kaip Austrijos atvejis.

Būtent ši kova ir jos atveriamą galimybę įveikti, savo rankomis sunaikinti savo pačių sveiką protą yra tikrasis literatūroje atspindimo mūsų nerimo ir ilgesio šaltinis. Tai, kad žmogaus valstybėje sveikas protas gali

ir nelaimėti, suprantančiam žmogui kelia labai gilius jausmus. Šis suvokimas kursto egzistencinę, net kosminę baimę, kurią savyje visada neša žodis „žlugimas“.

Iš už viso to, ką aptariau, matau išnyrant svarbų klausimą, kurį suformulavo Popiežius Pranciškus savo apaštališkajame paraginime „Evangelii gaudium“. Popiežius rašė: „Kartais susimąstau, ar šių dienų pasaulyje yra žmonių, kurie siekia inicijuoti politinių bendruomenių kūrimo procesus, suvokiant šią veiklą kaip priešingybę pasiekimui greitų rezultatų, duodančių lengvą ir trumpalaikę politinę naudą, bet nevystančių žmogiškumo pilnatvės.“ Šis pranešimas leidžia klausimą sutrumpinti ir konkretizuoti: ar egzistuoja „žmonės, kurie neegzistuoja“? Ar jie vis dar ką nors gali? O svarbiausia: ar jiems pavyks susidoroti su didžiausiu iššūkiu – į Europą sugrįžtančia XVIII a. Amerikos kolonijų dilema – „Join or die“ – „Junkitės arba mirkit“?

Europos migrena?

BOGDAN SZLACHTA

Migrena – varginanti problema; tai ne šiaip sau galvos skausmas, atlégstantis išgėrus tablete, bet įkyresnis, kuriam išverti reikia daugiau kantrybės, kurio priežastys ilgalaikiškesnės ir kurį daug sunkiau sunaikinti. Manau, šio susitikimo organizatoriai supranta reiškinius, kurių priežastys tokios ilgalaikės ir nepanaikinamos ir kuriuos pastebi visuomenininkai bei politikai, tokius kaip *Brexit*, migracijos ir įvairiose Europos vietose augantys nacionalistiniai jausmai. Šie trys reiškiniai tikrai prisideda prie politikų ir (arba) politinių procesų analitikų migrenos, šiems darbuojantis panašiai kaip medikams, mėginant atsekti tai, kas pastebima plika akimi, ką galima patirti julsėmis ir tikintis surasti tinkamą priemonę ar priemonės šioms problemoms sumažinti ir šitaip palengvinti savo pačių migreną.

Mėgindami pasiekti tuos sluoksnius, kurie prieinami ne julsėmis, o intelektu, sakykime, kad *Brexit*, migracijos ir nacionalistiniai jausmai visi susiję su klausimu, kurį mūsų laikais reikia kuo dėmesingiausiai stebėti, tai yra su kolektyvinėmis tapatybėmis. Šiaip ar taip, dabar mums nuolat primenama, kokį pavojų migracijos iš pietų ir rytų kelia Vakarams, arba kad Europai grėsmę kelia ne vien jos, bet taip pat ir nesutarimai, ypač ES struktūrų ir valstybių narių viduje, ar apie tautines valstybes ar tautas – ir kiekviename tokia teiginyje glūdi kažkoks numanomas „kolektyvinis subjektas“, kuriam būdingos jo paties numanomos tapatybės. Ties kiekvienu iš šių teiginių kyla klausimas: ar jie sudaro visumą su kokiomis nors

bendromis tapatybėmis ar identifikacijomis? Ar konkrečiai Europa – priklausanti Vakarams ir sudaryta iš daugelio valstybių, kurių vienos aiškiai monolitiškos, kaip mano šalis Lenkija, o kitos etniškai margesnės, kaip Belgija ar, kaip paaiškėjo, Ispanija, – turi bendrą tapatybės šerdį? Ar jos reikėtų ieškoti žmogaus teisėse ir demokratijoje, kaip idėjose, priimamose visų dalyvių, o gal jos reikėtų žvalgytis gilesniame intelektualiniame, o galbūt dvasiniame lygmenyje, kuris gali būti tų idėjų pamatas, o galbūt ji sietina su tam tikra krikščionybės ir klasikos paveldo idėja (stoicizmu-aristotelizmu ar romėniškuoju stoicizmu), o galbūt su Apšvietos ir Poapšvietos projektais? Mano galva, Europos migrena, o galbūt net plačiau – visų Vakarų, kyla nuo šio klausimo. Apnikusi politikus, visuomenininkus ir analitikus, ypač Europos elitą, bet taip pat valstybių narių politinius lyderius, ji turi esminę priežastį, glūdinčią giliai ir kartais slepiamą, kad neerzintų mūsų ir nerodytų didžiausios įtampos, o nukištų ją gilyn ir vaizduotų, kad ji sena, išėjusi iš mados ir todėl pamirština, neverta prasižengimų.

Anksčiau, kai, kaip sykį sakė Quentinas Skinneris, labiausiai remdamasis anglo patirtimi, – liberalusis požiūris pradėjo išstumti konservatyvųjį ar net versti jį pamiršti, greta individualistinės laikysenos atsirado sutartinis sprendimas, kuris turėjo panaikinti ankstesnį įsitikinimą, kad konkrečios bendruomenės per ilgą laiko tarpą vystosi „natūraliai“, tai yra dėl kiekvieno žmogaus prigimtinio polinkio burtis į grupes, tikintis lengviau patenkinti savo poreikius. Nors toks sprendimas, siekiantis Aristotelį ar net Platoną, galėjo būti siejamas – kaip krikščionių mąstytojų atveju – su universaliu projektu, o dėl to ir su „partikuliaristinių sentimentų“ atmetimu ar bent silpnėjimu, dažniau jis buvo siejamas su teiginiu apie lėtą, laipsnišką evoliuciją grupių, jungiamų vienos kultūros, turėjusios reguliuoti kasdienį grupės narių elgesį, o ne būti kolektyviniu menininkų produktu. Net ir šiandien sociologų tiriamose prieigose pastebima, kad tas senesnysis (greičiau respublikoniškas negu liberalus) mentalitetas būdingas žmonėms, kurie – kaip Vidurio Europos gyventojai – save suvokdavo kaip panašius į „organizmus“, besivystančius ar įgyjančius pavidalą per ilgą laiką, panašiai kaip „etninės visumos“, egzistavusios „amžių amžiais“ ar „nuo neatmenamų laikų“, bet tam tikrą istorijos akimirką aktualizavusios ir taip įgavusios vadinamąją savimonę, tikėjimą savo egzistavimu ir vien sau būdingu charakteriu. Tos tautos kažkada suvokė save, savo reikšmę kaip Hegelio dvasia, lyginanti save su „kitu“, su „ne-aš“; jos nekonstravo savęs, bet greičiau atrasdavo;

jos nekūrė savęs kaip naujų darinių, nes jų egzistencija jau buvo faktas ir jos egzistavo kaip dariniai, o tai, kas joms nutiko tam tikrą istorijos akimirką, būdavo greičiau epistemiška, o ne metafiziška, susiję su jų pačių egzistavimo ir savęs, kaip aiškių save suvokiančių darinių, suvokimo lygiu. Toks, pavadinkime, „organicistinis“ mentalitetas tariamai, kaip jau sakiau, būdingas šios – vidurio ar rytų – Europos dalies tautoms. Kaip pažymėjo daugybė XX a. sociologų ir apibendrinio Shlomo Sandas ir kiti, tai turėjo būti išskirtinė jų savybė, skirianti jas nuo tautų, gyvenančių toliau į vakarus, nors taip pat Europoje, kurios arba atsisakė panašios „organicistinės“ laikysenos, arba nekreipė į ją dėmesio, o jos vietoje įsavinė „pilietinės“, o ne „etninės“ tautos idėją, formalios ir politinės grupės, o ne organizmo, kurio pamatas prigimtinis, o ne nuspręstas, bendruomenės, kuri sąmoningai kelia sau konkretų tikslą, o ne stovi ant amžinai stiprėjančio ir galiausiai pripažįstamo pamato.

Šie du požiūriai susiję su svarbesniu klausimu negu *Brexit*, migracija ir nacionalistinių jausmų stiprėjimas. Pirmasis, pavadinkime, „organicistinis“ ar „etninis“ mentalitetas reiškia tapatybę, kurios negalima paprastai steigti ar lengvai keisti. Šiaip ar taip, šiuo požiūriu remiantis, grupės egzistencijos tikslai nėra nustatomi sąmoningai, o „episteminis savivokos aspektas“ yra ne toks svarbus kaip „metafizinis“. Jis nepriima dviejų pagrindinių liberalių prieigų: nei Hobbeso atsakymo, kad įkūrus valstybę tampa įmanoma suburti grupę, suteikiant jai progą priimti įstatymus ir papildomų kultūrinių išteklių, nei Locke'o sprendimo, pagal kurį patys individai sudaro tai, ką autorius vadina „pilietine visuomene“, paremta vienoda norma, pripažįstama visų darinių. Jis neleidžia egzistencijos tikslo apibrėžti ar išteklių parinkti nei „abstrakčiai valstybei“, remiantis teisinėmis normomis ir juos atitinkančiomis kultūros schemomis, nei individams, remiantis jų proto duomenimis, nes šiems neva būdingas vienodas „prigimtinio įstatymo“ („proto įstatymo“) pažinimas. Todėl jis nesutinka, kad sąmoningai veikianti „valstybė“ ar individai turėtų būti kultūros schemų šaltinis, formuojant grupės tapatybę, o kartu su ja, bent iš dalies, ir jos narių tapatybę. Taip yra todėl, kad šis požiūris – galbūt paliesdamas svarbiausią modernybės filosofinę problemą, siekį pagrįsti, jog visi dariniai iš esmės yra panašūs ar net identiški, – į kultūrinį kontekstą, susiklosčiusį per ilgą laiką, įveda ne identišką, o analogišką turinį, šiek tiek panašiai, kaip XVII ir vėlesnių amžių britų empirikai; tam tikra

prasmė empirikai yra „grandis“, jungianti tuos, kurie pasirinko *Brexit*, ir tuos, kurie dabar pristatomi kaip Europai grėsmę keliantys „populistai“, „nacionalistai“ ar net „fašistai“.

Dabar galėčiau pamėginti išanalizuoti šį neva vien Vidurio ir Rytų Europos tautoms būdingą mentalitetą, primindamas pažiūras, išsakytas Anglijoje ar Prancūzijoje XIII a. ar net anksčiau. Tačiau tikslas nėra pademonstruoti seną šiais laikais Vakarų Europos tautų ar etninių grupių, tokių kaip flamai ir valonai, baskai ir katalonai, valai ir škotai, reiškiamų vilčių kilmę. Tikslas nėra netgi pademonstruoti, kokia svarbi yra konservatyvioji kritika liberalioms individualumo ir sutartiškumo idėjoms, kurias kartais galima susieti su „valstybmeldystės“ pavojumi, grėsme sukurti visa apimančią valstybę, ne vien garantuojančią kiekvieno individo saugumą, bet taip pat savo vardu propaguojančią tam tikrą (politiškai korektišką?) požiūrį. Tikslas – suvokti, kokia svarbi yra mentaliteto alternatyva tam, kuris dominuoja Vakarų Europoje ar tarp daugybės jos visuomenininkų ir galiausiai politikų, propaguojančių save suvokiančio individo sampratą, pagal kurią jo vaidmuo yra kartu su kitais save suvokiančiais individais kurti tai, kas ligi šiol neegzistavo, t. y. „politinę tautą“, ir jam ne vien teikiama pirmenybė prieš pastarąją, bet jis taip pat turi ją apibrėžti ir paprasčiausiai elgtis su ja kaip su priemone, tarnaujančia jo paties individualiems ir subjektyviems interesams; individo tapatybei teikiama pirmenybė prieš tautos tapatybę, o pastarosios įgauta tapatybė yra savotiška partnerystė („pilietinė visuomenė“), siekianti tikslo tarnauti ne tiek pačiai partnerystei, kiek jos nariams.

Pamėginkime tai suprasti. Kitur Vakarų Europoje dominuojantis požiūris neva reikalauja gerbti kiekvieno individo kitoniškumą, nes kiekvienas individas yra svarbiau negu tai, kas būdinga grupei, kuriai jis ar ji priklauso, o kadangi visi individai savo tapatybę kuria patys, tai grupė neturėtų daryti jiems spaudimo, ji pati visai jokios tapatybės neturi. Šio požiūrio išpažinėjai atmėta komunitaristų studijas ir menkina argumentus, jų išsakomus disputuose su liberalais ir libertalais, neva jie primena Marxo kolektyvistinius kludiesius ar – dar blogiau – numato normatyvinį spaudimą individams, tokiems kaip Aristotelis ar šv. Tomas Akvinielis. Šiaip ar taip, individas juk nesisemia tapatybės iš grupės kultūrinių schemų, nes juk grupė yra priklausoma nuo individų, o ne atvirkščiai, taigi individas apsisprendžia, kas yra gerai (jam ar jai), o ne naudojasi „gėrio standartais“, kadaise siejamais (kaip pasirodė – klaidingai ar nepagrįstai) su bendra

mūsų prigimtini ir prigimtiniu įstatymu, su Dievo valia ir dieviškuoju įstatymu, su protu ir proto įstatymu, aptinkamu visų žmonių prote ir todėl visiems bendru ir privalomu. Disputas tarp moralinio absoliutizmo ir moralinio reliatyvizmo yra tos pačios kilmės kaip ir disputas dėl to, ar egzistuoja moralinė programa, bendra bent jau visiems europiečiams ar visiems įprastai vadinamosios Vakarų kultūros ar net krikščioniškojo paveldo atstovams, kuri veiktų ir teisinius jiems būdingus sprendimus. Iš ten pat kyla ir disputas, ar įmanoma apibrėžtoje, neva vientisoje, europietiškoje, vakarietiškoje ar krikščioniškoje kultūroje įdiegti toleranciją kitų kultūrų atstovams. Galiausiai iš ten pat kyla ir teoretikų ginčas dėl to, kokia yra vadinamojo daugiakultūriškumo paskirtis, t. y. ar tai yra tolerancija kitų grupių kitoniškumui, ar greičiau kiekvieno jų nario moralinė autonomija. Pastarasis klausimas atrodo ypač svarbus, norint suprasti migrenos priežastis. Ar kiekvienam europiečiui bus (galiausiai) leista tapatintis su tam tikra „europietiško“ idėja ar su tapatybę turinčia tauta? Ar, remiantis tarp europiečių elito dominuojančiu požiūriu, europiečiai bus „išlaisvinti“ iš tų idėjų, bus išlaisvinti iš bet kokio grupės spaudimo ir turės galimybę apsispręsti dėl kiekvieno ar beveik kiekvieno savo veiksmo patys ir pagal savo standartus? Ar jiems bus primestos kokios nors norminamosios procedūros ar formos? Individas, išlaisvintas iš tokių pinklių, neva būsiąs laisvas nuo nacionalizmo pagundos, kuri dabar turės būti suprantama ne tiek kaip pasidarymas kitomis tautomis ar savo tautos galios stiprinimas, bet kaip nepakeliamas tam tikros tapatybės grupės spaudimas jai priklausančiam individui, kuris, kaip teigiama, turėtų turėti autonomiją ta prasme, kad galėtų būti nepriklausomas, pats nustatydamas savo moralinius standartus; spaudimas, kuris virsta individualios autonomijos neigimu, nes reiškia svetimų standartų primetimą individui „iš išorės“. Tačiau ar be tokių standartų individas bus laisvas? Ar jis tikrai įgyvendins savo sprendimus, ar jo sprendimai bus diktuojami nebe grupės kultūros, o „politinio korektiškumo“, propaguojamo akademijos ar žiniasklaidos? Ar atmetus standartus, priklausančius tam tikros grupės būdingai kultūrai, nebus neišvengiama imti propaguoti kitus standartus, ligi tol svetimus grupės kultūrai, o galbūt taip pat primestus švietimo sistemos ir – taip pat galbūt – pageidautinus naujos kultūros konstruotojų?

Ši „naujoji kultūra“, Popiežiaus Benedikto XVI laikoma šiuo metu tokia dominuojančia, kad sumenkina tradicinės kultūros vaidmenį iki

„kontrkultūros“, kuri turėtų būti ištrinta iš individų atminties, pamesta kaip galbūt pavojinga, išaugusi arba iš krikščioniškojo universalizmo, arba iš nacionalistinių projektų, yra paženklinta liberalizmo. Ji sietina su nekritišku „pozityvistiniu tikėjimu“ ir reliatyvizmu, požiūriais, kurie taip pat paradoksaliai nesuderinami vienas su kitu ir kelia galvos skausmą kiekvienam, mėginančiam suprasti, kaip tikėjimas nuo subjekto nepriklausomos tikrovės egzistencija ir pažinimu dera su tikėjimu subjekto vykdomo kognityvinio proceso istoriniu ir socialiniu sąlygotumu.

Problema nėra nauja, nes Vakarus jau kuris laikas kamuoja migrena dėl panašios priežasties; ta priežastis buvo žinoma ir šių namų šeimininkui Thomui Mannui, kai jis nusakė du požiūrius, kurie jam atrodė pavojingi: vieną, įkūnytą jėzuito Naftos, o kitą – laisvamanio Setembrinio. Tačiau Manno dėmesio objektas buvo ribotas, nes jam rūpėjo tai, kas susiję su žmogaus elgesiu su kitais ir su savimi. O mes atkreipkime dėmesį dar ir į šį aspektą, kuris – šiais laikais užsiimant mokslinė veikla – vis dar pastebimas, ir vis dažniau. Viena vertus, mokslininkai vis dar laikosi esminės pozityvistinės prielaidos ir „sveiku protu“ numano „objektyviai“ egzistuojant „tikrą objektų pasaulį“, o kita vertus, jie kontekstualizuoja pažinimą, padaro jį subjektyvų ir net teigia, kad bet kuris objektas yra konstruojamas jį mąstančio subjekto. Savo ruožtu tai Europos migrenos priežasties požymis, o galbūt dėl tos pačios priežasties migrena kamuoja ir „mokslo pasaulį“: viena vertus, tai, kas universalu, o kita vertus, tai, kas konkrečiu; viena vertus, tai, kas objektyvu, o kita vertus, tai, kas subjektyvu; viena vertus, tai, kas nepriklauso nuo subjekto, o kita vertus, tai, kas subjekto konstruojama arba steigama.

Grupės tapatybės, laikomos vientisa ir todėl neva bendra visiems grupės nariams, problema taip pat susijusi su vadinamosios liberaliosios demokratijos esme. Šiandienos „populizmo grėsmė“ yra padarinys – regis, ypač to, kad politinis elitas, kuriam parama auga, pabrėžia ne liberalųjį, o demokratinį aspektą, kitaip sakant, tai, kas universalu, tam tikra prasme yra objektyvu ir nepriklauso nuo individualaus subjekto. Konkrečiai – svarbu ne tai, kad teisinė sistema kiekvienam individui užtikrintų visapusiškiausią įmanomą jo ar jos moralinės autonomijos įvykdymą, bet tai, kad ji suteiktų piliečiams, taip pat ir labiausiai skurstantiems, galimybę klestėti ir šitaip suteiktų galimybę klestėti grupei, o galiausiai – ir valstybei ar net valstybių grupei. Pati valstybė suprantama kaip atskiras politinis darinys,

dalyvaujantis integracijos su kitomis valstybėmis procese. Ar valstybės svarba menks dėl vis didesnės integracijos, – ir vėl tai susiję su tapatybės klausimu: ar kolektyvinė tapatybė bus primesta, ar ji išsaugos savo tapatybę? Paradoksas valstybių viduje, panašus į paradoksą mokslo bendruomenėje, dengiasi su dar vienu: kadangi tautinės valstybės turi savo tapatybę, galbūt keliančią pavojų piliečių / individų laisvei, o šiems vis tiek mieliau realizuoti savo moralinę autonomiją gyvenant valstybėje, kaip galima jų nekritikuoti, kaip nemėginti jų perkalbėti pakeisti požiūrį į piliečius? Laisvės vardu reikėtų ne vien ginti konkrečias valstybes, valdomas „populistų“, bet ir tokių valstybių elitui taikyti „europinius“ tinkamo elgesio standartus; jie turėtų būti priversti laikytis taisyklių, kurios užtikrina individams ne vien toleranciją jų kitoniškumui, bet ir galimybę kurti savo elgesio standartus.

Tačiau kas ir kokia galia remdamasis kuria tuos standartus / taisykles, kurios turi būti privalomos visiems, per savo valstybę priklausantiems Europos Sąjungai? Kitaip sakant, kam atstovauja tie, kurie nustato standartus / taisykles? Tai dar vienas klausimas. XIX a., svarstant vadinamosios demokratinės tironijos grėsmę, buvo pastebėta, kad atstovavimas tėra instrumentas, kuriuo įgyvendinama demokratija; demokratija kaip procedūra ar forma darėsi svarbesnis klausimas negu atstovavimas, susijęs su konkrečia kultūra; procedūra, ar tiksliau – forma, tapo svarbesnė negu mechanizmas išrinkti atstovus, sugėbančius ne tiek suprasti savo ar konkrečių grupių nuomonę, kiek teisingai atskleisti tai, kas yra. Daug mažiau reikšmės buvo teikiama tam, ar pilietis-mandatarijus kontroliuoja atstovo-agento veiksmus ir ar atstovas priima sprendimus gana arbitraliai, nes, kaip ne sykį pasirodė, pilietis-rinkėjas tapatinasi su atstovo interesais ir sutinka būti atstovaujamas interesų grupės agento ar partijos nario. Galiausiai tuomet buvo pastebėta, kad atstovavimas turėtų priklausyti ne tiek nuo liberalaus piliečių balsų „individualizacijos principo“ ar nuo demokratinio „liaudies principo“, pavyzdžiui, rinkimų aktuose ar referendumuose, kiek nuo „grupės principo“, ar tiksliau, „partijos principo“. Tačiau jei, pvz., ES institucijose atstovavimas dabar būtų garantuojamas individams, kurie šiaip ar taip galiausiai yra veikiami savo atstovų sprendimų (jei taip, tikrai gali būti, kad regime ne tiek dažnai minimą „demokratijos deficitą“, kiek atstovavimo deficitą, o gal net ir visišką jo stygių), ar tiksliau – jau egzistuojantiems kolektyviniams dariniams, tokiems kaip valstybė (tokiu atveju negalima kalbėti apie tokį deficitą, nes mandatas, suteiktas vietos atstovams,

skirtas jų veiksmams pateisinti). Sutikdami su antrąja alternatyva pripažįstame (kaip ir ikimoderniaisiais laikais), kad atstovui nereikia sutikimo tų, kuriuos paveiks jo sprendimai, kad priimtų sprendimą, palankų tiems, kuriems jis (tariamai) atstovauja.

Ir grupės tapatybės santykio su individualiomis tapatybėmis, ir šių tapatybių atstovavimo problema sunki, nuolat keliami debatuose apie Europos būklę. Šios problemos ne vien susijusios su nacionalizmu ar net „fašizmo“ grėsme, kalbant apie grupės tapatybę ir „populistinį atstovavimą“, jos pasitelkiamos debatuose apie teisę ir teisėtumą. Vis kartojamas klausimas, ar Europos pagrindas, saitas, siejantis visus jos narius, yra bendra kultūra (nepaisant akivaizdžios Europoje gyvenančių tautų kultūrinės įvairovės), ar tik bendra teisė? Tačiau abiem atvejais – kas yra kultūros ir (arba) teisės šaltinis, iš kurio jos kyla ir kaip jos kuriamos? Ar požiūris, kuriuo europiečiai skiriasi ir kuris kyla iš kitokios kultūros, turi būti puoselėjamas, ar europiečiai turi būti raginami gerbti procedūras, lemiančias „europietiškąją tapatybę“, platesnę už tas kultūras ir išreiškiamą teisinėmis formulėmis, kurių gausu demokratijos ir žmogaus teisių šūkiuose? Ar šios formulės turi palengvinti demokratijos, kaip nesantaikos (agonizmo), komunikacijos (deliberatyvus požiūris) ar daugumos balso (agregatyvinė tradicija), statybas? Ar teisėkūros organas, skaldomas nepaliojamų vidaus konfliktų ir veikiantis kompromiso arba balsų daugumos pagrindu (o nuo to dvelkia „populizmo grėsme“), yra saistomas ir kokių nors aukštesnių taisyklių? Ar jis vis tiek gerbia liberalius savo arbitralinės prigimties apribojimus, susijusius su nepažeistinomis individų teisėmis, ar stengiasi primesti partikuliarinį kokios nors „Europos politinės grupės“ požiūrį?

Tačiau ne kas kita, o teisės sudarė teisinio saugumo pamatą Vakaruose po Aušvico ir Kolymos, dviejų arbitralinės valdžios, primestos nacionalistinių siekių arba proletarinio universalizmo vardu, simbolių, dviejų projektų, kurių vykdytojais padarė neapsakomų nusikaltimų, nes jie negerbė jokių individo teisių, o vietoje jų mėgino primesti „partikuliarinę pasaulėžiūrą“, nesvarbu, ar „tautinę“, ar „proletarinę“. „Bendruomenės aspektas“, pagrįstas grupių kultūra, paprastai būdavo ignoruojamas kaip galimai „nacionalistinis“ ar, plačiau, „kolektyvistinis“ pavojus, ir dar neįjautrus grupėse aptinkamiems „skirtumams“, o galiausiai ir moralinei kiekvieno individo autonomijai. Nors kartais kartojama, remiantis Hayeku, kad įsteigti ir ginti reikia „teisės viršenybę“, o ne „teisėtumą“, nes pastarasis gali realizuoti

arbitraliai įsteigtą teisės sistemą, Nobelio premijos laureato, gynusio „spontaniškosios tvarkos“ idėją, maldavimai nebuvo rimtai svarstomi. Šiaip ar taip pasaulyje, kuriame dominuoja pozityvistinė normatyvinė teisinių sistemų samprata, mažai kas linksta pripažinti, kad esama principų, aukštesnių nei nustatytos teisės normos; principų, nekylančių iš tokios sistemos, bet iš tvarkos, kuri eina pirmiau tokios sistemos; net ne iš konstitucijos ar tarptautinių organizacijų aktų, bet iš „metateisinės doktrinos ar politinio idealo“, kuris „priklauso bendruomenės moralei tradicijai“, aptinkamai bendroje atmintyje kaip bendras atskaitos taškas. Neįveikiama įtampa tvyro tarp įsitikinimo, kad ši atmintis, šis atskaitos taškas, glūdi Vakarų krikščioniškajame pavelde, lyg skirdamas Vakarų nuo Rytų, ir įsitikinimo, kad jis glūdi Poapšvietos demokratijos ir žmogaus teisių projektuose, nepriklausomai nuo tokių raizgių šaknų, ar net dar tolimesniuose projektuose, vadinamuose postmoderniais; ši įtampa pasireiškia ne vien disputais dėl tautinės tapatybės ir individo tapatybės santykio esmės, bet ir disputuose dėl supratautinės ir supraindividualios tapatybės esmės, nepriklausomos nuo autonomiškos individo valios; galiausiai dėl tapatybės, vienijančios europiečius, dėl to, kas juos daro europiečiais. Man susidaro labai stiprus įspūdis, kad šios įtampos pašalinti neįmanoma, todėl negalima pašalinti migrenos priežasčių, nes europiečių prote visą laiką tvyro įtampa tarp to, kas universalu, ir to, kas konkrečiu.

Klausimų galima užduoti ir daugiau. Galima klausiti apie Trijų jūrų iniciatyvą ir Eurozoną, apie finansų sistemos įtaką ir „suvereniteto“ kategorijos taikymą ES valstybėms narėms ir individams, priklausantiems žmonijai ir tautoms, apie globalizaciją ir glokalizaciją, apie emigraciją iš šalių, kurios vėliau įstojo į Europos Sąjungą, į senesnes valstybes nares ir apie tai, kokie padariniai kyla, Europą varstant akivaizdžiai skirtingų kultūrų atstovams, apie socialinės politikos pagrįstumą ir teismų valdžios pirmenybę prieš kitas „valdžios rūšis“. Tačiau aukščiau minėta įtampa atrodo dar reikšmingesnė, norint suprasti chronišką ir nepagydomą migreną, kamuojančią Europą – Europą, kurios elitas paprastai nekritiškai tiki ir nepaliaujama žmogaus intelekto pažanga, ir vadinamųjų Vakarų vertybių dominavimu pasaulyje. Tačiau nei pažanga, kurios vardu šalinami įvairūs jos trukdžiai, nei Vakarų dominavimas nėra savaime suprantami dalykai. Juk paaiškėjo, kad pirmaujančius vaidmenis pasaulyje jau užėmė ne tiek Jungtinės Amerikos Valstijos, kaip vylėsi daugelis europiečių, norinčių gyventi saugiai ir kaupti turtą, kiek Rytų supergalybės. Ypač mūsų, Vidurio

ar net Rytų Europos, dalyje matyti, kad ir Rusija, ir Kinija užsiima galios didinimo kitų sąskaita politika, o procedūrinės demokratijos ir žmogaus teisių idealistinių projektų nelaiiko savais.

Migrena niekur nedings, negalima tikėtis, kad artimiausioje ateityje ji atlėgs; tikriausiai lemiamomis akimirkomis ji dar labiau sustiprės, kaip dabar nutiko mano šalyje Lenkijoje; šalyje, kuri mėgina tapti subjektu, reikšminga Europos dalimi su savo „katalikišku charakteriu“ ir tradicijų laikymusi, ujama kritikų Vakaruose ir kritikų Lenkijoje, kurie nuolat reikalauja pripažinti tapatybę individų, neišpažįstančių monoteistinės religijos, mieliau žvelgiančių pirmyn, o ne atgal, kurti permainų planus, o ne laikytis praeityje nustatytų standartų. Mano šalis gali atrodyti anachronistiška, bet tai, kas čia vyksta, gali padėti mums suprasti Europą kamuojančios migrenos priežastis – Europą, o ne Lenkiją, kur daugiakultūriškumas dar nėra problema, tokia ryški kitur; tačiau tai pagarbos tautai kaip visumai, vienijamai bendros praeities ir bendrų interesų, kitokių nei kitų tautų, klausimas. Ar teisinga interpretuoti norą pabrėžti šios visumos reikšmingumą kaip fašizmą ar nacionalizmą, – svarbus klausimas; tačiau čia išdėstyti argumentai rodo, kad dažnai teisinga laikoma perskyra yra tam tikros ligos priežastis, o ne vien simptomas.

Iš anglų kalbos vertė Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Erdvės, kraštovaizdžiai

MICHAEL KRÜGER

Gimiau mažame Centrinės Vokietijos kaimelyje Vitgendorfe, Saksonijos Anhalto žemės Ceico rajone, kuris yra trikampelyje tarp Saksonijos bei Tiuringijos ir visados laikytas skurdžiausia šių trijų žemių vieta. Į šį pasaulį atėjau ten 1943 m. pabaigoje motinos tėvų namuose. Visas kaimas buvo vienu protestantų! Visas kaimas? Anuomet, 1943 m. žiemą, šį kaimą sudarė septynios moterys ir vienas vyras, nepašauktas į kariuomenę dėl senyvo amžiaus ir ligų. Laukai buvo ariami karvėmis, auginamos bulvės, cukriniai runkeliai, iš kurių virtas nuostabus sirupas, šiek tiek avižų. Kviečiams žemės buvo per prastos.

Senelis ūkininkavo domene, priklausiusiame jo šeimai nuo aštuonio-liktojo šimtmečio. Jis turėjo du vaikus. Sūnus Verneris, mano dėdė, turėjo paveldėti ūkį, duktė, mano motina, buvo leidžiama į gimnaziją, o paskui į žemės ūkio mokyklą, nes su šimtu procentų tikimybe manyta, kad ji ištekės už šių apylinkių ūkininko. Ji gimė 1908 m. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje susipažino su mano tėvu, ketveriais metais už ją vyresniu teisininku iš Koblenco, studijavusiu Bonoje, kas anuomet teisininkui buvo papildomas kokybės ženklas. Tėvas domėjosi istorija. Jiedu, 1933 m. buvę atitinkamai dvidešimt penkerių ir dvidešimt devynių metų, turėjo keturis vaikus, aš jų jauniausias. Kadangi tėvas, pašauktas į kariuomenę 1939 m., Hitlerio pergale netikėjo, jis mane paliko pas senelius, kur praleidau pirmuosius šešerius savo gyvenimo metus.

Iš pradžių buvo sutarta, kad Saksonijos Anhaltą užims amerikiečiai, bet paskui valdžią perėmė rusai. Senelio nuosavybė be jokio teismo proceso buvo nusavinta, bet jis, laimė, nebuvo sušaudytas kaip daugelis jo kaimynų. Savo ūkyje jis gavo vieną kambarį, kuriame aš gyvenau su seneliais, dabar turėjusiais žiūrėti, kaip žemės ūkį valdo žmonės, neturintys išmavimo apie šį amatą. Man tasai laikas buvo gryna laimė, nes seneliai neleido man pajusti, kokia neviltis ir depresija juos buvo apėmusi. Jie nemaištavo prieš likimą, o jei skundėsi, tai skundėsi Dievui, leidusiam, kad jie būtų įstumti į negandą. Dėl to buvo kalta ne politika, ne Hitleris ir ne Stalinas, bet Dievas. Kai jau gebėjau vaikščioti, traukiau su seneliu per girias ir laukus, rinkdamas tai, kas valgoma; ir sužinojau, kad beveik visa yra gardu, jei tik deramai paruošta.

Mūsų kambaryje buvo dvi knygos – Biblija ir augalų atpažinimo žinynas, parašytas mano prosenelio brolio, „Vokietijos flora“. Tos dvi knygos ligi šios dienos liko mano mėgstamiausios. Augalų žinyno autorius, Augustas Garcke, buvo garsus botanikas, kuris tapo Berlyno botanikos sodo direktoriumi, šį postą palikus vokiečių rašytojui hugenotui Adalbertui von Chamisso, „Peterio Šlemilio“ (*Peter Schlemihl*) autoriui. Per savo iškylas iš Berlyno iki šių vietų prie Baltijos, į Čekiją ir Moraviją, Šiaurės Italiją ir Lotaringiją, jis su nenuilstama kantrybe katalogavo augalus pagal Linėjaus sistemą, aprašydamas juos su tokiu detalumu ir tikslumu, kad jo turtinga kalbinė raiška dar ir šiandien regisi stebėtina.

Trumpai tariant, pasaulis, į kurį aš gimdamas atėjau, buvo mažas, didžiai ribotas ir anaipol ne prabangus, taigi labai kuklus, gal net skurdus, bet tos dvi knygos – Biblija, knygų knyga, ir Garcke'ės veikalas, gamtos knyga, suteikė, tiesa, tokią dimensiją, kad didingesnės, nuodugnesnės ir gražesnės nė įsivaizduoti neįmanoma. Galbūt ši pamoka mažuose dalykuose atrasti didybę buvo man ir pati svarbiausia, o kai daug vėliau pradėjau domėtis literatūra, tas ankstyvas impulsas turėjo gyvenimo istorijai reikšmingų padarinių.

Šešerių metų pradėjau lankyti mokyklą Berlyne. Pradėjau mokytis dar prieš pinigų reformą, taigi iš pradžių mokyklinį maistą gaudavau per sąjungininkų oro tiltą. Tas maistas buvo gabenamas iš Švedijos, jis buvo vadinamas švedų maistu, ir mano ausyse tai skambėjo lyg iš Biblijos. Mintis, kad mano valgi gabena vienas tų lėktuvų, kurie kas dieną skraido virš mūsų namų, man žadino pasididžiavimą. Tai buvo vienas retų teigiamų jausmų, kuriuos patyriau savo naujoje tėviškėje.

Pati mokykla mane menkai tedomino. Kas kartą ėjo į gamtos mokyklą, to nesuviliosi abėcėle ir kitais vaikiškais niekniekais. Be to, nejučiau jokio prielankumo griuvėsių kraštovaizdžiui, per kurį turėjau eiti į mokyklą, o galiausiai pastebėjau ir tai, kokie ankšti yra rėmai, kuriuose aš judu. Visur stovėjo skydai: *You are leaving the American Sector*, o tas, kuris jų nepaisė, privalėjo žinoti, kad rizikuoja užlipti ant minos. Niekados nepamiršiu kiško, kurį pabaidžiau giraitėje už Kleisto kapo ir kuris, sprukdamas nuo manęs, pataikė ant minos, sprogdusios su tokiu trenksmu, kokio dar niekad nebuvau girdėjęs. Kiškas, be abejo, irgi. Be to, iš manęs visi šaipėsi dėl saksiškos tarmės. Saksiškai kalbėjo tik VDR bonzos, saksiškai kalbantis Vakaruose nebuvo saviškis.

1953 m., taigi man sulaukus dešimties, vieną rytą tėvas man vonioje pasakė, girdi, šiandien numiręs Stalinas, dabar viskas būsiai geriau. Paaiki-nimo jis nepateikė. Kodėl viskas bus geriau? Kodėl Stalino įpėdiniai turėjo leisti mano seniems seneliams išvykti ar juolab grąžinti jiems ūkį? Apie kilniaširdystę nebuvo ko galvoti, bet viltasi, kad atmosfera pasidarys ne tokia įtempta, – kaip žinome, viltasi tuščiai.

Man buvo trylika metų, kai mes su dviem draugais iš Kriksčioniškosios jaunimo sąjungos per vasaros atostogas autostopu iškeliauvome į Prancūziją, į Bretanę. Pusantr mėnesio su šimtu penkiasdešimt markių. Valgėme tai, ką aš galėjau pasiūlyti ir pagaminti, pasitelkdamas savo saksišką patirtį, be to, dar ir sraiges, moliuskus ir jūros ežius. O palapinę statėmės ten, kur atsidurdavome. Mūsų palapinė buvo iš senųjų kariuomenės atsargų, ir kartą vakare vienas ūkininkas nuplėšė ją mums nuo galvų. Gal mes nežinau, kad mūsų tėvai su tokiomis palapinėmis buvo įsikūrę stovyklą jo žemėje? Mes to nežinojome. Nieko mes nežinojome. Buvome priešų vaikai, *boches*. Be kaltės kalti.

Ši patirtis man įsispaudė į atmintį lygiai taip pat, kaip ir Atlanto pakrančių kraštovaizdžio, laisvės, platumų, nerūpestingo gyvenimo patirtis. Tačiau mintis, kad mes važinėjome po kraštą, prieš kurį Vokietija per septyniasdešimt metų pradėjo ir kariavo tris kruvinus karus, man nebeišėjo iš galvos. Grįžęs į mokyklą, priverčiau mokytojus pagaliau pasakyti mums tiesą, mano tėvui irgi pagaliau teko liautis užsispyrėliškai tylėjus. Kitais metais mes išvažiavome autostopu į Sardiniją, prie Viduržemio jūros.

Man baigus abitūrą, Berlyne, o paskui ir visoje Vokietijoje buvo pastatyta siena, stovėjusi iki 1989 m.

Mes atsidūrėme spąstuose. Kadangi jums laikai iki 1989 m. pažįstami geriau nei man, galiu apie juos detalčiau ir nepasakoti. Mokiausi spaustuvininko ir knygininko amato, o kadangi Berlyne leidyklų beveik nebuvo, pasitaikius pirmam progai išvykau į užsienį, į Angliją. Anuomet sąlygos, kuriomis Anglijoje galėjai dirbti, buvo tokios sudėtingos, kokios – po Brexit'o – matyt, netrukus ir vėl bus, tai yra reikėjo pateikti leidimą dirbti ir įrodyti, kad turėsi pakankamai lėšų pragyventi. Aukščiausias priesakas buvo neatimti darbo nė iš vieno anglo, *Home Office* tatai stebėjo nuožmiai kaip Argas. Kadangi iš knygyno pardavėjo darbo niekaip negalėjau pragyventi, turėjau dirbti ir nelegaliai, kas puikiai sutapo su mano romantiniais vaizdiniais apie laisvę. Tarp kitų darbų, išdažiau Soho rajone muzikinį klubą, priklausiusį Šveicarijos žydui, pas kurį paskui triskart per savaitę darbavau kaip barmenas, šitaip užsidirbdamas daugiau pinigų nei bet kada anksčiau. Ir, žinoma, patyriau šį tą apie gyvenimą. Dienomis mano darbo vieta buvo „Harrods“ prekybos centro *International Book Department* aristokratiškame Knightsbridge'o rajone prie Haid Parko, anuomet dar buvusiam patikimai plakančia palengva byrančios *British Empire* širdimi, ir ten susipažinau su svetimšaliais, kitos religijos ir kultūros žmonėmis. Berlynas anuomet, 1961 m., buvo monokultūriškas, t. y. mūsų mokykloje ir kaimynystėje buvo vieni vokiečiai, mano tėvų draugai irgi visi buvo vokiečiai. Londono *Camden High Street* stovėjęs nušiuęs namas, kuriame gyvenau, buvo ispanės nuosavybė, pirmajame aukšte darbavosi graikas siuvėjas, planavęs suklestėti per tarptautinį vyriškų kelnių verslą, pigaus restorano gatvės kampe savininkai buvo indai, savo valgiaraštyje turėję visų aštriasią vištieną su kariu, aludė, kurioje leidau vakarus, priklausė airiams (ir apskritai visą kvartalą anuomet valdė airių ir kipriečių gaujos), laikraščių pardavėjas buvo pakistanietis, o už turgavietės prekystalių drabužius ir pigius papuošalus pardavinėjo juodaodžiai iš Jamaikos ir Trinidado. Kadangi buvai šio etninio mišinio dalis, niekam nekliuvo, kad kalbėjai šiek tiek laužyta anglų kalba. Sekmadienių rytais mėgau sėdėti mažos italų kavinės terasoje ir skaityti storus sekmadienio laikraščius, pasakojusius daugiausia apie Britanijos reikalus. Europa sušmėžuodavo tik pakraščiuose. Europa buvo į pietus nuo kanalo, ją sudarė pirmiausia Prancūzija. Apie Vokietiją buvo linkstama prisitarti tik keliais žodžiais. Sudarydamas šimto geriausių dvidešimtojo šimtmečio romanų sąrašą, anuomet garsiausias anglų literatūros kritikas Cyrilas Connolly jį įtraukė tik Prahos žydą Kafką.

Tačiau Londone buvo daug vokiškai kalbančių žmonių, su kuriais ir aš netrukus susipažinau. Pasklido kalbos, kad sėkmingai parduodu visus išleidžiamus vertimus iš vokiečių kalbos, todėl didžioji emigrantų dalis palengva ėmė rodytis mano knygyne, norėdama sutikti tą keistuolį, kuris ne kur kitur, o būtent Londone rūpinasi vokiečių literatūra. Daugiausia tai buvo žydai iš Vokietijos ir Austrijos. Berlyne apie 1960 m. nepažinojau nė vieno žydo. Tėvas kartais turėdavo reikalų su žydų bendruomene ir pažinojo jos vadovus, bet mūsų mokykloje ar tarp skautų žydų nebuvo. Žinoma, mes miglotai suvokėme, kas nutiko prieš dvi dešimtis metų, bet nusikaltimo mastai mums buvo tokie pat neaiškūs, kaip ir jo padariniai vokiečių literatūrai ir dvasios istorijai, muzikai bei tapybai ir apskritai vokiečių visuomenei. Tai buvo baisi, bet abstrakti mūsų istorijos dalis. O dabar žmonės, kurie pabėgo arba, tikriaus, kurie galėjo pabėgti, stovėjo prieš mane, daugiausia didžiai išsilavinę, už mane visais atžvilgiais pranašesni dvasios stulpai, iš kurių apie vokiečių dvasios istoriją aš išmokau daugiau nei per visus mokyklos metus iš savo mokytojų. Anna Freud, Sigmundo Freudo duktė, Elisas Canetti's, seras Ernstas Gombrichas, garsiojo menų mokslų *Warburg Institute* vadovas, lordas Weidenfeldas iš Vienos, drauge su Haroldu Nicolsonu vadovavęs konservatyviai leidyklai ir buvęs Aukštesniųjų parlamento rūmų narys, iš Berlyno kilusi avangardo leidėja Marion Boyars, leidusi Becketą ir Peterį Weissą, Jakovas Lindas ir filosofas Alfredas Sohn-Rethelis, laikęs save Frankfurto mokyklos atstovu, 1924 m. Berlyne gimęs anglų poetas Michaelis Hamburgeris, tapęs vienu geriausių vokiečių literatūros nuo Hölderlino iki Celano ir Bobrowski'o vertėjų į anglų kalbą, ir jo brolis Paulas Hamlynas, savąja „Octopus“ leidykla konkuravęs su kišeninių „Penguin“ knygų leidyba.

Visi jie ir dar daugybė kitų ne tik kalbėjo nuostabia vokiečių kalba ir galėjo atmintinai deklamuoti visą didžiąją vokiečių poeziją, bet ir taip mėgo vokiečių kultūrą, kad aš anuomet raudau iš gėdos. Juk mes greituoju būdu išėjome daugelį vaikystės kursų – pirmiausia amerikietiškaį su kramtomąja guma, džinsais ir Hemingway'umi; prancūziškąį su Camus, Sartre'u, su *film noir*, *Gauloises* ir šansonu; itališkąį su neorealizmu, Pavese'e ir Vittorini'u – ir tik tada vokiškąį, kurį privalėjome išeiti mokykloje. O anuomet Londone toji vokiečių kultūra staiga gyva išdygo priešais mane tokia turtinga, gili ir graži, kad man net galva ėmė svaigti. Kasdien pats tiesiogiai jaučiau, ką padarė Hitlerio vadovaujami vokiečiai ir koku mastu mūsų

dvasią lėmė žydai. Šiandien viskas skamba gal naiviai, bet 1960 m. man, dvidešimtmečiui, tai anaipol nebuvo naivu. Kavinėse aplink Hampstedo geležinkelio stotį, prie kavos ir pyragaičių klausantis gyvenimo istorijų, kuriose kalbėta apie žmogžudystes ir žudynes, apie netektis ir kartėlius, apie žeminimą ir įžeidinėjimus, mano galvoje žaibiškai radosi idėja Europos, kuri buvo daugmaž kaip nepaprastai išdidintas Hampstedas: didžiulė kavinė, kurioje greta graiko siuvėjo, aludės savininko airio, senjoros Garcia'os, mano būsto savininkės, vietas turėjo ir pakistaniecis laikraščiu pardavėjas, ir vištienos su kariu gamintojas indas, ir juodaodžiai turgaus prekeiviai. Visi mano turėti didybės, tapatumo, istorinės sąmonės, kilmės, tėviškės ir tėviškės meilės vaizdiniai užleido vietą idėjai pasaulio visuomenės, kurioje Europai buvo skirta iškilė, bet ne centrinė vieta, nes aš, ypač po susitikimų su Rytų Europos žmonėmis, laikiausi nuomonės, kad pakraščio padėtis ugdo didesnę pakantumą. Buvau entuziastingas kur kas vėliau trijų didžiųjų K – Kunderos, Kišo ir Konrado – išplėtos dvasinės, ne politinės Vidurio Europos idėjos pirmtakas. Vidurio Europa su žydų renesansu centre, Vokietija kažkur pakrašty, dar už Airijos ir Albanijos. Negaliu čia išsamiai papasakoti, kokios pamišėliškos idėjos mane anuomet lankė, šiaip ar taip, aš kūrėsiu keistus naujo pasaulio, bet ypač Europos, sąrangos planus, kurie visi buvo gimę iš mano anuometinės kosmopolitinės netvirtos egzistencijos ir skambėjo taip utopiškai, kad pasakoti juos galėjau tik apstulbusiems gėrovams aludėje, iš kurių ypač airiai žvelgė į mane visai nieko nesuprasdami: kuo tau blogas Hitleris!? – klausinėjo jie mane.

Bet susipažinau ir su lenkais emigrantais, priėmusiais mane į garsųjį lenkų klubą, kuriame buvo šimtas įvairiausių ir įvairiaspalvių degtinių, jidiš kalbančių žmonių, turėjusių pripažinti, kad po Hitlerio žudikiškų žygių mėginimas pakylėti jidiš iki savito rango Europos kultūros kalbos yra žlugęs, buvo rumunų poetų, skelbusių savo kūrinis mažutėliačiuose egzilio žurnaluose, ir dar daug kitų. Juk turėjo būti įmanoma įvairias krikščionių bažnyčias sutraukti po vienu skėčiu, po kuriuo dar ir žydams rastųsi vietos, taigi reikėjo ir daryti išvadas iš Antrojo pasaulinio karo katastrofos. Kol kas tik literatūra be didelio vargo galėjo įveikti sienas. Perskaičiau visą vertimais prieinamą lenkų literatūrą, tiesą sakant, – visą vadinamojo Rytų bloko literatūrą, skaičiau ir skaičiau, tiesiog rijau knygas, o norėdamas šia veikla užsiimti ir nejausti sąžinės priekaištų, susiradau Miunchene leidyklos redaktoriaus vietą, o paskui ten tapau leidėju, mat optimistiškai

maniau, kad leidėjo profesija ir veikla iš visų artimiausia mano vaizdiniam apie naująją Europą. Londoną, didmiestį, kuriame taip puikiai jaučiausi, turėjau palikti prieš savo valią, nes baigėsi leidimas ten gyventi. Pamėginau pasilikti be leidimo, bet policija sučiupo mane ir išsiuntė iš šalies. Į Berlyną, į pusiau padalintą miestą, ilgesniam laikui grįžti nenorėjau.

Užtruko iki 1989 m., kai pagaliau nutiko tai, ką galėjai palaikyti istorijos pabaigos idėjos epifanija: griuvo Berlyno siena. Geroji naujiena mane pasiekė į pilaitę panašiuose rašytojų namuose netoli Bratislavos, kur įvairios Čekoslovakijos rašytojų sąjungos mažumos gana taikiai triūsė prie savo darbų ir sutartinai gėrė. Atėjus tai naujienai, išgėrėme dar daugiau. Dar prisimenu, kaip važiuodamas namo, kai staiga viskas ėmė vykti lengvai ir sklandžiai, o pasieniečiai vos dienai praėjus liovėsi kalbėję baimę keliančią niūrią intonaciją, pradėjau kurti savo naujosios Europos planus. Kalbėjau, pavyzdžiui, apie jūrų Europą, taigi apie Viduržemio jūrą, vieną iš kosmopolitizmo lopščių su didžiais Venecijos ir Genujos, Barselonos, Salonikų ir, kitoje pusėje, Aleksandrijos miestais, kuriuose gyvuoja visos religijos ir kalbama visomis kalbomis, kuriuose armėnai, liuteronai, serbų ir graikų stačiatikiai, žydai ir musulmonai drauge gyvena nepaisant visos istorijos; apie Vakarų pusėn atvirą Atlantą, kuris nuo Afrikos pro Portugaliją ir Ispaniją, Prancūziją ir Angliją siekia iki pat Islandijos ir nė nežinau, kiek milijonų žmonių dar nuo ankstyvųjų viduramžių aprūpina žuvimi; ir apie Baltijos jūrą, apie *Mare Balticum*, jungiančią Rostoką, Dancigą ir Karaliaučių iki Klaipėdos, Taliną, Rygą ir Peterburgą, o galiausiai Helsinkį, Stokholmą ir Kopenhagą. Prieš akis vėl regėjau senuosius kelius, pavyzdžiui, gintaro kelią nuo čia iki Romos, senuosius sausumos ir laivybos prekybos kelius; svajojau apie tai, kad galima mąstyti apie upių Europą; visos tos upės – nuo Reino iki Dunojaus ir Volgos – kur nors turi apsispręsti, į kurią jūrą jos geidžia įsilieti, jos yra didžiosios vandeningosios juostos, palaikančios Europos vientisumą, nors jas ir prižiūrėjo smulkmeniškai pasienių sargai, geidę, kad demokratinė žuvis būtų skiriama nuo komunistinės. Bent mane, bernioką iš Vitgendorfo, buvo apėmusi didi euforija! Įgyvendinti didžiąją laisvę užtruks keletą metų, bet, esant gerai valiai ir efektyviai bei nekorumpuotai organizacijai, vis tiek pasiseks: Europa kaip Renesanso laikais žingsnis po žingsnio virs veikiančia apsišvietusio proto laboratorija, o kaip tik beprasidedanti ir daugelio su baimė stebima skaitmeninė revoliucija pateiks priemones, iš esmės palengvinsiančias žmonėms našą. Viskas,

ko mes mokėmės iš Arnoldo Gehleno antropologijos apie naštos palengvinimą per pažangą ir techniką, bet niekadoms nejutome tikrovėje, dabar pasirodys gyvenime kaip juntamos permainingos į gera. Dievas regi, nesu vienas tų optimistų, kurie leidosi apakinami istorijos filosofijos euforijų, bet perspektyva, kuri anuomet po 1989 m. buvo piešiama, regėjosi tokia gundanti, kad žadino svajones.

Dar regiu prieš save interneto elito skelbiamas stambias antraštes su svajomis apie skaitmenines supersmegenis, kurios algoritmais valdys prekių ir žmonių srautus, plūstančius per suvienytąją Europą. Fantastiškoji Prancūzų enciklopedijos idėja, kad padarius visus duomenis, taigi ir visas žinias, prieinamus, žmonija pasieksianti laimę, staiga regėjosi ranka pasiekiamą. Argi buvo geresnių svajonių po trumpo ir negandingo XX-ojo šimtmečio su jo karais ir milijonais žuvusiųjų, kurie Europos žemę pavertė kraujo maudynių vieta? Po liūdnojo rekordo hektabombų ir šurpių naikinimo priemonių, kurias baisingoji barbarystės ir mokslinio racionalumo sąjunga paleido į darbą ir kurios buvo sunaikinusios bet kokią taikaus sugyvenimo viltį? Tačiau žmogus, aplenkdamas visas teorijas, yra vienintelė gyva būtybė, kuri visados daro ką nors vietoj to, – taip glaustai yra suformulavęs vokiečių filosofas Odo Marquardtas. Jis prisiplanuoja visko, kas tik įmanoma, o tada daro priešingai. Ir net jei turėsime galvoje, kad ne visuomet viskas pasiseka, ką esame susiplanavę, ir kad kartais reikalingas ir antras, ir trečias mėginimas siektiniams tikslams apibrėžti, vis tiek buvome priblokšti, matydami, kaip lėtai suvienytosios Europos idėja geba įsitvirtinti ir kokių sunkumų nebuvo tikėtasi, stengiantis senąsias tautinių valstybių privilegijas paversti bendraisiais Europos tikslais. Europa tapo šimtakoju, kurio smegenys neįstengė sinchronizuoti visų savo kojų. Kodėl buvo ir tebėra taip sunku sukurti pripažinimo santykius, skatinančius riboti savuosius, dažniausiai egoistinius, interesus? Jei pripažinimas reiškia „savitarpio priklausomybės suvokimą“, kaip formulavo Axelis Honnethas, tai juk turėjo būti įmanoma taip apkarpyti suverenumo pretenzijas, kad iš to galėtų turėti naudos bendrasis Europos gėris? Socialdemokratija, kuri po karo nuo Skandinavijos per Vokietiją ir Italiją iki Austrijos buvo atsakinga už interesų suderinimą, tarė „sudie“, pavirto mažumos partija. Už atsakymus dabar jaučiasi atsakingos dešinėsios ar net dešiniųjų radikalų partijos, kurių pilietinė dauguma dėl pernelyg paprastų atsakymų ligi šiol vengė. Bet juk dėl to socialdemokratijos idėja nėra mirusi! „Visur sutinkame

fenomenalią ir struktūrinę, akivaizdžią ir latentinę socialdemokratiją, tokią, kuri reiškiasi kaip partija, ir tokią, kuri daugiau ar mažiau neišraunamai įsitvirtinusi šiuolaikinio valstybingumo kaip tokio apibrėžimuose, funkcijose ir procedūrose“, – rašo Peteris Sloterdijkas.

Įprastinis atsakymas toks: pasaulis tapo pernelyg greitas ir pernelyg kompleksiškas, kad įstengtų formuluoti vientisą pasakojimą, kompleksškumas tapo burtažodžiu. Ką tai reiškia? Sociologas Arminas Nassehi sako: kompleksškumas reiškia pripažinti, kad situaciją dažnai veikia daugiau veiksmų, nei mes galime kontroliuoti. Tautinė valstybė padėjo tramdyti kompleksškumą, pilietinė gyvenimo forma sukūrė iliuziją, kad pilietis kontroliuoja savo gyvenimą. Ši kontrolės iliuzija laikėsi beveik iki tūkstantmečio pradžios. Bet dabar ji pradeda griūti. Kalbame apie kompleksškumą, nes šiuo metu kažkas kaip tik eina į pabaigą. Institucijų sąranga, prie kurios buvome pripratę, pajuto spaudimą. Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų autarkinė pramoninė valstybė kurį laiką gebėjo sudaryti įspūdį, kad pasaulį galima kontroliuoti, rizikas ir konfliktus įmanu riboti. Būta gerai organizuotų kovų tarp kapitalo ir darbo su stipriomis profsąjungomis ir darbdavių sąjungomis, būta normalių gyvenimo eigų, kurios, sakytume, gyvenimą padarė įmanomą apskaičiuoti. Būta didžiųjų draudimo institutų, kurie ekonominiu ir kultūriniu požiūriu visai neblogai tvarkėsi su egzistencine rūpyba; tai vis nuostabūs dalykai, padėję mažinti kompleksškumą.

Tatai šiandien ir veikiausiai ateityje jau dingę dalykai, ir čia yra priežastis, kodėl taip bauginamai gausėja populistinės partijos. Nebūdamos atsakingos už principinių sprendimų siūlymus, jos teikia paprastus sprendimus. Amerika *first*, Vengrija *first*, Italija *first*. Uždaryti sienas, kontroliuoti rinkas. Visi žino, kad šitaip problema nebus pašalinta. Geriausias pavyzdys yra klimato krizė: tik tuo atveju, jeigu visi pasaulio dalyviai iš tikrųjų drauge pateiktų sprendimą, didžiausia žmonijos krizė galėtų būti įveikta. Bet ne vien Amerika, net ir Vokietija nesilaiko savo pačių nustatytų žaidimo taisyklių. Šalis su rafinuočiausia automobilių technologija įrodė, kad, pasitelkusi visas kriminalines priemones, geba šias taisykles apeiti. Ir susidaro įspūdis, kad pabėgėlių krizė vyriausybei buvo net labai paranki, nes nukreipė dėmesį nuo šio aplinkosauginio skandalo. Kol galime perduoti savo automobilius, aplinkai daromą žalą mes pakenčiame.

Kur mes traukiame? Kur, išskleidusi bures, plaukia Europa? „Išskleidusi bures“ yra pernelyg poetiškas žodis tam greičiui, su kuriuo mes veržiamės į priekį, išmatuoti. Nuo saito nutrūkusi technologija, genanti mus visus ir traukianti su savimi ir tuos, kuriems mielesnis būtų lėtesnis tempas, visus tuos skeptikus, melancholikus ir persergėtojus dėl nesulaikomos pažangos, gali būti sutramdyta tik bendra valia. „Kai paskutinis Žemės rutulio užkampis, – rašo slovėnų filosofas Slavojus Žižekas, – yra techniškai užkariautas ir tapęs ekonominiu požiūriu išnaudojamas, kai bet kuris nutikimas bet kurioje vietoje ir bet kuriuo metu pasidaro greit prieinamas, kai pasitelkus tiesiogines televizijos transliacijas vienu metu galima „patirti“ kautynes Irako dykumoje ir operos spektaklį Pekine, kai laikas skaitmeniniame tinkle yra vien greitis, akimirksniškumas ir vienalaikiškumas, kai *reality show* laimėtojas yra didis tautos žmogus, – tada, taip, tada pro visas šias pamėkles prasiveržia klausimas: Kam? Kur? O kas tada?“

Klausimas štai koks: kaip tatai sustabdyti ir ar tai apskritai sustabdoma? Ar globalios sąlygos, kuriomis šiandien veikia vyriausybės, apskritai yra tokios, kad būtų galima daryti esminį poveikį? Taip priėjome problemą, dėl kurios didelės Europos dalys šią akimirką yra taip menkai simpatiškos: pabėgėlius, atvykstančius pas mus iš skurdesnių regionų. Retorinės figūros, kuriomis šiandien kone visuose Europos kraštuose pabėgėlių vargas net ne aprašomas, o veikiau užkalbinėjamas, yra tokios nepakenčiamos, kad darosi gėda būti europiečiu. Italų ministras džiaugiasi, kai laivas, gabenantis pabėgėlius, apvirsta ir juo plaukę žmonės paskęsta, nes jam neberekės jais rūpintis, vokiečių vidaus reikalų ministras iš Bavarijos didžiujasi, kad per jo 69-ąjį gimtadienį lygiai 69 žmonės išsiunčiami iš šalies. Europa tveriasi sienomis, lyg ją, o ne tuos kitus, pas mus bėgančius, reikėtų ginti. Ne jie kenčia vargą, bet mes, nes turime nuo jų gintis. „Die Zeit“ žurnalistas Volkeris Ulrichas neseniai klausė, ar tik čia neprasimuša pirmą kartą europiečių baimė sulaukti atpildo: jeigu jie mums padarys bent pusę to, ką mes padarėme jiems, tada jau labanakt. Kiekvienas pabėgėlio pas mus padarytas nusikaltimas atsiduria pirmuosiuose laikraščių puslapiuose, o žinutė, kad pastaraisiais metais 140 tūkstančių pabėgėlių pas mus susirado darbą ir moka socialinio draudimo įmokas, pateikiama „Įvairenybių“ skyrelyje. Pabėgėlių krizė, kaip suformulavo bulgarų apžvalgininkas Ivanas Krastevas, tapo mūsų rugsėjo 11-ąja.

Tačiau pabėgėlių krizė tėra vien dingstis slėpti principines Europos problemas. Europa pernelyg kliovėsi JAV ir dabar jaučiasi lyg iš dangaus nukritusi, kai triukšmadarys prezidentas atsisako laikytis patylomis sudarytų nerašytų susitarimų. Su Putinu kalbėtis nenorima. Anglija trokšta pati viena išmėginti laimę. Žmogus triniesi akis, sužinojęs apie Vokietijos vyriausybės sprendimą ateityje daugiau bendradarbiauti su Afrika. Dar pirmojoje suvienytosios Europos chartijoje Robertas Schumannas įrašė, kad mūsų pirmutinis interesas turįs būti padėti Afrikos valstybėms sukurti solidų liaudies ūkį. Ir mūsų labui, suprantama, bet ir todėl, kad po kolonializmo šimtmečių turime įsipareigojimų Afrikai. Nelemtai karti istorijos ironija, kad pirmąjį didelį nacionalinį muziejų Senegale pastatė ne prancūzai ir europiečiai, bet kinai.

O kaip menas? Dar niekad Europoje nebuvo tiek daug meno ir dar niekad jam nebuvo skiriamas toks menkas dėmesys kaip šiandien. Net tada, kai jis nebeatrodo kaip menas, jis vis dar gali būti menas, nuo jo nepabėgsi. Iki pačių viršutinių valstybės aukštų pasklido kalbos, kad menas – kad ir kaip jis būtų suprantamas – yra galbūt vienintelis dalykas, kuris priešinasi greičiui ir nuosmukiui. Visose aikštėse, ant visų didesnių pastatų ir priešais tuos pastatus galime išvysti meną, meno rinka seniai pranokusi meno kritiką. Niekas nežino, kodėl vidutinio dydžio ir pusėtinas Gerardo Richterio paveikslas kainuoja penkis kartus daugiau nei labai geras paveikslas iš Olandijos aukso amžiaus. Sumani ir skrupulų nepripažįstanti meno rinka manipuliuoja brangiausių menininkų kainomis, kad būtų įmanoma kontroliuoti paklausą ir pasiūlą. Bet kuris protingas meno prekybininkas nepatars jums šiandien parduoti turimo Andy'o Warholo paveikslo, nes rinka tiesiog jais užtvindyta, po dvejų metų būsią geriau. Tad jūs esate priverstas laikyti paveikslą dar dvejus metus virš savo sofos, nors jis jums jau per gerklę lenda.

O literatūra? Remiantis apokaliptiniais skaičiais, kuriuos neseniai paskelbė Vokietijos knygų prekybos biržos sąjunga, kad knygų prekyba per pastaruosius dešimtį metų prarado aštuonis milijonus skaitytojų, pastangos surasti skaitytoją dar kartą didinamos. Bet tiesa yra karti – vis mažiau skaitytojų nori skaityti knygą. Daugelis skaitytojų neįstengia taip ilgai sutelkti dėmesio, kurio reikia knygai skaityti, jų gebėjimas susikaupti siekia daugių daugiausia aštuonias minutes skaitymo vienetui, paskui jis ūmiai krinta. Mintis, kad knygą *privalu* perskaityti, daugeliui žmonių yra tapusi tikru košmaru.

Tačiau savaime suprantama ir dėkui Dievui, kad šie slogūs duomenys nekliudo nė vienai leidyklai kasmet vėl mėginti iš naujo. Tai reiškia: kasmet išleidžiama daugiau knygų mažesniais tiražais. Rašytojas priklauso mažumai, kuri, kaip ir dera kultūringai tautai, yra daugiau ar mažiau priklausoma nuo valstybės: jis gyvena nebe iš pajamų ar tik menka dalimi iš jų už parduotas knygas, bet pirmiausia iš premijų, stipendijų, mecenatų dotacijų, miestų raštininkų tarnybų ir panašių dalykų.

Kadangi laikraščiai ir žurnalai susiduria su dideliais sunkumais ir kenčia nuo nuolat mažėjančio skaitytojų ir reklamos užsakovų skaičiaus, iš šios pusės nėra ko tikėtis pagalbos. Geriausi, senas tradicijas turintys, garsiausi literatūros ir kultūros žurnalai, kuriuos turime Vokietijoje – „Die Neue Rundschau“, „Der Merkur“ ar „Sinn und Form“, retai pasiekia didesnę nei 3 tūkstančių egzempliorių tiražą, o jei prisiminsite, kad pusė šių tiražų keliauja į bibliotekas ir kultūros institutus, tada įsivaizduosite augančio skurdo mastą.

Kitaip sakant, rašytojas ir jo literatūra valstybei kainuoja daug pinigų, kuriuos jis, dėkui Dievui, užsidirba iš mūsų mokesčių. Tokie keisti žanrai kaip poezija arba esė, kuriais mes garsėjame nuo vokiečių romantizmo laikų, įrašyti į Raudonąją knygą, nors studentų skaičius nuolat didėja.

Bet klaidinga būtų dabar pulti į kultūrinį pesimizmą ir kalbėti kaip nostalgiki praeities gražintojai. Anksčiau tikrai nebuvo geriau. Pozityviai kalbant, mes patiriame kultūros sąvokos kaitą, bet dar nežinome, kur ji pasisuks. Mano nuomone, tai pasakytina apie visą Europą. O kiekvienai kartai, ir ateinančiai, lyg antikos Sizifui, tenka risti į kalną savo akmenį, jei ji nenori, kad akmuo užsiristų ant jos. Pasaulio totalumas, tikėjimas jo tvirtybe yra griuvę. Ar melancholija, *acedia*, juodoji tulžis bus viešpataujantis mūsų suvokimo būdas? Ir ar tokie vadinamieji politikai kaip Trumpas arba atvirai fašistinė Turkija yra Europos sutemų simptomai, ar tik laikini krizinės akimirkos ženklai. Juk krizė yra ne kas kita kaip perėjimas, juk krizė nėra nuolatinė, ji nėra tvari. Jeigu čia tik krizė, užklupusi mus, nes per greitai ir pernelyg ryžtingai buvome sumanę vaduotis iš 20-ojo šimtmečio kankynių ir grandinių, tada gal rasis kas nauja. Klausimas būtų, ar mums dera laukti sienas peržengiančio, viską ir visus savo mąstysenai pajungiančio neoliberalizmo triumfo ir galutinio išsipildymo, ar įstengsime suteikti kitą prasmę mūsų trapiam egzistencijai vis trapiam reaguojančioje planetoje, kuri nebuvo sumanyta dešimčiai milijardų žmonių ir jau šiandien juos

sunkiai bepakelia. Tikra tik tai, kad naujausia Nojaus arka, jeigu ji dar apskritai bus pastatyta, nebus iš medžio.

Viskas, ką darome, byloja prieš mus. Mes nuodijame orą ir teršiamo jūras, kankiname žemę ir gyvius; iš esmės esame užsiėmę tuo, kad savo daromą žalą stengiamės sumažinti priemonėmis, kuriančiomis naują žalą. Visos technologijos ir racionalumas neįstengia mums sukliudyti, mes kasame sau kapą. Europa to nenusipelnė. Pasakojimas, prasidėjęs tarp trijų jūrų, supančių permainingiausią Žemės veidą, negali ir neturi išsekti po pirmojo solidarūs mėginimo vienyti. Europos piliečiai privalo atremti visus siekius nuslopinti tą vieningą balsą. Jie yra suverenai. Jeigu Europa subyrės dėl cinizmo, nuobodulio ir politinės tuštybės, dabartinėmis globaliomis sąlygomis dar vieno šanso ji nebegaus.

Ar galima įsivaizduoti piliečių sąjūdį, kuris ne apsipykęs tautiniu prakaitu, ne dėl pirmenybės laikomo ideologinio intereso ir ne kitų sąskaita dar kartą imtųsi ginti Europą? Pilietinį sąjūdį už Europos kultūros įvairovę, už jo kraštovaizdžius ir erdves, peržengiančias visas sienas? Šiaip ar taip, šiuo metu viešpataujantis nepasitenkinimas, abejingumas ir atkaklus priešiskumas nėra palankūs naujam Renesansui įsižiebt.

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius

Ar tikrai europietiškas trukdo nacionalumui? Europa kaip tarpusavio kolonizacija

NERIJA PUTINAITĖ

Pasisakymo idėja kilo iš gana dažnai pastaruoju metu Lietuvoje girdimų svarstymų apie ES silpnas vietas, jas kritikuojančių. Kalbama, kad „sugriovėme vieną sąjungą, sugriausime ir kitą“. Šie pasisakymai galbūt ir triukšmingi, tačiau ir neatsakingi. ES kritikuoja kas netingi. ES veikimo trūkumai (demokratiškumo stoka, didėjanti centralizacija, o ir neaiški tapatybė bei idėjų apie ateitį stoka) yra gerai matomi. Neretai ES Lietuvoje kritikuojama net nepasigilinus į jos veikimo detales ir mechanizmą. Retai (ar beveik niekada) nesiūloma idėjų, kaip Europos Sąjungai būtų geriausiai veikti, net jei ir drauge su kritikos griūtimi pripažįstamas ES reikalingumas Lietuvai.

Kalbėsiu apie tautiškumo ir europietiško santykį. Neliesiu nacionalinio politinio suverenumo klausimų. Labiau susitelksiu į kultūrinę nacionalumo sampratą. Parodysiu, pirma, kad tautinė tapatybė yra stipri ir gyvybinga; antra, kad bendra kultūrinė Europos tapatybė yra labai silpna, ne ji, o globalizacija daro įtaką tautinei tapatybei; trečia, kad Europą formuoja nacionalizmai, o nauji nacionalumų iššūkiai Europai atskleidžia jos imperinę ir nacionalistinę prigimtį.

Tautinė tapatybė yra stipri

Kalbant apie kultūrinę nacionalinę tapatybę, Lietuvoje vis dar gyvename veikiami stiprios įtakos to išskirtinio ir rungtyniaujančio stachanovietiško

nacionalumo (apie kurį kalbėjo Julius Greimas), kuris buvo labai stipriai formuojamas sovietmečiu: Dainų šventės, valstietiška meno saviveikla, vietinės nomenklatūros kuriami ir skatinami pseudotautiniai kultūriniai atributai (pvz., Šeduvos malūnas, masinė produkcija tautiškai papuoštų paveikslų ar buities apyvokos reikmenų).

Nyka-Niliūnas, aptardamas Marcinkevičiaus „Mindaugą“, po jo pasirodymo kalbėjo: „emocine energija, tegu ir sentimentalia, bei tautinio savitumo akcentavimo agresyvumu greičiau būdingas sovietų dominuojamai Rytų ir Vidurio Europos erdvei negu XIII amžiaus pradžios Lietuvai ir Vakarų pasaulyje sunkiai beįsivaizduojamas“ (Alfonsas Nyka-Niliūnas, Justino Marcinkevičiaus „Mindaugas“, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos*, p. 195).

Agresyviai deklaratyvus ir emociškai nuspalvintas kultūrinis nacionalizmas sovietinės imperijos kontekste siekė išryškinti kultūrinį savitumą. Agresyvumas ir sentimentalus emocišumas veikiausiai ir buvo tam tikras kontrastas bespalviam ir draugiškam internacionalizmui.

Lietuvoje vis dar gana populiaru vadinamojo „esencialistinio“ nacionalumo samprata. Ji reiškia, jog esama tam tikrų grynų tautinės tapatybės branduolių, į kuriuos tauta yra atsirėmusi. Lietuvoje šis „grynumas“ yra gana savitas. Lietuviai suvokiami ne tiek kaip „kraujo tauta“, kiek „kalbos tauta“. Lietuvių kalba yra tapusi tautiškumo analogu. Sovietmečiu buvo labiausiai kovojama su jos „svetimybų“ apnašomis. Nepriklausomoje Lietuvoje į lietuvių kalbą taip pat nežiūrima kaip į gyvą ir besivystančią visuomenės komunikacijos priemonę. Ji matoma kaip specialistų įdėmiai saugojama ir prižiūrima, kad išlaikytų grynumą ir taisyklingumą.

Kad lietuviškajame nacionalizme esama nemažai ir „kraujo nacionalizmo“, rodo kai kurios viešos nuomonės (Zigmo Zinkevičiaus) apie Vilniaus krašto gyventojų tapatybę. Kaip sako Zigmąs Zinkevičius, „Lietuvos piliečių pavardės rašyti lenkiškais raidėmis – nesąmonė“, jie esą „užmiršę“, kad yra lietuviai, ir galiausiai turėtų tai prisiminti.

„Nėra abejonių, kad daugumos Pietryčių Lietuvos lenkakalbių tariamai lenkiškos pavardės iš tiesų yra lietuviškos kilmės. Sulenkintos jos buvo Lenkijos ir SSRS okupacijų laikotarpiu.“ Rašymas lenkiškais raidėmis reikštų, kaip sakoma toliau, lietuvių („vadinamųjų Lietuvos lenkų“) polonizaciją.

„Tai, jog lenkų kalba Lietuvoje yra atneštinė, o ją vartojantys žmonės yra ne kas kita kaip lenkiškai kalbantys lietuviai, – kalbos istorijos faktas.

Rašyti jų pavardes lenkiškais raidėmis yra nesąmonė. Beje, ne mažesnė nesąmonė būtų vadinti juos etniniais lenkais (etniniai lenkai etninėse lietuvių žemėse!), nebent jie iš tikrųjų būtų atsikėlę iš etninės Lenkijos (Mažoji Lenkija, dab. Krokuvos sritis).“

Įdomu yra tai, kad ir šiuo atveju pasitelkiamas kalbos argumentas – išvados apie lietuviškumą padarytos analizuojant pavardes. Profesorius gal ir teisingas lingvistiniu požiūriu (dėl baltiškų pavardžių kilmės), bet neteisingas tapatybės požiūriu (dėl pačių žmonių savijautos ir savivokos).

Anthony D. Smithas („Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach“), kalbėdamas apie etnokultūrinį nacionalizmą, jį priešpriešino anksčiau aptartam vadinamajam primordialiniam nacionalizmui. Jis į nacionalumą žiūrėjo kaip į dinamišką, kuris kuriasi ir keičiasi istoriškai, tačiau taip pat priešinasi nuostatai, kad tautiškumas gali būti sukurtas „iš oro“. Tautos galinčios turėti kelis pasakojimus apie tautinius protėvius ar tautos klestėjimo aukso amžius. Tai, ką jis suprato kaip dalykus, „klįjuojančius“ tautą, – tam tikras emocinis prisirišimas prie tam tikrų atminties vietų, ritualų ir pasakojimų, grindžiamų tautinei bendrijai svarbiais istoriniais įvykiais ar asmenybėmis. Tokia tautinė bendrija neturi būti monolitinė. Be to, ir tautinės savivokos laukas gali kisti: vieni pasakojimai tampa reikšmingesni, kiti – ne tokie reikšmingi. Pasakojimo apie pokario partizanų įtraukimas į tautinį pasakojimą, o labiausiai – LDK, kaip tautiniam pasakojimui svarbaus periodo, atradimas yra geriausi lietuviškosios etnokultūrinės tapatybės vystymosi ir kismo pavyzdžiai.

Į tautą galima žiūrėti taip, kaip į tai žvelgia vadinamieji „modernistai“ – kaip į moderniaisiais laikais intelektualinio elito suformuotą bendriją, pasitelkus visus vienijančią spaudą, reaguojant į istorinius pokyčius ir kt. (E. Gellner, B. Anderson). Beje, jei žvelgsime į lietuvių tautos kūrėjų veiklas XIX a., atrasime labai daug bruožų, apie kuriuos kalba modernistai: spaudos leidimas, tautos pradžia nuo nedidelio intelektualų sąjūdžio, sąmoningas apsisprendimas būti lietuvių ir lietuvių kalbos mokymasis, lietuviškų vakarų organizavimas, į kurį buvo įsitraukę bent du būsimi prezidentai (K. Grinius ir A. Smetona) su šeimomis ir nemažai būsimos Vyriausybės narių. Visa tai yra požymiai, sakantys, kad ir lietuvių tauta kaip bendrija buvo „konstruojama“ pasitelkiant tam tikro kiekio žmonių skaitomą spaudą. Analizuojant XX amžiaus tautos telkimo priemones, regisi, kad pagrindinė buvo teatras, o iš visų teatrinių pastatymų – „Amerika pirtyje“.

Kazio Griniaus, būsimąjo Prezidento, prisiminimuose minima, kaip jis su žmona amžiaus pradžioje rūpinosi „Amerikos pirtyje“ pastatymais Sūduvoje. Vaidinimai vykdavo seklyčiose, ir tai būdavo masinės žmonių susibūrimo vietos (dabar žinomos kaip „klojimo teatrai“). Jau po spaudos draudimo 1905 m. gegužės 28 d. Marijampolėje Griniai suorganizavo spektaklį „Amerika pirtyje“, kur dalyvavo ir choras. Planavo ir komediją „Velnio spąstuose“, bet galiausiai jos nebuvo leista vaidinti.

Po spaudos draudimo Vilniuje 1905 m. vasario 6 d. parodytas pirmas viešas lietuvių spektaklis, prie kurio rengimo prisidėjo ir Vileišiai. Vaidinama „Amerika pirtyje“ ir farsas „Vienas iš mūsų tur apsivesti“.

Visos galimos nacionalinių tapatybių supratimo variacijos išsitenka skalėje nuo įsivaizdavimo, kad tautinė tapatybė (o dar labiau – tautinė stiprybė) išliks, kol bus paisoma tam tikrų tautinių atributų (kurie įsivaizduojami kaip mus pasiekę iš gilios senų senovės) grynumo ir neliečiamumo, iki konstruktyvistinio požiūrio, kad tautinę tapatybę galima modifikuoti ir keisti, ieškant geriausių bendruomenės konsolidavimo būdų.

Visos trys kultūrinės nacionalinės tapatybės sampratos turi labai skirtingą santykį su kitomis tapatybėmis, nacionalinėmis ar bendranacionalinėmis. Esencialistinis (primordialinis) supratimas atmeta bet kokias kitas tapatybes kaip kenkiančias tautinės (lietuviškos) tapatybės grynumui. Etnokultūrinis supratimas mato, kad tautiškumo pavidalas istoriškai kinta: pavyzdžiui, dviem etnosams tampant viena tauta, įdarbinami tą grindžiantys mitai ir pasakojimai. Smithas, pavyzdžiui, mini, kad dėl šios priežasties egzistuoja du visiškai skirtingi Romos kilmės pasakojimai. Modernistinis požiūris į galimus tautinės kultūrinės tapatybės pokyčius ir papildymą žiūri dar paprasčiau. Tautinių tapatybių įvairovė, jų gebėjimas sustiprėti ar susilpnėti pagal aplinkybes rodo jų didelį stiprumą ir gyvybingumą. Iki šiol tautinė tapatybė (net jei joje pilietinių elementų ne mažiau nei kultūrinių) išlieka kaip stipriausia kolektyvinė tapatybė.

Europinė kultūrinė tapatybė yra silpna

Daug sunkiau atsakomas klausimas apie tai, kas yra Europos kultūrinė tapatybė. Kaip turėtume įsivaizduoti Europą ir jos bendrą kultūrinę tapatybę? Ar turėtume europietišką „demos“ (nes sunku būtų kalbėti apie europietišką „ethnos“) įsivaizduoti pagal analogiją su tautine tapatybe? Mėgstamas ir veikiausiai pagrindinis Europos kritiko Alvydo Jokubaičio

argumentas („Europos Sąjunga kaip sausas vynas“) būtent ir remiasi jo prielaida, kad europietiškas „demos“ turi funkcionuoti beveik taip kaip esencialistiškai suvoktas tautinis „ethnos“. Kai jis to realybėje neaptinka, kaip įrodymą pasitelkia Europos silpnumą, o gal ir nepagrįstumą.

„Tam, kad atsirastų valstybė, reikia ją kuriančių žmonių tikėjimo, meilės, pasiaukojimo ir ištikimybės. Tuo tarpu Europos Sąjungą palaiko tik elito išpažįstama kairiojo liberalizmo ideologija, biurokratija ir finansiniai išskaičiavimai.“

„Kad Europos Sąjunga būtų rimtas politinis darinys, pirmiausia turi išnykti skeptikų, optimistų ir realistų ginčas. Neįmanoma sukurti politinio darinio, kai jo nariai abejoja jo prasme. Kuriant politinę bendruomenę, reikia tikėjimo, aistros ir pasiaukojimo.“

Būtent esencialistinis Europos kultūrinės tapatybės supratimas neišvengiamai daugiau ar mažiau konfliktuoja su visais trimis minėtais supratimais, kas yra tautinė tapatybė. Nebent iš tiesų manytume, kad tautinę tapatybę, kaip ir bet kurią kitą bendruomeninę tapatybę, gali sukonstruoti politiniai, ekonominiai ar administraciniai elitai. Tačiau esencialistiškai apie Europos kultūrinę tapatybę niekas rimtai ir nekalba.

Europos kultūrinė tapatybė, kuri praktiškai vienytų Europą kaip bendriją, yra labai silpna ir beveik neturi jokio rimtesnio konsoliduojančio poveikio. Europos nekonsoliduoja ir masinės kultūros praktikos. Neilas Fligshteinas (*Euro-Clash*) nagrinėjo tai, kokios masinės kultūros formos galėtų būti laikomos bendromis europiečiams. Jis aptiko, kad nėra televizijos ar radijo stočių, kurios būtų „transnacionalinės“, čia labiau susiduriame su kultūrinės globalizacijos nei europeizacijos reiškiniais, taip pat ir išlikęs gilus nacionalumas. Europiečiai labiausiai skaito nacionalinę spaudą, žiūri nacionalinius kanalus. Taip pat jis atrado, kad tarp europiečių žiūrimų filmų vyrauja amerikietiški filmai. Romanus europiečiai labiausiai skaito verstinius, ir čia europietiško / neeuropietiško perskyra nėra svarbi, net jei „Haris Poteris“ ir tarsi persuka romanų skaitymo statistiką europietiško, o ne globalumo (ar vakarietiško) kryptimi.

Europos kultūrinė tapatybė gilesniuose vizijų svarstymuose paprastai įsivaizduojama dviem būdais. Pirmasis susijęs su Europos kultūros istorija, su jos antikiniu-judėjišku-krikščionišku palikimu. Antrasis – su pastangomis atrasti ar net sukonstruoti bendrą pasakojimą, kuris Europą galėtų vienyti, kuris galėtų būti visiems europiečiams bendras ir priimtinas

tapatybės pasakojimas. Turint galvoje europinę nuolatinių karų ir įvairialybę šimtmečiais trukusio skaldymosi (kai kada – vienijimosi) istoriją, toks sumanymas remtas labiau ambicija nei galimybe. Ryškiausia buvo 2014 m. Europos Komisijos iniciatyva sukonstruoti pasakojimą apie Europą, kuris remtųsi renesansine Europos idėja (EK iniciatyva *A New Narrative for Europe*): techninės pažangos, naujų idėjų, genijų ir menų klestėjimo Europa. Buvo planuoti intelektualų susitikimai ir diskusijos šios naujos tapatybės klausimais. Tačiau jau dabar matyti, kad idėja niekur toliau nesivysto.

Pirmasis būdas yra labiau filosofinis. Jis smagus intelektualams ir per daug sudėtingas, kad galėtų būti patrauklus ir suprantamas masėms. Remi Brague („Ekscentriškoji Europos tapatybė“) kalba apie specifinius kultūrinius „europietiško“ bruožus. Tai yra tam tikras europinės kultūros nevisavertiškumo suvokimas ir iš to kylantis atvirumas kitoms civilizacijoms bei kultūrinėms naujovėms, domėjimasis tuo, kas žmogiškai ir civilizaciškai įdomu (o ne kas „sava“), pagarba kultūriniais dalykams ir daiktams.

Vienintelis aiškus Europos kultūrinės tapatybės pagrindas, su kuriuo gali būti siejamas ir jos „demos“, yra krikščionybė. Ne renesanso Europa, o viduramžiškoji Europa gali tapti bendro visai Europai pasakojimo ašimi. Tuomet iš tiesų bent kultūros prasme būtų galima kalbėti apie krikščionybės pagrindu besikuriančią Europą, šia prasme – net ir apie Europos „tautą“ (krikščionis) ir ją bent iš dalies politiškai konsoliduojančią imperiją. Krikščionybė, kuri yra labai ryški istorinė europietiško demarkacija, buvo svarbi ir vienam kitam Europos kūrėjui. Krikščionys ir šiandien yra didžiausias Europoje „demos“, peržengiantis nacionalinių tapatybių demarkacijas.

Krikščionybė neabejotinai yra vienintelis kultūrinis ir civilizacinis dalykas, kuris iš tiesų istoriškai ir šiandien yra bendras europiečių požymis. Krikščionybės kaip aiškaus Europos kultūrinio pagrindo nedeklaravimas rodo, kad šiame fronte tarsi ir sudėti visi ginklai. Kita vertus, net jei ir pavyktų krikščioniškumą įdėti į europinės kultūrinės tapatybės pagrindą, jis dėl sekuliarizacijos ir imigracijos netaps „stipria“ tapatybe.

Vienintelės ryškios ir aiškios Europos tapatybės idėjos siejamos su politiniu Europos, kaip Europos Sąjungos, projektu. Ne vienas tyrėjas ar mąstytojas yra pastebėjęs, kad labai sunku būtų Europos tapatybę sieti su kultūrine idėja, ir „Europą“ tiesiog tapatina su „Europos Sąjunga“, kaip politiniu projektu, kuris nesiremia į jokią aiškiau kultūriškai vienijamą bendruomenę.

Šiuo metu krikščionybė yra išstumta anapus atvirai svarstomos Europos tapatybės ribų. Jei kas ir „kėsina“ į tautinę kultūrinę tapatybę ir tam tikras jos apibrėžtis, tai yra ne europietiškas, o globalumas. Lietuva tuo pačiu metu žengė į Europą ir į pasaulį, ir skirtumas tarp šių dviejų labai skirtingų darinių nėra pastebimas. Kaltes dėl su tapatybe siejamo nesaugumo patogiausiu užkrauti tam, kas arčiausiai ir labiausiai apčiuopiama – Europai ir Europos Sąjungai. Gana nerimtai skambėtų raginimai „išardyti pasaulio tvarką“ ar „išstoti iš pasaulio“, kai, objektu pasirenkant Europos Sąjungą, sąjungos išardymo projektas atrodo daug racionalesnis. Pati Europa yra labai stipriai veikiama globalizacijos, ir pagrindinė jos kultūrinė atrama yra skirtingų Europos tautų kultūra.

Nacionalumas formuoja europietišumą: tarp euronacionalizmo ir euroimperializmo

Tačiau ar tautų Europai reikia stiprios vienijančios tapatybės? Europinės ir nacionalinės tapatybės santykis nusakomas labai įvairiai. Sociologinėse *Eurostat* vykdymose ir skelbiamose apklausose dažniausiai konkretaus individo europinė tapatybė įvardijama labai silpnu ryšiu: klausiamo, ar žmogus save „sieja“ su europietišku. Greta klausiamo ir to, ar žmogus jaučiasi vien europietis, ar vien priklausantis tam tikrai tautai (lietuvių), ar sieja save su lietuviškumu ir su europietišku. Lietuviai, būdami vieni pagrindinių eurooptimistų (drauge lietuvis ir europietis), taip pat yra gana ryškūs nacionalistai, pagal tai, kiek žmonių nurodo, kad jie esą vien lietuviai. Būtent tas silpnas ryšys su europietišku, nekonkretumas to, kas yra „europietiškas“, neabejotinai ir yra eurooptimizmo garantas. Apklausos rodo, kad „europinė“ tapatybė yra tam tikra užuovėja tautinių mažumų atstovams tautinėse valstybėse, kuriose politinė sistema labai tvirtai siejama su tautinės daugumos dominavimu, kaip yra ir Lietuvoje.

Šios apklausos remiasi vienu iš tautiškumo ir europietiško santykio modelių, vadinamu „matrioska“. Jis reiškia, kad individo tapatybės brandulyje yra nacionalinė tapatybė, o europinė yra tarsi jau kitas, ne toks svarbus, papildantis nacionalinę, tapatybės sluoksnis. Jis nepretenduoja išstumti nacionalinę tapatybę ar ją keisti, tačiau tarsi ją apgaubia.

Daug įdomesnis, nors ir sunkiau analizuojamas, yra kitas tautinės tapatybės ir europietiško modelis, vadinamas „marmuriniu keksu“. Jis reiškia, kad tautų, gyvenančių Europoje ir save su ja siejančių, nacionalinė

savivoka labai nepastebimu būdu daro įtaką jų nacionalinei tapatybei, kaip ir europietiškas yra veikiamas nacionalinių tapatybių. Europietiško pavyzdžio automobilių ženklai, Europos Sąjungos paramos stendai prie naujų pastatų ar sutvarkytų aikščių yra šio poveikio, taip pat ir tapatybės ženklai. Tačiau ir šiuo atveju tai yra labai silpna europietiška tapatybė. Jos poveikis pastebimas tik ilgalaikėje perspektyvoje, todėl neturėtų kelti didelių nuogąstavimų dėl grėsmės tautiškumui.

Esama ir kito nacionalumo bei europietiško santykio modelio, apie kurį vis daugiau pradedama kalbėti pastaruoju metu (Ivanas Karstevs, kiti) ir kuris paliečia ypač jauniausių Europos Sąjungos tautų lūkesčius. Tai yra reiškiny, kurį būtų galima vadinti „euronacionalizmu“. *Euronacionalizmo* terminą vartojau reiškiniai, kai ES siekiama sumodeliuoti pagal konkrečios šalies nacionalinio politiškumo modelį. Euronacionalizmas leidžia paaiškinti, kodėl ir Lietuvoje tokia reikšminga yra tapusi europietiško ir tautiškumo santykio problema, kur glūdi jos šaknys.

Europos Sąjunga, peržengusi vien ekonominės sąjungos ribas, žengė į politinę sąjungą, kurią steigė valstybės, turėjusios ilgą nacionalinio valstybingumo patirtį, šimtmečiais patikrintą valdymo aparatą, tačiau tai taip pat buvo ir buvusios imperinės valstybės. Dabartinė ES politinio ir administracinio valdymo struktūra yra suformuota remiantis jų (pirmiausia Vokietijos ir Prancūzijos) nacionalinio valstybingumo patirtimi. Neabejotina, kad Jürgenas Habermasas, iki šiol vienas įtakingiausių bendros Europos idėjų generatorių, „Europos piliečio“, kaip svarbesnio už tautinės valstybės pilietį, idėją, kaip ir Europos Konstitucijos idėją, perėmė iš Vokietijos federacinio vienijimo ir iš kitos istorinės patirties. Prancūzų filosofai, prabilę apie pernelyg menką Europos Sąjungos kaip darinio demokratiškumą (Pierre Manent, „Demokratija be tautų“), pernelyg didelę ribotai atskaitingos administracijos įtaką, remiasi savo valstybine ir demokratijos sampratos patirtimi. Šios kovos ir kritika Europos Sąjungai pirmiausia ir turi būti suprasta kaip valstybių, kurios turi susikūrusias ir veikiančias politines sistemas, atstovų pastangos, kad europinis politinis ar net kultūrinis modelis kuo mažiau skirtųsi nuo jų nacionalinio politinio bei kultūrinio modelio ir supratimas, kas svarbu politinei bendruomenei. Vaizdžiai kalbant, Europos šalys yra kolonizavusios viena kitą. Lenkija ar Lietuva iš tiesų nenori suardyti Europos, o nori labiau lenkiškos ar labiau lietuviškos Europos.

Buvusios imperinės tautos padėjo pagrindą tam, kas dabar yra Europos Sąjunga, ir joje esama nemažai imperijos požymių. Mano mėgstamas autorius Janas Zielonka (*Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*) ES darinį net yra pavadinęs „neoviduramžišką imperija“. Šią idėją jis labiausiai remia ES plėtros modeliu. ES satelinės valstybės turėjo atitikti tam tikrus iš anksto nustatytus kriterijus, vien kuriuos tenkindamos galėjo patekti į draugiją. Kaip esame patyrę, Lietuva turėjo dėti labai rimtas pastangas, kad tenkintų iš anksto nustatytas taisykles. Motyvaciją tai daryti stiprino tam tikras įsitikinimas, kad taisyklės esančios „geros“, ir pastangos ištrūkti iš Rusijos įtakos erdvės. Europos Sąjungos „branduolio“ santykis su pakraščiu valstybėmis iš tiesų buvo ir išlieka „imperinis“, net jei ir ne imperialistinis. Ir tai taip pat galima aiškinti jų turima ir patikrinta ilgamete patirtimi, o ne kokiu išankstiniu piktavališkumu. ES modelis, kurį turime, yra remtas tam tikrais universaliais principais, apie kuriuos rašė Immanuelis Kantas traktate „Į amžinąją taiką“ ir kurie ne kartą buvo pasitelkti kaip tam tikras įkvėpimo (net jei ir grįsto saviapgaulė) šaltinis.

ES modelis, grįstas pirmųjų ją steigusių valstybių politine patirtimi, ir susiformavo kaip jų politinis konsensusas. ES išsiplėtė, pasipildydama šalimis, apie kurias Nyka-Niliūnas kalbėjo kaip apie agresyviai nacionalistines. Kaip matėme ir Lietuvos atveju, sovietmečiu buvo puoselėjamas savitas kultūrinis nacionalizmas, kuris darė ir daro įtaką ir politiniams lūkesčiams.

Valstybingumo istorijos trumpumas lėmė tai, kad labiau buvo kuriamos politinės idėjos ir svajonės, politinės ambicijos, kurios viršijo sukauptą bendruomenių patirtį. Kaip rašė Vladimiras Tismaneanu („Išsivadavimo fantazijos“), po režimo griūties valstybės išitraukė į naujų nacionalizmo mitų paieškas, siekdamas tokiu būdu konsoliduoti bendruomenes. ES griežtų taisyklių perėmimas kažin ar galėjo atitikti turėtus lūkesčius, o ir labai kontrastavo su turėta politine patirtimi. Imperinis ES modelis galėjo atrodyti – ir, kaip matyti, bent jau Lenkijoje ir Vengrijoje, – atrodo kaip neįtraukiantis politinės patirties ir juo labiau neatliepiantis savitų nacionalistinių lūkesčių. „Euronacionalizmas“ ir yra siekis, kad ES modelis ir jos funkcionavimas kuo labiau atitiktų tam tikros konkrečios valstybės lūkesčius ir patirtį. Lietuva, jei remsimės Gintaro Beresnevičiaus „Imperijos darymu“ ir Zenono Norkaus „Nepasiskelbusią imperija“, taip pat turi savo į imperines panašių ambicijų, taip pat ir Europoje.

„Turime progą pasinaudoti susiklosčiusiomis aplinkybėmis ir kloti pamatą savo geopolitiniam blokui, savo tektoniniam blokui, atkurti LDK. Atkurti erdvę, kur kaip *tauta* galėtume jaustis namuose, kur mūsų prerogatyva teikti idėjas ir siūlymus. Paradoksaliausia, kad į jas įsiklausoma dėl tam tikrų šioje zonoje mums jaučiamų sentimentų, kuriuos paliko *imperinės* mūsų ambicijos. Jų atsakyti nėra ko, tik naudoti išvertus į globalizacinę (ar antiglobalizacinę, jokio skirtumo) retoriką. Pagarba ir pagalba, bendra istorija, įsitikinimas, kad Lietuva veikia vien tik geriausių norų skatinama ir tikrai neturi noro tapti lydere (dėl savo juokingo mažumo ir menkos ekonomikos bei rinkos), gali padaryti puikią paslaugą. Tai yra sudaryti sąlygas, leidžiančias išties tapti lydere“ (G. Beresnevičius).

Dabartinis europietiško ir nacionalumo supriešinimas, kurio tam tikrus atgarsius girdime ir Lietuvoje, nėra klausimas apie galimybę turėti tautinius atributus ar simbolius: tai yra klausimas apie galimybę performuoti ankstesnį imperinį ES modelį. Tai yra tapatybės klausimas, tačiau sietinas ne su europietiško kenkimu nacionalumui, o su nacionalistiniais lūkesčiais turėti daugiau savos Europos. Sunku spręsti, kuo dabartinės įtampos baigsis. Galbūt greta neveiksnaus ES parlamento atsiras daug veiksniai ES tautų rūmai. Galbūt pasikeis būtini reikalavimai ES šalims. Aišku yra tai, kad būtiniams Europos pokyčiams stipri kultūrinė tapatybė būtų neilgai te veikiantis kompresas.

* * *

Apibendrinant ir siekiant atsakyti į klausimą, kas ir kiek konfliktuoja bei kas ir kam kenkia – europietiškas ar nacionalumas, priėjome prie kelių išvadų. Pirma, Europos, kaip tam tikros „tautinės“ bendruomenės, kultūrinė tapatybė yra labai silpna, pastangos ją sustiprinti konstruojant tam tikrą bendrą pasakojimą nedavė rezultatų. Vienintelis iš tiesų Europą kultūriškai vienijantis pagrindas yra krikščioniškumas, kuris turi labai mažai galimybių tapti Europos stiprios kultūrinės tapatybės pagrindu. Europos kultūrinė tapatybė tik ir tesiremia nacionalinėmis tapatybėmis. Tai, kas iš tiesų veikia kultūrą, taip pat ir kultūrinį nacionalumą, yra ne tiek europietiškas, kiek globalizacija.

Pastaruoju metu pasireiškianti mintis apie nacionalinės ir europinės tapatybės konfliktą labiau sietina su „euronacionalizmu“ ir naujų ES narių pastangomis keisti ES modelį, kad jis labiau išreikštų jų lūkesčius. Taigi

tai yra susiję ne tiek su esama ES tapatybe, kiek su naujai atsiradusiais lūkesčiais ES tapatybės ir jos modelio atžvilgiu. Ar ES imperija išliks? Tai priklausys nuo to, ar Vakarų Europos šalys pasimokė iš imperijų griūties ir ar sugebės šią patirtį pritaikyti spręsdamos šį Europos iššūkį. Tai ne mažiau priklausys ir nuo to, ar Vidurio Europos šalys sugebės pasimokyti iš savo agresyviojo nacionalizmo patirties ir sugebės jį sušvelninti dėl bendros Europos ateities.

Jei būtume labai radikalūs, sakytume, kad Europą labiausiai vienija didelių ir mažų tautų imperiniai lūkesčiai likusių tautų atžvilgiu. Jie supina savitą lūkesčių ir naudos tinklą, kuris laiko Europą kaip vieną darinį.

Europietiško ilgesys ir integracijos baimė: Lietuva ir Europa istorinėje perspektyvoje

RIMVYDAS PETRAUSKAS

Kalbėti apie Lietuvą Europoje iš istorinės perspektyvos naudinga, nes istorijoje galime rasti konkrečios medžiagos ir palyginamų situacijų. „Eurobarometro“ tyrimai rodo, kad europinė tapatybė visų pirma suvokiama per kultūrą ir istoriją, o tik po to per ekonomiką. Todėl pradžioje istorinė įžanga ir keli pavyzdžiai iš Europos ir Lietuvos istorijos.

Europos istorinė topografija

Seniai praėjusi istorija gali būti aktuali, jei vykę istoriniai procesai ar reiškiniai atpažįstami dabartyje. Politinės istorijos požiūriu Europos istorija suteikia daugiau kaip tūkstantmečio tęstinumo pavyzdį. Karolis Didysis apie 800-uosius metus pirmą kartą po Romos imperijos žlugimo lotyniškoje Europoje sukūrė vieningą politinę organizaciją. Ir šioje imperijoje atpažįstami XX a. Europos politinės struktūros kontūrai: 1951 m. įsteigta Anglijų ir plieno bendrija – būsimos Europos Sąjungos branduolys (Vokietija, Prancūzija, Italija ir Benilukso šalys) – formavosi visiškai toje pačioje geografinėje erdvėje, kurią apėmė Karolio valstybė. Be to, Karolingų laikais buvo palaikomi intensyvūs kultūriniai ir prekybiniai ryšiai su Anglija ir Airija, aktyviai veikta Ispanijoje.

Kontaktai su Frankų imperija reikšmingai paskatino skandinavų ir slavų etnogenezės bei valstybių kūrimosi procesus, taip pat krikščioniškos monarchijos idėjos ir lotynų kalbos sklaidą. Neatsitiktinai slavų kalbose, o dėl

jų įtakos ir lietuvių kalboje monarchui prigijo Karolio – karaliaus (ček. *král*, lenk. *król*, rus. *korol'*) vardas.

Bet Europos tapsmas Karolingų imperijos laikais nesibaigė. Istorijos procesui itin svarbi tęstinumo ir civilizacinės įtakos problema. X–XI a. buvo lemtingi Šiaurės, Vidurio ir Rytų Europos raidai. Iš pradžių Čekijos, paskui Lenkijos, Danijos, Rusijos, o apie 1000-uosius metus – ir Švedijos bei Vengrijos krikštas reiškė „naujos Europos“ gimimą. Senoji, pirmąjį tūkstantmetį užbaigianti, ant antikinės civilizacijos pamatų susikūrusi Vakarų Europa pasipildė naujais nariais („buvo įvilkti į togą“, kaip sakydavo gentis prisijungdami romėnai). Iš esmės tuo metu galutinai išryškėjo Europos politinis žemėlapis – iš senosios Karolingų imperijos išsikristalizavo naujos valstybės (Prancūzija, Vokietija, italų kraštai, taip pat Anglija, Ispanija), šalia kurių stėjo Šiaurės, Vidurio ir Rytų Europos šalys (Danija, Švedija, Norvegija, Vengrija, Čekija, Lenkija). Šių šalių priėmimą į to meto politinę sistemą simbolizavo garsusis imperatoriaus Otono III ir lenkų valdovo Boleslovo Narsiojo susitikimas 1000-aisiais metais Gniezne. Pažeidęs to meto etiketo reikalavimus, imperatorius pats aplankė naujos valstybės vadovą ir šiuo savo žingsniu pademonstravo pasiryžimą gerbti visų krikščioniškų šalių politinį suverenumą. Ši atsirandanti krikščioniškų karalysčių bendrija buvo ekspansyvi, tačiau kartu ir atvira naujiems politiniams dariniams. Mindaugo karalystė – paskutinė krikščioniška karalystė Europoje – užbaigė šį lotyniškosios vakarietiškos Europos formavimosi procesą.

Po vėlyvųjų viduramžių krikščioniška Europa geografiškai iš esmės nekeitė. Romos, Bizantijos ir islamo civilizacinės ribos daugiau ar mažiau išliko iki pat XX a. (išimtiniai atvejai – Graikija, Bulgarija). XIX ir XX a. istoriniai kataklizmai lėmė įvairius pokyčius, bet galiausiai XX a. pabaigoje viskas vėl stėjo į savo „viduramžiškas“ vietas. Todėl galima dukart kalbėti apie „naująją („jaunąją“) Europą“: naujosios Europos gimimas X–XIII a. šalia Romos-Karolingų paveldo valstybių ir Europos susivienijimas bei Europos Sąjungos plėtra į rytus XX a. pabaigoje. Toks Europos geopolitinis stabilumas yra pamatas, suteikiantis pasitikėjimo.

Lietuva Europoje: mobilumas ir vertimas

Kaip ir visos tokio pobūdžio kategorijos, *Europos* sąvoka nesunkiai pasiduoda semantinei devalvacijai. Labai lengva pasakyti, kad Europos Sąjunga primena Sovietų Sąjungą, lengva gąsdinti tariama europinės

tapatybės ekspansija. Tačiau egzistuoja tam tikri reiškiniai, kurie ilgų šimtmečių perspektyvoje atskleidžia, kad Lietuvos tapatybė yra europinė, nepaisant to, kad žmonės ilgą laiką to bendrumo aiškiau nesuvokė. Imkime kad ir aktualų demografinės situacijos šių dienų Lietuvoje pavyzdį. Lietuviai yra emigracinė tauta, pradėdant nuo xv a. valstiečių judėjimo vidaus apgyvendinimo proceso metu į kaimyninę Prūsiją ir baigiant xix ir xx a. kelionėmis į Šiaurės ir Pietų Ameriką. Tačiau šis mobilumas anaipol nėra šiaip ganėtinais sėslios valstiečių tautos išskirtinis bruožas. Veikiausiai jis atspindi bendraeuropinį apgyvendinimo procesą arba, kaip pasakytų žymus britų istorikas Robertas Bartlettas, „Europos gimimą iš kolonizacijos dvasios“. Arba kita demografinė problema – visuomenės senėjimas. Žinoma, šiais laikais demografinė raida įgijo naujų bruožų. Tačiau specifinė europinė „vedybų kultūra“, kaip pažymi vokiečių istorikas Wolfgangas Reinhartas, yra istoriškai susiklostęs reiškinys, kuris daugiau ar mažiau sutampa su rytine Europos Sąjungos siena: europiečiai tuokėsi ir tuokiasi sąlyginai vėlai, gimdo mažiau vaikų, tačiau, kita vertus, išgyvena gana ilgą, lyginant su kitomis kultūromis, jaunystę – taigi laiką, kuris galėjo būti skirtas kelionėms, patirties kaupimui, studijoms. Beje, šią tendenciją patvirtina ir duomenys apie LDK kilmingųjų vedybinę elgseną: xv–xvi a. Lietuvos kunigaikščiai ir didikai vesdavo vėlai, neretai jau po tėvų mirties. Atsižvelgiant į to meto gyvenimo trukmę, nestebina, kad dažnu atveju anūkai jau nepažindavo savo senelių. Kartu tai ir liudijimas apie socialinių struktūrų tvarumą – ankstyva tėvo mirtis neužkirsdavo kelio sūnaus karjerai, antai abiejų žymiausių xvi a. pirmosios pusės LDK didikų – Alberto Goštauto ir Mikalojaus Radvilos Juodojo – tėvai mirė jiems dar nesulaukus dešimties.

Kitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „europietiško“ pavyzdys susijęs su kalba. Įprasta apgailėstauti dėl lietuvių kalbos visuomeninio statuso nebuvimo, ji taip ir netapo politine kalba, užleisdama kelią lotynų, rusėnų ir lenkų kalboms. Tačiau yra ir kita kalbinės tradicijos pusė. Europiečiai nuo pat ankstyvųjų viduramžių buvo vertimo meistrai. Pakanka prisiminti Biblijos ir graikiškos antikos tekstų, o kartu ir šių tradicijų „išvertimą“ į lotynų, o vėliau ir į tautines kalbas. Taip pat krikščioniška misijų politika reikalavo giliau pažinti vietos kalbas ir kultūras. Tai buvo svarbi europinės ekspansijos sąlyga. Tą patį galime pasakyti ir apie senuosius lietuvius, kurie ne tik lengvai pritaikė savo poreikiams lotynų ir rusėnų

rašto kalbas, bet ir patys garsėjo kaip vertimo meistrai. Pavyzdžiui, xv a. viduryje totorišką laišką gavęs Vokiečių ordino didysis magistras vertimo turėjo kreiptis į Lietuvos valdovo kanceliariją, abu tekstai – originalas ir vertimas į vokiečių kalbą – tvarkingai guli Berlyne esančiame senajame Ordino archyve. Šiuo atveju lietuviai net buvo „geresni europiečiai“, nes sugebėjo komunikuoti įvairiose kalbinėse ir kartu kultūrinėse tradicijose.

Europinė tapatybė viduramžiais?

Akivaizdu, kad be istoriškai pagrindžiamos vertybių sistemos Europos Sąjunga ir toliau bus suvokiama ir vaizduojama kaip biurokratų valdoma ekonominė organizacija. Bet pagrįstas klausimas, ar europinė tapatybė apskritai galima, o jei taip, ar ji neslopins tradicinių tapatybės formų. Ikimodernųjų laikų politinės tapatybės studijos padeda suprasti, kad tapatumas, kaip ir patriotizmas, yra istoriškai kintantis dalykas ir kad bendruomenės visų pirma sieja ne tiek ekonominiai ryšiai, kiek bendros vertybės ir įvaizdžiai.

Šiuolaikinė Europos valstybių integracija nėra naujas reiškinys, veikiau pakito tik integracijos formos. Viduramžiškos „integracijos“ prielaida buvo Europoje panašiu metu vykę pokyčiai: valstybių centralizacija ir teritorinių monarchijų tapsmas, socialinė stabilizacija (luomų konsolidacija ir luomų atstovavimo susirinkimų – parlamentų – užuomazgos), vidinės kolonizacijos pabaiga, miestų savivaldos ir prekybos plėtojimas, mokymo ir dvasingumo permainos (universitetas ir scholastika, elgetaujantieji vienuolių ordinais, naujasis pamaldumas). Tai, kas anksčiau jungė tik siaurą kultūrinį ir iš dalies politinį skirtingų Europos kraštų elitą (lotynų kalba kaip Bažnyčios, kultūros ir administracijos kalba, tarpdinastinės vedybos), nuo šiol tampa gerokai platesniu socialiniu vyksmu. Kontaktai tarp Europos regionų tapo intensyvesni: tarptautiniai kilmingųjų ir miestiečių kelionių maršrutai stiprino tarpusavio ryšius ir kūrė priklausymo bendram kilmingųjų ar miestiečių pasauliui pojūtį. Tai pasireiškė valdovų dvarų ir miestų tarybų sudėties, vedybinių ryšių internacionalizacija arba bendros kilmės teorijų (iš Romos, Trojos ar Aleksandro Makedoniečio karių) paplitimu. Keliones lengvino atsirandanti viduramžiškų „pasų“ (garantinių ar rekomendacinių laiškų) sistema, o apsikeitimą idėjomis skatino knygų perrašymo kultūros (vėliau spaudos) intensyvėjimas, jų atpigimas ir raštingų žmonių skaičiaus augimas. Dėl vėlyvo krikšto Lietuvoje šie procesai

vyko kiek vėliau, tačiau 1215 m. *Magna Carta* suformuluotą teisinį principą *neminem captivabimus* („niekas negali būti suimtas be teismo sprendimo“) po dviejų šimtmečių randame 1434 m. Lietuvos valdovo privilegijoje. Ir tokių pavyzdžių galima minėti gausiai.

Vėlyvųjų viduramžių Europoje iš Romos laikų perimtas lotyniškas terminas *patria* užėmė vis svarbesnę vietą žmonių savimonėje. Tiesa, „tėvynė“ (*patria*) šioje savimonėje turėjo dalintis vieta su ištikimybės valdovui ar priklausymo mažesnei bendruomenei („tėvonija“) kategorijomis. Lietuvos politinėje raštijoje tokia „tėvynės“ samprata pirmąkart nuskamba gana vėlai: 1429 m. ginčo dėl karūnacijos įkarštyje rašytame vokiškame laiške Vokiečių ordino didžiajam magistrui Vytautas pabrėžė norą priimti karūną „mūsų žemėje, mūsų namuose, mūsų tėvynėje (*heimat*)“. *Patria* suvokimas ikimoderniaisiais laikais gerokai skyrėsi nuo XIX a. užgimusios naujos lietuvių sampratos. XVI a. rusėnų kilmės bajorai politinė-pilietine prasme save vadino lietuviais, nepaisant kitokios kalbos ir tikėjimo.

Vėlyvaisiais viduramžiais, susidūrus su kitos civilizacijos ekspansija (kryžiaus žygių pabaiga, turkų Osmanų), atsirado dar viena *patria* – šįkart krikščioniškosios Europos – samprata. XIII–XIV a. sandūroje prancūzų teisininkas Pierre Dubois ir italų poetas Dante Alighieri projektavo krikščioniškų valstybių taiką ir sąjungą. Enėjo Silvijaus Pikolominio (būsimo Popiežiaus Pijaus II) veikale „Apie Europą“, rašytame XV a. viduryje, su Europa siejamos sąvokos *patria*, *domus propria*, *solum noster*. Net ir Lietuvoje, kuri dar visai neseniai, kaip paskutinis pagoniškas kraštas, buvo kryžiaus žygių objektas, 1484 m. Žemaičių seniūnas Jonas Kęsgailaitis rašė Vokiečių ordino magistrui apie pasirėngimą dalyvauti žygyje prieš netikinčiuosius, nes „krikščionybė yra smarkiai susilpnėjusi ir negalima leisti jos toliau silpninti“. Tuo pat metu raštijoje plinta ir žodis *Europaes*. Galiausiai Pierfrancesco Giambullari 1566 m. Venecijoje išleido veikalą „Historia dell’Europa“, kuris simboliškai pradėdamas nuo Karolio Didžiojo vainikavimo imperatoriumi 800 m. ir kuriame ryški kultūrinė-politinė skirtis tarp „civilizuotos“ Europos ir „barbariškos“ aplinkos.

Tačiau Europos kaip imperijos, arba vieno monarcho valdomos Europos, idėja vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų Europai buvo svetima. Teritorinių valstybių tapimo ir prasidedančių „nacijų varžybų“ laikais Europa veikiau įsivaizduota kaip monarchijų (tautų) darinys, kaip XVI a. viduryje pirmą kartą vizualiai išreiškė vokietis Johannesas Putschas

Europą – „Europa kaip krikščioniška respublika“, kurios kūną sudaro suma monarchijų, tarp jų Lietuva.

Lietuva Europos Sąjungoje ar Unijoje?

Turėdami omenyje kintančios tapatybės ir istoriškai pasikartojančių iššūkių raidą, galime ramiai žvelgti į dabartinę Lietuvos situaciją Europoje. Lietuva yra nepriklausoma valstybė, kurios piliečiai sudaro politinę tautą. Kartu Lietuva priklauso platesnei politinei bendrijai – Europos Unijai (nežinau, kodėl ją vadiname „Sąjunga“). Šiuo atveju galime įžvelgti struktūrinį panašumą su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar Abiejų Tautų Respublikos (bet ne Sovietų Sąjungos) laikais, kai politinė tapatybė plėtojosi keliais lygmenimis. Svarbu atkreipti dėmesį į sprendimą Liublino unijos dokumente, kuris retai prisimenamas. Lenkija ir Lietuva susijungė ne į vieną valstybę, o į vieną politinį „kūną“, Respubliką, kuri buvo suprantama kaip piliečių (žinoma, tuomet tik kilmingųjų) bendrija – santvarkos, teisių, vertybių. Respublika netapo unitarine valstybe, bet sukūrė vidinį gyventojų vieningumą.

Apskritai vėlyvaisiais viduramžiais – tautinių monarchijų, politinio atskirumo, valstybinių sienų sampratos formavimosi laikais – suintensyvėjo ir priešinga linkme vykstantys procesai – platesnių politinių darinių kūrimo bandymai. Unitarinės valstybės toli gražu nebuvo savaime suprantama politinė santvarka ikimodernųjų laikų Europoje. „Atskirų tautinių valstybių istorikai paprastai žvelgė į unijas nepakankamai entuziastingai, vertindami jas kaip kliūtis plėtoti tautai ir tautinei valstybei“ (Robert Frost). Atsiskius išankstinių nuostatų, matyti, kad sėkmingose unijose buvo išplėtoti ir įtvirtinti „konsensusinės monarchijos“ pagrindai, paremti sutarimu tarp valdovo ir skirtingų tautų (kartais net tikėjimo) pavaldinių. Šie principai leido unijų dalyviams išsaugoti teisę ir galimybę spręsti savo politinę ateitį.

Ar tai kryptis, kur link turėtų eiti Europos Unija – „daugelio tautų / valstybių Respublika“? Ar tai Lietuvai palankiausias kelias – kultūros, gerovės, saugumo prasme? Ir kas gali trukdyti tokiai EU raidai? Visų pirma baimės – vieni bijo emigrantų, kiti klimato pokyčių, treči karo, ketvirti didėjančių administracinių išlaidų ir mažėjančių pensijų. Baimės savaime nėra nei gerai, nei blogai. Jų tikrai negalima ignoruoti. Tiesą sakant, baimės iš dalies yra tai, kas padeda vienyti ir judėti į priekį. Pirmosios idėjos apie bendrą Europą taip pat gimė turkų pavojaus akivaizdoje. Beje, ta patirtis ir šiandien

aktuali – užtenka prisiminti paminklo Jonui Sobieskiui Vienoje statybą. Natūralu, kad žmonės sutrinka vis naujos modernybės akivaizdoje. XIX a. žmonėms buvo baisus atsinaujinantis modernizuotas Paryžius ar Berlynas, kurių pastatai dabar mums veikia gražūs, nes nuolat atsiranda „baisėnių“. Taigi baimių, nerimo, nepasitenkinimo dėl naujovių nepašalinsime, tačiau kaskart turi būti ieškoma pozityvių atsakymų į šias baimes. Vienas būdų – „humanitarizuoti“ politiką, kurioje pernelyg įsitvirtinęs „technologinis“ požiūris į visuomenę ir kaip pasekmė – sprendimai. Politika kaip prasmės kūrimo laukas – jungčių, verčių, teisingumo ir t. t. Ir tos prasmės turi būti skleidžiamos, aiškinamos, diskutuojamos visuomenėje.

Jei Europos Uniją ir toliau vaizduosime kaip Briuselio biurokratus ir tarp Briuselio ir Strasbūro kursuojančius europarlamentarus, tai, žinoma, ji liks tokia tarsi tolina ir žmonių gyvenimams mažai įtakos turinti struktūra. Todėl reikia priartinti europinę politiką, primenant pasiekimus (kurie vis naujoms kartoms europiečių tapę tarsi savaimė suprantamais dalykais) – ilgalaikė taika, laisvas žmonių ir prekių (bet ir idėjų) judėjimas, teisingumo užtikrinimas. Dabar dar su mobilaus tinklo atlaisvinimu prisidėjo komunikacinis lūžis – vienas tų apgalvotų biurokratinių sprendimų, kuris ne tik efektyviai keičia kasdienį gyvenimą, bet ir neišvengiamai paveiks EU ateitį. Dar galima prisiminti Europos sveikatos draudimo kortelę ir kitus veiksmus, kurie primena, kad tik praktinis veiksmas išjudina identitetą. Kiekvieną kartą laisvai kirsdami sieną vakarų ar šiaurės kryptimi, mes konkretizuojame Europą, ir šis mobilumas tirpdo baimę ir nepasitikėjimą. Žinoma, atsisveikindami su sienomis vienur, mes dar ryškiau tas sienas išgyvename kitur, kur prasideda kontrolė ir ribojimas, bet kaip tik buvusiuose ar esamuose pasieniuose suprantame kiek nuvalkiotos metaforos „Europa be sienų“ prasmę.

Tačiau tapatybei reikia ir teorinio apibendrinimo. 2000-ųjų pradžioje, euro pasirodymo priešaušriu, žymus vokiečių istorikas Jörnās Rūsenas Vilniuje retoriškai klausė – „kas taps dvasiniu euru?“. Jei mes norime Europos kaip kažko daugiau už geografinį ir ekonominį vienetą, reikia Europos idėjos, reikia europinio pasakojimo. Be abejo, šis pasakojimas turi prasidėti istorija, kuri, kaip ir kiti „didieji naratyvai“, atsirandančiai bendruomenei atskleistų jos šaknis. Kartu pasakojimas turi atriboti, parodyti, kas yra „ne-Europa“ arba kuo Europa yra kitokia. Europos kaip išskirtinės, net išrinktosios bendruomenės supratimas užkoduotas jos vėliavoje su 12

žvaigždžių, užsimenant apie judėjišką-krikščionišką šio skaičiaus tradiciją (12 Izraelio genčių, 12 Kristaus apaštalų). Lietuva turi prisidėti prie tokio naratyvo kūrimo, pasakodama apie savo europietiškumą.

Tam egzistuoja geros prielaidos. Apklauskos stabiliai rodo, kad lietuviai yra neįtikėtinais proeuropietiški. Vargu ar šį entuziazmą palaiko europinės subvencijos, manyčiau, kad veikia instinktyvus vesternizacijos ilgesys, o galbūt ir tai, kad tokia tapatybė tradiciškai yra stipresnė pasienio ir konfliktų regionuose (čia galima prisiminti Lenkijoje ir Lietuvoje, bet taip pat Vengrijoje nuo XV a. paplitusią *antemurale / clipeus christianitatis* idėją). Galbūt galėtumėme šia meile Europai dabar uždegti ir Lenkiją. Tai būtų savotiškas „skolos gražinimas“ už viduramžišką europinį kelią, kuris į Lietuvą driekėsi per Lenkiją. Jei nepavyks, reikia pasiruošti ir „dviejų greičių Europos“ scenarijui – Lietuvos valstybei bei visuomenei ir saugiau, ir naučiau, ir (svarbiausia) teisingiau būti kartu su atvirumą, laisvę, racionalią politiką deklaruojančiomis Prancūzijos ir Vokietijos, nei su nacionalistiškai uždaromis, ksenofobiškomis ir dar kartą „trečiojo kelio“ ieškančiomis vyriausybėmis (kad ir kokia stipri istorinės tradicijos požiūriu būtų „Jogailaitiška idėja“). Istorinė patirtis čia suteikia užtikrintumo – priklausymas platesnei bendrijai savaimė negresia tautinei tapatybei, nes tapatybių derinimas yra natūralus dalykas. Tautiniam tapatumui gresia ne „europinės tapatybės ekspansija“, o banalaus tautiškumo brukimas kitaip pasaulį ir save suvokiančiai naujai kartai. Tapatybė yra individualus dalykas, žmogus galiausiai pasirenka, kurioms bendruomenėms jis priklauso, ir šis pasirinkimas kone niekada nebūna unitarinis – šeima, giminė, korporacija, regionas, valstybė...

Istorija ir istorikas per praeities pažinimą pirmiausia turėtų mokyti visuomenę suprasti dabartį ir nebijoti ateities. Ramiai pasitikti pokyčius ir kurti savo gyvenimą. Tačiau kartu – paaiškinti politinės orientacijos kryptis („kodėl Europa“) ir mūsų šalies vietą („kur Europoje“) bei tuo prisidėti prie tapatybės kūrimo. Perduoti patirtį, kad kiekvienas svarbus žingsnis buvo pasirinkimas, o istorinės galimybės gali būti tiek išnaudojamos, tiek praleidžiamos.

Gegužės 3 d. konstitucija kaip modelis Europai?

Europai reikia naujo impulso. Ar iš savo istorinės patirties negalėtumėme pasiūlyti Europai savotiškos „Gegužės 3-iosios konstitucijos“, kuri

išlaisvina ir integruoja piliečius, nenaikindama suverenių politijų. Šios suverenios politijos, tarp jų ir Lietuva, turi atskleisti savo individualias stiprybes, išskirtines kompetencijas. Ir ne dėl įvaizdžio (nors ir jis čia svarbus), bet reaguojant į politines aktualijas. Ir vėlgi žvelgiant iš istorinės perspektyvos, Lietuva galėtų produktyviai prisiminti ir plėtoti atvirumo idėją. Šiuo atveju „Gedimino laiškas“ yra tikrai tinkamas simbolinis motyvas. Visi žino, kad Gediminas kvietė „pirklius ir amatininkus“, tačiau mažiau žino, kad jis įsipareigojo užtikrinti jiems teisingą ir laisvą gyvenimą. Bet atvirumas, žinoma, ne vien imigracija. Atvirumas gali pozityvia prasme apversti Lietuvos, kaip probleminės „pasienio teritorijos“, įvaizdį. Istorškai pasienis yra ne tik grėsmės vieta, bet ir ekonominis bei kultūrinis šansas. Idėjinės lyderystės vieta Lietuvai, kur visa tai, kas susiję su Europa, gali būti išverčiama baltarusiams, ukrainiečiams, rusams ir... lenkams.

Europos idėja ir europinė integracija išgyvena naują raidos etapą – galbūt net „slenkstinę situaciją“. Jos plėtros kryptis lems politinis ir kultūrinis elitas. Labai svarbu, kad Lietuva į šią diskusiją įneštų savo patirtį. Ir čia galime pasinaudoti „vėluojančiojo pranašumu“ – lietuviai kaip „vėluojantys europiečiai“ gali geriau pamatyti, ko stokoja europinis projektas; gyvenantys didesnės grėsmės regione gali siūlyti ryžtingesnius sprendimus ten, kur trypčiojama.

Lietuva Europoje: 1) modelis Europai („Gegužės 3-ioji“) – vieningas politinis darinys į išorę ir vidinė šalių įvairovė (kultūrų, kalbų, patirčių) – „daugelio tautų Respublika“; 2) idėjų vertimo ir skleidimo patirtis „pasienyje“ – šalims, atsidūrusiems už politinių Europos ribų; 3) „vėluojančių europiečių“ valia kurti adekvatų Europos pasakojimą ir kritinė europinio projekto diskusija; 4) galimybės, kurias atveria naujas Europos erdvinis „įsisavinimas“, žmonių ir idėjų mobilumas; 5) galimybės, kurias atvertų reformų sinchronizacija Europos Unijoje ir Lietuvoje.

Nida Notebooks / 2018 (11)

Nida Forum: European Migraine

ANTANAS GAILIUS

For some years now, the Curatorium of the Thomas Mann Cultural Center had the idea that the name of Thomas Mann provides an obligation, and the surroundings of Nida, a perfect atmosphere for international conversations about the most important issues of the European life. Of course, partly the program of the summer festival deals with those issues. However, the dream and discussion of the Curatorium was quite a different and separate event that would not compete with the festival, but rather, complement it. Gradually, the idea that crystallized was to create the Nida Forum, a two-day study weekend that takes place not in the heat of the summer season, but in the much milder month of September, when the natural charms provide less enticing opportunities to escape serious topics.

The first Nida Forum took place on the 14–15th of September, 2018. We invited our speakers to talk about the “European migraine”, by which we referred to the headache that not only politicians but also intellectuals, people of culture, and also each one of us feels if we care about more than the narrow business of our own backyard.

We invited quite different people, as we wanted the ailments of Europe to be discussed from various angles. The German poet, writer, former long-time director of the Hanser Verlag and now President of the Bavarian Academy of Fine Arts Michael Krueger; Undersecretary of the Dicastery for Promoting Integral Human Development of the Vatican, dr. Flaminia

Giovanelli; the professor of the political philosophy from the University of Cracow Bogdan Szlachta; and from the Vilnius University, philosopher dr. Nerija Putinaitė and historians dr. Rimvydas Petrauskas and dr. Bernardas Gailius, as well as a number of graduate students from various Lithuanian universities, journalists and otherwise curious people had the possibility to spend two days not only in serious debates, but also in free conversations at dinner tables or an evening glass of wine. Those who missed this opportunity are invited to at least read this issue of the *Nida Notebooks*.

This magazine was founded once we realized that the Thomas Mann summer festival texts from the word program may be of interest not only to the attendees of the events, but to wider audiences as well, who may not have the chance to participate in the festival. That is even more true about the Nida Forum presentations. Therefore, this issue of the *Nida Notebooks* contains all the texts from the Forum, and we hope that the reader will be intrigued enough to look for an opportunity to attend the second Forum in Nida next year.

Translated by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Curing the Europe-triggered Migraine: the Contribution of the Church

FLAMINIA GIOVANELLI

Let me first of all thank the organizers for inviting me to talk at such an interesting and, in some way, “experimental” Conference. So many distinguished (and young), both speakers and attendees, intimidate me a little, but I have so many reasons to be happy to be here, in this marvellous place, that I will try to do my best as much as my poor English allows me to do.

Many Connections

In fact, I could detect many connections between the place where we are, the subject that I have been asked to talk about and myself. And human life is made of relationships and connections, and discovering them gives particular flavour and significance to the everyday human events.

We are here in Thomas Mann’s summer house in Nida: this brought me immediately to think to another little town located in Italy where a young Thomas Mann spent a very fruitful time and where I used to spend a big part of the year, and still do. This little town, full of remembrances of the two brothers Mann, is Palestrina where Thomas spent a summer in 1897. Right in that little town, many years later (1947), he set the scene of the encounter between the protagonist of his *Doctor Faustus*, the musician Adrian Leverkühn, and the demon.

Another connection, which certainly determined the choice of the theme of our Conference, is the interest of Thomas Mann in Europe considered as

a cultural unity. This interest is witnessed by the many warnings to Europe – that he thought to be the only antidote to German nationalism – and particularly by two famous discourses addressed to young people, pronounced just in the years in which Nida hosted him during the summer.

Talking about Europe, I cannot but remember my European youth. This is another important connection that concerns me personally. In fact, I belong to the first generation of new Europeans, if I can say, as I lived in Brussels between 1958 and 1965! My Father was a pioneer of the European construction and myself and my classmates, of only 6 different nationalities, were pioneers of the Brussels European School. At that time Europe was not a migraine and we were curious to discover the culture, the languages and the different ways of life of our fellow students enjoying, maybe unconsciously, the atmosphere created by the ideals of the Founding Fathers of the European Community.

Finally, a more important connection has to do with the very argument of my presentation, that is to say the connection between Europe and the Catholic Church that I had the privilege and the joy to serve during 43 years. This bond has always been very strong during the 20th century throughout which the Popes, starting from Benedict XV during World War One, have always acted to bring peace in the Continent. In particular, after World War Two they manifested in different ways their convinced and strong Europeanism. This deep interest in Europe and in European peoples can be identified in three directions; the spiritual unity of Europe; the importance of the European identity; the rich network of the Catholic Church institutions at the European level.

The spiritual unity of Europe was the motivation that prompted Blessed Paul VI to proclaim St Benedict, already greeted by Pius XII “Father of Europe”, Patron of Europe. The proclamation occurred in October 1964, and at that very circumstance, Pope Paul wished that for “men today, those who can act and those who can only desire, the ideal of the spiritual unity of Europe be intangible and sacred and that they didn’t miss a help from above to realize it in a practical and opportune order”.

The position of St John Paul II on this question was even more resolute, due to his origins of man of the East. His insistence on the argument and the imaged way in which he put it are well known. Very often he spoke about the necessity of Europe to breath with both lungs and in one of his

major discourses on the theme, addressing the European Parliament in 1988, when the European Community gathered 12 countries, he said: “Other nations will certainly be able to join those that are represented here today. As the Supreme Pastor of the universal Church, myself a native of Eastern Europe and knowing the aspirations of the Slavic peoples, the other „lung“ of our common European homeland, my wish is that Europe, willingly giving itself free institutions, may one day reach the full dimensions that geography and, even more, history have given it”. A year later, with the fall of the Berlin Wall, the wish of Saint John Paul was granted.

The second direction is the importance of the European identity, I should better say: the importance of the awareness of the European identity and the need to proclaim it openly. In short, this is the question of the Christian Roots and the wished reference to them in the (abandoned) European Constitution. This demand didn’t, and doesn’t, come only from the Catholic Church. It was, and is shared, by a number of secular intellectuals and, in a more or less conscious way, by a large part of the European people. In fact, the debate around the inclusion of a reference to the Christian Roots, beside the Greek-Enlightenment tradition already adopted, gave rise to a debate that has been defined “absurd”. Non recognizing the Christian Roots of Europe implies the repudiation of Christianity’s public role, the exclusion of the engagement with Europe’s religious tradition, which is so clear despite its denominational variations and, ultimately, it constitute a threat to democracy itself, “whose strength depends on the values that it promotes”. In final analysis, the choice to oppose or ignore the European Christian tradition, rather than to dialogue with it, could be judged “a sign of immaturity, if not indeed weakness”. I am personally afraid that this weakness if it is not the only cause of the present European crisis concerning the migration phenomenon is, at least, one of those that originated it.

Finally, the third direction in which we can detect the tight connection in between the Catholic Church and Europe is the network of Church institutions, official or spontaneous, centred in the religious or socio-political issues of the Continent. Its aim is to keep formally and concretely alive the link between the Church, on one side, and the European Nations and Institutions on the other. I will just point out the major ones. At the ecclesial level the largest institution is the Council of the Episcopal Conference of

Europe (CCEE) which embraces the representatives of forty five countries. In between its other aims, the Council has also the one of the “ecumenical collaboration for the unity of Christians” giving a living ecclesial witness in European society. I have willingly recalled this institution because it was born thanks to the vision and foresight of Card. Roger Etchegaray, who has been my boss for many years.

As the European Treaties do not envision the participation of the Churches as “observers” – as it is the case for the Council of Europe, where the Holy See develops, in this quality, a very intense activity from 1970 – it is only in 1980, the year after the first European elections, that the Bishops of the then 8 European Members States of the European Economic Community created the COMECE with the aim to “communicating to the European institutions and authorities the opinions and views of the Bishops’ Conferences of the Member States concerning European integration”. It should be noted that the diplomatic relationships between the Holy See and the European Economic Community were established since 1970: another signal of the importance given by the Church to the European construction. Beside these more “official” institutions there are others more “spontaneous”. I will point out only one because I have been very familiar with it during many years: the Conference of the European Justice and Peace Commissions.

Curing the Migraine: the Symptoms

The first step to cure any disease is to describe the symptoms, which in Europe are more or less evident. We have them before us and we all know them. Nevertheless, I will try to point out some because this is the first stage of the process of discernment offered by what we call the Social Teaching of the Church. A process with which I am familiar and that contemplates three consecutive stages: see; judge and act.

Two premises are necessary: All our world is today dominated by the phenomenon of globalization, so I think that our headache is largely due to this phenomenon which, in the words of St John Paul II, “*a priori*, is neither good nor bad. It will be what people make of it”.

Second premise: I dare to say that Europe is a migraine in itself, starting with the very difficulty of trying to define it. Pope Benedict XVI, who is a profound scholar of the issue of the European identity, answers this way

to the question about what is Europe: “Europe is not a continent that can be comprehended neatly in geographical terms; rather it is a cultural and historical concept”. Europe, in Benedict XVI–Joseph Ratzinger thinking, constitutes, for its citizens, a way of being together by different peoples that is founded on a mutual ordering of faith and reason. It is not possible to overstress the importance of this combination. In Pope Benedict’s view the positivist approach to nature and reason is a most important dimension of human knowledge but in and of itself it is insufficient to correspond to the “full breadth of the human condition” and, particularly, cannot fully express the case of Europe which “became Europe through the Christian faith, which carries the heritage of Israel in itself, but at the same time has absorbed the best of the Greek and Roman spirit into itself”. To live up to the richness of this cultural heritage cannot but give one a headache!

Coming back to the symptoms, just a few flashes:

It is not necessary to look at Eurostat complicated website to notice the aging crises and the population decline of Europe. It enough to think to our present families and to consider some amazing news: Germany misses midwives and teachers! This is what made Pope Francis say: “Europe which is now a “grandmother”, no longer fertile and vibrant”. In fact, if the Europeans were 738 million in 2015, forecasts show that we will be 734 million in 2030 and 707 million in 2050.

The rise of economic inequalities inside the European Countries and between the Member States of the European Union is another symptom. This is particularly alarming considering that in the Treaty of Lisbon we read that the “European Union shall work for the sustainable development of Europe based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive social market economy (and) shall combat social exclusion and discrimination, ... promote social justice and protection, equality between women and men, solidarity between generations and protection of the rights of the child”. Taking into account only the differences in wages, it is clear that Europe has found it quite difficult to realize its objectives. Recent data show that the top 20% of Europeans earn five times more than the bottom 20%. It is not surprising then that the European workers, in particular the young, move constantly from one country to another to find a better remuneration if not simply to find a job. To say nothing about the children at risk of poverty: they are 1 million more than 10 years ago!

The appointment last January of a Minister of Loneliness in the United Kingdom seems to me be another unmistakable symptom of our migraine. Isn't this an important indicator of a **diffused** social malaise? 14 percent of the population in Great Britain often or always feels lonely (with economic consequences, as it seems to cost UK employers up to \$3.5 billion annually). This is the "sad reality of modern life" and it doesn't affect only Europe if, for instance, a third of American citizens over the age of 45 feel lonely. Nevertheless, it is particularly shocking in Europe where the density of population is still quite high and where the culture is a "relational" one, facilitated by a network of many towns of little and medium size where the exchanges between inhabitants are customary.

The last symptom I will point out is very similar to the previous one, but more complex. This is the feeling of fear that is going through Europe. In fact, the terrorist attacks suffered by many of our European countries, the terrorist threat present all over the Continent, the industrial revolution 4.0 and the expected transformations in the world of work with job losses that will inevitably follow, the sensation of an increase of crime amplified by the media (in my Country the news reports that at least one woman is killed each day!), the deterioration of infrastructures (after the falling down of the Morandi bridge in Genoa, all the Italians are afraid to pass over any bridge or under any gallery), the well known migration crisis, these are all some of the causes that seem to justify this feeling of fear. The problem is that all this has moved into a considerable part of the European electorate and towards the "defence rhetoric" and "Fear appeal" which begins to dangerously resonate.

Finally: I am not in measure to know the reasons for Brexit, but it is clear enough that this event cannot but be considered a major, if not the major, symptom of the Europe-triggered migraine!

Curing the Migraine: Trying to Find the Causes of the Migraine

The second stage of the discernment process is the judgement of the situation, in this case, to try to understand what is at the origin of the symptoms. It will, of course, be a very quick overview, perhaps unsatisfactory and non-exhaustive. Nevertheless, the particular perspective from which I look at the issue, will hopefully bring some elements to understand the illness.

1. It is impossible to name only one cause for the origin of the population decline. After all, as usual, the causes are more than one. Anyhow, I would synthesize saying that in Europe we are experiencing a widespread existential fragmentation accompanied by a kind of a fear of the future. This situation concerns all sectors of society, but it is particularly relevant in regard to the family where human beings are generated (at least where they used to be!). And there is no doubt that "Europe is presently witnessing the grave phenomenon of family crises and the weakening of the very concept of the family". This weakening pointed out by Saint John Paul II in 2003 couldn't be successfully counteracted over these years despite the fact that young people (in Italy 70%) still consider the family a pillar of their life, a large majority of them (in Italy 94%) are in favour of funding a family with children and that many of them (40% in Italy) would like to have more than 2 children. The issue of the family is crucial for the Catholic Church as it is demonstrated also by the two Synods for Family held at the Vatican in 2014 and 2015, 35 years after the first one held in 1980. So, in 2015, a few years ago, the Bishops couldn't but observe a growing and extreme individualism that weakens family bonds and ends up considering each member of the family as an isolated unit. But, on the other hand, the bishops also noticed the difficulties of the families coming from abroad: they "feel abandoned due to a lack of interest and attention on the part of institutions. The negative impact on the social order is clear, as seen in the demographic crisis, in the difficulty of raising children, in a hesitancy to welcome new life".

2. Passing to the second symptom, there is no need to insist on the potential explosive consequences that the growing of inequalities can produce. It may be difficult to say a definitive last word on such a complicated issue studied at the scientific level by many scholars all over the world, however it is undeniable that this particular situation has to do also, if not primarily, with the moral sphere. In fact, a progressive splitting up between the financial activities and the actual economy (work, production) and "predatory and speculative tendencies" became more and more evident with the last financial and economic crisis. In this situation, if there is an agreement on the need of more international regulations, it appears clearly that the economy, like every other sphere of human action, "needs ethics in order to function correctly" and, I will add "not any ethics, but an ethics which is people-centred", otherwise money will rule and not serve. The point is

that the current vision of the human person is limited, “as the person is understood individualistically and predominantly as a consumer, whose profit consists above all in the optimization of his or her monetary income”. But, actually, the human person is characterized essentially by a rationality that resists a reductionist view of one’s basic needs, thus in the transmission of goods among persons there is always something more than mere material goods at play, as for instance, trust and equity. This is something that touches the moral sphere!

In our globalized world these considerations could be valid all over, but they are particularly relevant in Europe because our traditions, also in economy, were quite different.

3. As for the third signal of migraine, the diffused sense of malaise, I would like to point out a major cause that seems to me to be at its roots. As many of our contemporaries, the European men and women give the impression to be themselves the only measure of life. This could appear to be an achievement but, in the end, it is unsatisfactory. Many reasons contribute to the sense that human beings are suffering from narcissism and so often are inclined to depression (7% of the European population suffers from this disease that accounts for 26% in the European Union countries). I would like to mention just two expressions of this malaise. The first one is the strong power received from the new technologies so diffused in Europe, for which advances we have to rejoice, but “contemporary man has not been trained to use power well” and he forgets that “we are not God”. The second one is the exasperation of our “culture of rights”. Of course, we Europeans must be proud of our legal culture born, or, better said, “re-born” after World War II, but we must agree that, it has placed the human being at the centre in an exaggerated way. Slowly, in our secularized world, it has changed him into a totally “self-reliant” individual, who doesn’t correspond to the very nature of the human being.

4. Finally, I would like to consider the feeling of fear that many Europeans perceive. This has to do, in my opinion, with the loss of historical consciousness found in many European countries, and, thus, with the fear of losing our European identity. The issue of the historical consciousness, which in Europe is very complex because of the complexity that we have inherited from our past, is even more complicated by a paradox that we can observe in our Continent. In fact, in Europe we find some nations suffering from

an excess of memory and others from a voluntary lack of memory. In both cases, it is about a degenerated relationship with the tradition. This has consequences not only in the capacity to look towards the future but also in the responsibility to take charge of the present and, ultimately, it has as a consequence the fear to lose our cultural identity. This is why, from his perspective, St John Paul II talked about a “loss of Europe’s Christian memory and heritage, accompanied by a kind of practical agnosticism and religious indifference” adding that “many Europeans give the impression of living without spiritual roots and somewhat like heirs who have squandered a patrimony entrusted to them by history”. With even more vibrant and, in a sense, pessimistic expressions, Pope Benedict talked about “a strange form of self-hate” of Europe and the West that “we can only consider pathological... In order to survive – said Pope Benedict visiting the Italian Senate- Europe needs a new, critical and humble acceptance of itself”.

Contribution of the Catholic Church to the Cure

We have arrived at the final stage of our discernment process: *action*.

I have made, from the very beginning of my presentation quite a number of references to what we call Pontifical Magisterium. For this last section, I will follow, particularly if not exclusively, the discourse that Pope Francis addressed to the participants to the Conference on the theme “(Re)Thinking Europe – a Christian Contribution to the Future of the European Project”, sponsored by the Commission of the Bishops’ Conferences of the European Community (COMECE). The reason is evident: the title of the meeting.

Nevertheless, before moving on the proposals of Pope Francis, some premises are needed.

Facing the present uncertainties, and a growing sense of nationalism in various countries – in Italy, part of the press use to speak of “sovereignism” originated by people experiencing dissatisfaction vis à vis the European Institutions -, we must reaffirm that the principle of the national States is inadequate to found a new order of peace.

Daring to speak about the contribution of the Catholic Church, better said of the Christian contribution, facing a totally secularized European society seems unrealistic, but scholars have clearly affirmed that – contrary of the common opinion – secularization is not the “last word” of history,

is not an irreversible process. We should perhaps talk about a situation synthesized by this expression: “the force of religion and the weakness of faith”. That is to say: to the strength of religion as a “need for sacredness” corresponds the crisis of faith.

Moreover, I think it is good to reaffirm that the Christian contribution does not represent a threat to the secularity of states or to the independence of the institutions of the European Union, but it rather intends to be an enrichment. In fact, the positive and constructive role that religion in general plays in the building up of society open to dialogue should be considered.

In my final premise, I would like to point out that, considering the motto of the European Union, United in Diversity – where unity does not mean uniformity of political, economic and cultural life, or ways of thinking -, the Catholic Church in Europe can give a sort of model: the unity between the local Churches in Europe “without denying the differences derived from historical situations and events, links the various parts of Europe. It is a unity which, rooted in a common Christian inspiration, is capable of reconciling diverse cultural traditions and which demands, at the level of both society and Church, a constant growth in mutual knowledge open to an increased sharing of individual values”.

Let’s move now to the concrete indications given by Pope Francis almost one year ago to bring about the Christian responsibility towards Europe.

Consistent with his thought and personality, Pope Francis thinks that Christians have to remind Europe “that she is not a mass of statistics or institutions, but is made up of people”: issues must not be reduced to discussions about numbers. This is because of the honour due to human dignity, to the centrality of the human person, created by God in his image, which, along with his or her rights, is also the main point of reference for the European construction. We must recognize that we often have the impression, speaking about European matters, that there are no citizens, only votes, no migrants, only quotas, no workers, only economic markers, no poor, only thresholds of poverty...

Thanks to the fact that Christians recognize that their identity is primarily relational also because they are joined to one another as members of one body, the Church, a “second contribution that they can make to the future of Europe... is to help recover the sense of belonging to a

community”. After all the Founding Fathers chose this very word to identify the new political subject.

Christians have also the task to reaffirm that the primordial community, remains the family, as the most fundamental place for the process of discovery of personal identity. In the family, diversity is valued and at the same time brought into unity. Analogously, this relationship is also found in civil society with which Christians, assured in their identity, knowing who they are, they are ready to collaborate.

Thinking of the service-minded attitude of the Founding Fathers, inspired also by their faith, Christians are called to promote political dialogue and to restore dignity to politics.

No need to say how much dialogue is needed in politics today: “all too often we see how politics is becoming a forum for clashes between opposing forces. The voice of dialogue is replaced by shouted claims and demands. One often has the feeling that the primary goal is no longer the common good, and this perception is shared by more and more citizens. Extremist and populist groups are finding fertile ground in many countries; they make protest the heart of their political message, without offering the alternative of a constructive political project”.

Another domain where Christians can offer their contribution is the promotion of a Europe that is an inclusive community. This is a difficult task today when the migration issue has become the main argument for political confrontation! If all government authorities have the duty to address this question “with the virtue proper to governance, which is prudence”, keeping in mind the need for an open heart without erecting walls of indifference and fear, Christians, for their part, following the guidance received by Jesus’ words: “I was a stranger and you welcomed me” *Mt 25:35*), have to collaborate with the civil authorities to govern this epochal phenomenon welcoming, protecting, promoting and integrating the migrants and refugees.

Finally, I would like to mention the major contribution of the Catholic Church to the European construction: it’s Social Teaching. In fact, this teaching had more than some influence at the very beginning of the process of European Unity, due to the formation and religious conviction of the Founding Fathers of the European Community. Still, the Social Teaching, a whole of principles of reflection, norms of judgment and directives for action, can be an inspiration for European policies also in our time. After

all, the principle of subsidiarity, laid down in the Treaty of the European Union, is clearly borrowed from the Catholic Social Teaching. Even more so, when Pope Francis talks about bricks needed to build the European structure as solidarity, development and peace his point of reference is the Social Teaching.

He has in mind that solidarity, “lifeblood of a mature community” and other face of the medal of subsidiarity, “is not a feeling of vague compassion or shallow distress at the misfortunes of so many people, both near and far. On the contrary, it is a firm and persevering determination to commit oneself to the common good; that is to say to the good of all and of each individual, because we are all really responsible for all”.

Talking about development, when Pope Francis says that “a Europe that rediscovers itself as a community will surely be a source of development for herself and for the whole world”, he certainly wanted to make a link with the Treaty of the European Union. In fact, the preamble of the Treaty of Lisbon recognizes the determination of the EU “to promote economic and social progress... taking into account the principle of sustainable development and within the context of the accomplishment of the internal market and of reinforced cohesion and environmental protection”. But Pope Francis surely thinks about the concept of development presented by Blessed Paul VI in 1967 and still valid today. Development – we read in *Populorum Progressio* -, which is the new name for peace, to be authentic, “must be well rounded (integral); it must foster the development of each man and of the whole man”.

When Pope Francis calls for a commitment of Christians in Europe to represent a promise of peace, he reminds all of us that peace has not to be taken for granted and clearly make reference to “the central concern that inspired the signatories of the Treaties of Rome after two World Wars and atrocious acts of violence perpetrated by peoples against peoples”. But not only, he certainly also considered the profound teachings of Saint John XXIII in *Pacem in Terris* that put as any condition to a lasting peace the recognition that “each individual man (or woman) is truly a person. His is a nature, that is, endowed with intelligence and free will. As such he has rights and duties, which together flow as a direct consequence from his nature. These rights and duties are universal and inviolable, and therefore altogether inalienable”. Isn’t this conviction at the very foundation of the

European Union? And, I would like to add, isn’t this the conviction that pushed so many human beings, migrants and refugees, to come to Europe to see their rights recognized?

* * *

In conclusion: Pope Francis likes concreteness, it is well known, but he is also capable of visionary thoughts, in particular when he has to give hope to youth, in this case to European youth: “With mind and heart, with hope and without vain nostalgia, like a son who rediscovers in Mother Europe his roots of life and faith, I dream of a new European humanism, one that involves “a constant work of humanization” and calls for “memory, courage, [and] a sound and humane utopian vision”. I dream of a Europe that is young, still capable of being a mother: a mother who has life because she respects life and offers hope for life”.

Let’s put then a bit of sound utopianism in our medicine to cure the Europe-triggered migraine.

Longing for Statesmen: the Special Services in the Literature and Reality of Contemporary Europe

BERNARDAS GAILIUS

“I am a person who does not exist and I run a service that does not exist.” Thus introduces himself Il Vecchio, as the hero created by the famous Italian writer Giancarlo Cataldo is generally known. Il Vecchio appears in two of Cataldo’s novels: his most famous *Romanzo criminale* and its sequel *Nelle mani giuste*.

The mysterious as well as ironic Il Vecchio’s introduction is, obviously, tightly connected to the Italian context. It probably alludes to the complex web of Italian law and bureaucracy in which no one can be certain of what does and doesn’t exist. It may also allude to the strange figures of the Italian politics of the 20th century, like the famous leader of the Freemason lodge P2, Licio Gelli, who at one point really could be titled “a person who does not exist.” But the last (and probably the most important) reading of Il Vecchio’s introduction represents a subtly self-ironic Cataldo’s own search for a solution as someone who perceives the crisis in the Italian state and society. Il Vecchio and his service do not exist, even though they ought to – this is the final interpretation of the introduction.

This final aspect is precisely what makes Il Vecchio an interesting character in terms of this presentation. A novelty of Cataldo’s novels is the fact that Il Vecchio is by far not a negative character. Compared to Cataldo’s works, the *Millennium Trilogy* by Stieg Larsson, which was published at the same time, appears hopelessly old-fashioned in terms of ideas. Even though

the heroine of those thrillers is a goddess of technologies and otherwise a very modern girl, the conflict of good and evil represented in the novels is a typical legacy of the 20th century. Eventually it turns out that the center of all evil is some sort of “special service within special service”, a group of very conservative (and thus evil) men who look a little bit like Il Vecchio, but lack his subtlety and ambivalence. It is more than obvious that the *Millennium Trilogy* is a feminist work, but it is a little less obvious that it is anarchist. The heroes mired in grim and rather hopeless struggle against the evil state bring to mind such classics as Boris Savinkov’s *The Pale Horse*. Stieg Larsson, who unexpectedly died in 2004, was firmly lodged in the 20th century in terms of literature as well.

Meanwhile, Cataldo’s Il Vecchio definitely belongs to the 21st century literature. While he is not a negative character, he is also not quite a positive one either. Many of Il Vecchio’s characteristics would seem rather controversial to the 20th century intellectuals: he is socially and morally conservative (even though he refers to himself as the true anarchist), he secretly develops the relationship between Italy and the USA, he collects 16th century Austrian clocks and has no qualms of using his job for that purpose. In a way, he is very reminiscent of the hero from *Cobra*, the very late Frederick Forsyth novel, whose name is also the title. Leader of a super secret CIA group, resolutely Catholic in an old-fashioned way, Cobra fails against the drug trade networks and eventually himself becomes morally failed and corrupt. In a way, *Cobra* is a symbol of the despair of Forsyth’s literary world in a collusion with Larsson’s. But that’s a different topic.

Meanwhile, Il Vecchio is not compromised. He arises as an unpleasant, but necessary figure. This is precisely the literary portrayal of the special services in the 21st century. The real contemporary person of Cataldo’s novels is the police officer Nicola Scialoja. He is the hero who loses both his idealism and his cynicism, who drowns in his own passions and does not know what to do, so he views the others, who seem to be very resolute, with envy. He understands when he is forced to face the ambivalence and unavoidability of human life itself. This is why Il Vecchio names him as his successor, but of course, this legacy presses even harder on Scialoja. Eventually reality itself plays the fatal role at the end of *Negli mani giusti*. The twisted knots of problems untwist independently of the characters, and it’s a glimpse of fatalism that is also characteristic of the 21st century literature.

If we look back at Il Vecchio, we will see that over the last decade, this type of character in political dramas has very much grown and strengthened. The fantastically mythological proto-political show *Game of Thrones* features the oddball Varys who makes the no less oddball, symbolically and mythologically charged statement: “I serve the realm. Someone must.” This position is very similar to Il Vecchio’s resolution to always resist “rascality that humanity neither wants to recognize nor acknowledge within itself.” Another “controller-anarchist” (Cataldo’s term), who exists outside the boundaries of the usual political field, appears in an entirely unsymbolic, maybe even a bit shallow American political show *Scandal*. The mysterious service B6-13 who “governs the government” and its omnipotent leader must first and foremost compensate for the “rascality” of the President of the United States.

The analysis of this “controller-anarchist” figure would not be fair without a reference to its direct source, M., James Bonds’ boss and leader of the Secret Service, created by Ian Fleming. M. was probably the first character of this type in European literature. Therefore it is worth taking at least a few sentences to describe how this figure was shaped by Fleming and what it was like.

First, I want to repeat a statement from my book *The Myth and Politics of James Bond*, that the Secret Service represented in Fleming’s novels is neither an authentic service nor a complete fiction. It is a vision of real, concrete British intelligence service as it was renewed after WWII. As Fleming himself was an important character in the world of the Western secret services, he had a clear sense of the importance of such services and managed to predict their development with reasonable accuracy.

Fleming was quite ahead of his time in representing the special service as truly special – not fitting any type or mould. The Western intellectuals of mid-20th century were particularly suspicious of the special services, presumably associated with dangerously strong power and even totalitarianism. That was around the time that Hannah Arendt wrote *The Origins of Totalitarianism*, in which she revealed or even “exposed” the secret services as an essential element of a totalitarian system. However, in his Bond novels, Fleming managed to intuitively capture and develop the idea that only in a democratic regime the special service can be truly special. A totalitarian state is just one big special service. And in a democracy, a special service

becomes an exceptional thing, the compensatory mechanism for all the weaknesses in the political apparatus.

One of the main tasks of this truly special service is protecting peace. Special services permit peacekeeping by minimal operations, without starting a real war. It is very important, as democratic states in many ways are not good at making war and therefore they find it very difficult to compete with more militant enemy regimes. In this sense, the special services preserve the democracy under *real politik* conditions without losing its democratic character.

This idea is very prominent in the Bond epic. The story about how Bond prevents a big war recurs in more than one of Fleming’s novels. In *Moonraker*, the secret agent has to stop a crazy nazi who essentially wants to continue WWII and avenge Germany’s loss by firing a nuclear missile to London. Of course, the nazi is in league with the Soviets, and the threat of disturbing the balance of Cold War is in the air. In *Thunderball*, the dangerous SPECTRE steals two of NATO’s nuclear missiles and threatens to use them against Western cities unless a large ransom is paid. Obviously, if the terrorists carried out a nuclear attack on the West, they could provoke a war.

Even though Bond himself is the main character of the Bond epic, in terms of keeping peace, M. emerges as a very significant figure who leads, motivates and decides fates. In *Moonraker*, M. says: “Lots of people on both sides of the Atlantic would be only too glad of an excuse [to start a war with the Soviets].” If this sentence sounds as a warning, as grounds for the significance and subtlety of Bond’s mission to prevent the war, then it echoes both the resistance against “rascality of the humanity” of Cataldo’s Il Vecchio, and the “serving the realm” of Varys from *Game of Thrones*. Fleming’s M still lacks the colour, the ambivalence, the uncanny secrecy that emanates from a true instance of the “controller-anarchist”, but conceptually everything begins with none other than M.

Such an impression grows even stronger if one takes into account the development of M.’s representation after Fleming, primarily in the Bond movies. There is a curious tendency: as other versions of “controller-anarchist” have emerged in the 21st century, M. himself has grown a lot. If in the earliest movies M. is a rather stock character bordering on a caricature, the contemporary M. is a very serious, dramatic figure, resolute in decision and action.

Symbolically, the tipping point in the development of M. was the first Bond movie of the 21st century, *Tomorrow Never Dies*. This movie develops the topic of peacekeeping particularly clearly. A media tycoon uses trick terrorist maneuvers and manipulations of information to cause war between UK and China. Danger, duty and self-respect require that the British navy join the battle that is almost impossible to win without destroying themselves and the world. M. is the only one who can win not by defeating the enemy but by eliminating the true cause of the war, the treacherous tycoon.

The power to stop the war automatically turns M. into a political figure. And a very paradoxical one at that. On the one hand, this figure holds in his hands the issue of war and peace, and it determines whether the peace will last. On the other hand, the figure only obtains this power under certain circumstances and for a certain period of time. M. is a sort of momentary sovereign with traces of Plato's statesman.

Plato is probably where an attempt to historically and epistemologically analyze the origin of the "controller-anarchist" figure would lead. But in this case the purpose is different. The complex question that we are trying to answer is something like this: Why is it today that the "controller-anarchist" figure emerges with such prominence, why in the 21st century, does it lose the last vestiges of negativity and become ambivalent, cross the usual political divide and even traditional definitions of good and evil, and how do these developments in literature and film are connected to the reality that surrounds us, the European migraine that we have gathered here to treat?

I believe that the prominence of the "controller-anarchist" in the 21st century literature is first and foremost an expression of longing. We, the European society, long for people who are able not just to think but also to act outside the box. We have already moved on from the ideological 20th century with its rigorous and precise convictions. Today we are like the police officer Scialoja: past both idealism and cynicism, in confusion we are surprised to discover our own ambivalence, our own passions, the disparity between our own convictions and actions. Therefore we are slightly less intimidated by people of action who feel well in the "gray zone", by Il Vecchio who uses criminals and even makes deals with them. Anarchy within us makes us empathetic towards "controller-anarchist". We begin to perceive such a figure as necessary or even inescapable.

At the same time, we begin to remember. We remember all kinds of odd-ball, controversial people who took original action to positively correct, or in their own way even save the history of the Western world and its individual states. We remember Edgar J. Hoover who at the height of crime created a police apparatus to change all the standards of the time, the FBI, and who never let go of this apparatus until his death. E. J. Hoover was an odd and unpleasant person, it has been recorded in numerous historical sources. We remember the Czech head of intelligence František Moravec who took ten of his coworkers and in 1939 brought the most important part of the service archives to Britain, thus ensuring the continuity of the special operations and effectiveness of the Czech government in exile throughout WWII. We remember probably the most important among the early leaders of the American Central Intelligence Agency, Allen Dulles, who essentially shaped the practice of the CIA special operations and thus had decisive influence on early Cold War. By the way, Dulles was a friend of Fleming and a fan of Bond, it seems like with these two men he shared not only a love of action but also a love of women.

In our empathetic reminiscences we are slowly approaching a point where we will be able to see even the Spanish general Francisco Franco's person and history. I believe that now we are beginning to see not only Franco's coup that started the civil war and his dictatorship that took hold afterwards, but also resistance to Communism and normalizing of the Spanish politics by ending the in-fighting that lasted throughout the 19th century. But along with that, we should see the officer's inner drama when he started the coup and crossed the usual boundary between the army and the civil government. If we know Franco better, then we will also know better the other great generals of European politics: Charles de Gaulle and Józef Piłsudski. Maybe we can even understand why de Gaulle believed that there is no one to talk to in the whole world except for Winston Churchill. Who, by the way, was not so kind to the Frenchman and said the opposite: "The hardest cross I have to bear is the Cross of Lorraine."

Since we're in Lithuania, we should also remember Jonas Polovinkas-Budrys, the head of the interwar Lithuanian counterintelligence, who crossed the boundaries of the usual political activity by organizing the Klaipėda uprising. It is a very Lithuanian story which may be summarized here briefly as follows: it is highly doubtful that interwar Lithuania could

have annexed Klaipėda without Budrys. He also was a contradictory or even ambivalent figure. He lived a life of adventure in every sense, from professional risk taking to family drama. To his son, a writer, Budrys always seemed overly disciplined and slightly intimidating. Algis Budrys poured out those feelings in a sci-fi novel *Who?*, wherein his father became a grim, but in a way just Soviet interrogator Anastas Azarin.

We are finally beginning to measure all these people (and we are talking about leaders of special services or at least people who were closely connected to special operations) against their true standard. We are beginning to notice that in their states, they played the role that common sense plays in our personal lives. Even though in abstract thinking we each have contradictory convictions and plans that are at odds with reality, common sense brings us to particular life situations and defines the actions that prevent our failure.

It is no coincidence that the result of many of the most threatening mental illnesses is self-destruction and suicide as its most radical form. “Controller-anarchist” is the common sense of a political community – that’s probably the definition of the idea of statesman for our time.

Such a metaphor may help us better comprehend the circumstances of the 21st century. One way or another, all Europeans today live in a human state. A state that represents a human being and resembles them in every sense. Such a state experiences violent mood swings, turbulent passions with very little cause, plans that are never really fulfilled and constantly renewed unrealistic goals that sort of resemble our own New Year resolution lists. Fleming was very apt to predict that this sort of state more than any other requires special services – as common sense that brings life to the particular and prevents self-destruction. It would be easy to argue that the development of such service in the second half of the 20th century essentially followed Fleming’s vision and that today the special services have become the most important balances in the system of checks and balances of the Western politics.

I can’t avoid the last reason of the special longing for statesmen that I see. Often migraine attacks are psychosomatic. Today Europe’s headache is also caused by the spiritual deviations or perversions of Europeans. It is more and more perceivable, but it is not named properly. We talk about populism, even though we should talk about the rebirth of puritanism,

and one might also remember even more ancient terms: let’s talk about the disease of the pharisees. Let me remind you of Churchill’s historical notes on puritanical government which tried to overcome human flaws with the power of the state. In Oliver Cromwell’s republic, the things that were prohibited included horse racing and wrestling (not to mention gambling), fashion decorations and curse words, fornication was punishable by death. As Churchill wrote: “Christmas excited the most fervent hostility of these fanatics. Parliament was deeply concerned at the liberty which it gave to carnal and sensual delights. Soldiers were sent round London on Christmas Day before dinner-time to enter private houses without warrants and seize meat cooking in all kitchens and ovens.”

I’m not saying we have already reached this meat-seizing stage. But we must clearly see the puritanical temptation in the European politics. Referring back to the metaphor of the human state, we may imagine what would happen if we turned the New Year resolutions list to a full-fledged plan for our life and introduced strict self-imposed punishments for failing to stick to this plan. Obviously, it’s a way to induce more than migraine. It is a path to a mighty frustration, and possibly even to self-destruction. This is not, by the way, to say that New Year resolutions make no sense. They make sense because of paradoxical human nature that we must leave aside. Back to the main topic, it is also obvious that common sense is puritanism’s greatest enemy and that this relationship is mutual.

If we look at things that way, it is not unexpected to see that the greatest enemy of the uncontested leader of the new puritans, Donald Trump, is the special services of USA and Western world in general. The spies (in the broad sense) warned about Trump even before the election. Afterwards we see that no methods of the government help Trump tame the special services. Not just FBI, but CIA too goes against him – at least as far as we can judge based on public information. But I think the true picture is even bigger: if Trump fails, it will be the victory of the whole Western intelligence community.

It is also no surprise that as soon as the Freedom Party of Austria got the chance, it began repressions against its own special services. Let us hope that the outrageous police raids at the intelligence and the homes of its leaders shocked and scared many Europeans of common sense. By the way, the Hungarian government has long ago repressed and “cleansed” its

own special services, even though it did not cause such repercussions as the Austrian case.

This struggle and the fact that it provides the opportunity to overcome, to destroy our own common sense by our own hand, is the real source of our anxiety and longing that we see reflected in literature. The fact that in the human state, the common sense may or may not win, is cause for really deep feelings in one who has the understanding. This perception stirs up an existential, even cosmic horror that is always contained within the word “failure”.

Behind all that I have discussed, I see an important question framed by Pope Francis in his apostolic exhortation *Evangelii gaudium*. The pope wrote: “Sometimes I wonder if there are people in today’s world who are really concerned about generating processes of people-building, as opposed to obtaining immediate results which yield easy, quick short-term political gains, but do not enhance human fullness.” This presentation allows for a shorter, more particular version of the same question: are there “people who don’t exist”? Can they still do anything? And most importantly: can they withstand the greatest challenge – the dilemma of the 18th century American colonies that has returned to Europe: “Join or die”?

Translated by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Europe’s Migraine?

BOGDAN SZLACHTA

Migraine is a troublesome problem; it is not a headache which a pill may alleviate, but a more persistent pain which requires more patience to endure, one that has longer-term causes and is far more difficult to kill. I think that the organizers of the meeting recognize those phenomena which have such long-term and persistent causes and are pointed out by publicists and politicians, such as Brexit, the migrations and the growth of nationalist sentiments in various parts of Europe. Indeed, those three phenomena contribute to the migraine among politicians and/or analysts of political processes, who proceed in a similar way to medical doctors, trying to discern what can be observed with the naked eye, what can be experienced through senses and expect to find an appropriate measure or measures to reduce these problems and in this way to alleviate their own migraine.

Trying to reach those layers, which are accessible not by the senses but by the intellect, let us say that Brexit, the migrations and the growing nationalist sentiments are all related to an issue which ought to be followed nowadays with the utmost attention, namely that of collective identities. After all, we are constantly reminded nowadays about the danger which migrations from the south and east pose to the West, or about Europe threatened not only by those, but also as a result of disagreements, especially within the EU structures and within its member states, or about national states or nations – and each of these notions hides some assumed “collective subject”

characterized by its own assumed identities. The following question arises with regard to each one of these notions: do they constitute wholes with some common identities or identifications? Does Europe in particular – as part of the West and comprising a number of states, some of them clearly monolithic, like my country, Poland, and others more divergent ethnically, like Belgium or, as it turns out, Spain – have a common core identity? Should it be sought in human rights and democracy as ideas accepted by all its participants or rather should one search for it at a deeper intellectual, or perhaps, spiritual, level, which may be the foundation of those ideas, or should it be associated with a certain idea of Christianity, Classical legacy (Stoic-Aristotelian or Stoic-Roman), or perhaps with the Enlightenment or Post-Enlightenment project? To my mind, the migraine of Europe – or perhaps, even more broadly, the West – has its origin in this question. Experienced by politicians, publicists and analysts, especially European elites, but also by political leaders of the member states, it has an underlying cause which lies deep and is occasionally concealed, so as not to irritate us and not to expose the basic tension, but rather to hide it deeper and make it seem old, outdated, and thus obsolete or worthy of transgress.

In the past, when – as it was once stated by Quentin Skinner, mainly in reference to the English experience – the liberal approach was replacing the republican attitude, or even making it obsolete, the individualistic stance supplemented by the contractual solution was supposed to invalidate an earlier belief that individual communities develop over a longer period of time and “by nature”, at that, due to the inherent propensity of every human being to form groups with a view to satisfying the individual’s needs more easily. While such a solution, going back to Aristotle or even Plato, could be associated – as it happened in the case of Christian thinkers – with the universalist project and in consequence with a negation or weakening of “particularist sentiments”, it was more typically associated with the thesis about slow, gradual evolution of groups sharing one culture, which was supposed to regulate the everyday behaviour of members of a given group, rather than be a collective product of artists. It is repeatedly pointed out in the approaches analysed by sociologists even today that this older and vanishing (republican rather than liberal) mentality characterizes the peoples who – like the inhabitants of Central Europe – perceived themselves as similar to “organisms” developing or taking shape over a

longer period of time, similar to “ethnic wholes”, having existed “for ages” or “from time immemorial”, but actualized at a certain historic moment and thereby acquiring what is referred to as self-awareness, confidence in one’s existence and one’s distinctive character. Those peoples became aware of themselves at some point, of their meaning, like Hegel’s spirit comparing itself to “the other”, to “the not-I”; they did not construct themselves, but rather discovered themselves; they did not create themselves as new entities, because their existence had already been a fact and they had already existed as entities, and what happened to them at a certain historic moment was more epistemic than metaphysical in nature, and had to do with the level of awareness of their own existence and themselves as distinct and self-aware entities. This, let us say, “organicistic” mentality is allegedly – as have I already said – characteristic of peoples of this – central or eastern – part of Europe. As pointed out by numerous 20th-century sociologists, and summarized by Shlomo Sand, among others, it was to be their distinctive feature differentiating them from peoples living more to the west, albeit in Europe, who either abandoned or ignored a similar “organicistic” attitude, but instead accepted the idea of a “civic nation” as opposed to an “ethnic” one, a formal and political group, rather than an organism whose foundation is inherent rather than decided upon, a community which consciously sets itself a specific goal to pursue, rather than one resting on an ever strengthening and eventually recognized foundation.

Those two attitudes are related to an issue more important than Brexit, migration and the growth of nationalist sentiments. The first, say, “organicistic” or “ethnic”, mentality refers to an identity which cannot be simply established or easily changed. After all, this attitude does not assume that the objectives of a group’s existence are consciously determined, but makes the “epistemic aspect of self-awareness” secondary to the “metaphysical” one. It does not accept the two main liberal approaches: either Hobbes’ answer, whereby the establishment of a state makes possible the formation of a group by creating an opportunity to define laws and the cultural resources which complement it, or Locke’s solution, according to which individuals themselves form what that author refers to as “civil society”, based on a single norm recognized by all entities. It does not allow the purpose of existence to be determined or resources to be selected either by an “abstract state” on the basis of legal norms and cultural patterns consistent with them, or

by individuals on the basis of the data in their minds, allegedly equipped to the same degree with the knowledge of “the law of nature” (“the law of reason”). Therefore, it does not agree that the consciously acting “state” or individuals should be the source of cultural patterns that shape the identity of a group, and along with it, at least to some extent, the identity of its members. This is so, because this attitude – perhaps by touching upon the main philosophical problem of modernity, which is to justify that all entities are in their essence similar or even identical – places analogical rather than identical content in a cultural context which has taken shape over a long period of time, in a somewhat similar manner to British empiricists of the 17th and following centuries; empiricists, who in a sense seem to provide a “link” between the mentality of those who decided about Brexit and those who are nowadays presented as “populists”, “nationalists” or even “fascists” threatening Europe.

I could make an attempt at this point to analyse the origin of the mentality allegedly only typical of the peoples of Central or Eastern Europe, by referring to views put forward in England or in France in the 13th century or even earlier. However, the point is not to demonstrate the long pedigree of the aspirations expressed nowadays by the nations or ethnic groups of Western Europe, like the Flemish and the Walloons, the Basques and the Catalonians, the Welsh and the Scots. The point is not even to demonstrate the significance of conservative criticism levelled at the liberal ideas of individuality and contractualism, which may be occasionally associated with the danger of “statolatry”, the threat of creating an overwhelming state which not only guarantees safety to every individual, but also promotes certain (politically correct?) attitudes in its name. The point is to realize the significance of an alternative mentality to the one that dominates in the west of Europe or among its many publicists and eventually politicians, who promote the notion of a self-aware individual whose role is to create, along with other self-aware individuals, that which has not existed so far, i.e. a “nation”, and who is not only given precedence over the latter, but is also supposed to determine it and plainly treat it as a tool to serve their own, individual and subjective interest; it is the individual whose identity is given precedence over that of the nation, whereas the latter is to acquire an identity as a partnership of sorts (“civil society”) pursuing a goal that serves not so much the partnership itself, but rather the participants in it.

Let us try to understand this. The view that dominates elsewhere, in the west of Europe, allegedly demands respect for the otherness of each individual, since every individual takes precedence over what is characteristic of the group he or she belongs to, and since all individuals shape their identity themselves and as such should not come under pressure from the group, which does not possess any identity in itself. Adherents to this approach will invalidate studies of communitarians and belittle the arguments they advance in their disputes with liberals and libertarians as similar to Marx’s collectivist delusions, or worse still, to foresee a normative pressure on individuals by Aristotle or St. Thomas Aquinas. After all the individual does not draw identity from the group’s cultural patterns, given that it is the group that depends on the individual rather than the other way around, and since it is the individual who determines what is good (for him or her) instead of utilizing “standards of what is right” once associated – as it has turned out, erroneously, or without justification – with our generic nature and natural law, with God’s will and divine law, with reason and the law of reason universally found in people’s minds, and therefore common to them and binding on all of them. The dispute between moral absolutism and moral relativism has the same background as the dispute over whether there exists a moral programme which is shared at least by all Europeans or all participants in what is commonly referred to as Western culture or even Christian legacy, and which has an effect on legal solutions characteristic of them. It is the background of the dispute over whether it is possible to implement tolerance towards members of other cultures in a distinct, allegedly uniform, European, Western or Christian culture. Finally, it is the background of a dispute among the theoreticians of what is commonly referred to as multiculturalism as to what is its purpose, namely whether it is tolerance towards the otherness of other groups or rather moral autonomy for each and every one of their members. This last issue seems to be particularly important for the understanding of the reasons behind the migraine. Will each European be allowed (after all) to identify himself or herself with a certain idea of “Europeanness” or with a nation that has an identity? Or rather – according to the dominant view among the European elites – will Europeans be “liberated” from those ideas, liberated from any pressure from the group and given the possibility to determine every or almost every action of theirs for themselves and according to their own

standards? Or will they only be forced into some normalized procedures or forms? An individual liberated from such entanglements will be allegedly free from the temptation of nationalism, which is now to be understood not so much as an aversion to other nations or as building up the power of one's own, but as unbearable pressure exerted by a group of a given identity on an individual belonging to it, who, as it is postulated, should enjoy autonomy in the sense of independence in establishing one's own moral standards; pressure which develops into a negation of individual autonomy, since it entails an imposition of alien standards onto the individual "from outside". However, will the individual be free without such standards? Will they actually implement their own decisions or rather those which are suggested no longer by the culture of the group but by "political correctness" advocated by the academia or the media? Will the rejection of standards borne by the culture characteristic of a given group not be concomitant with the advocacy of other standards, hitherto alien to the culture of the group, and possibly also imposed by the educational system and – again possibly – preferred by the constructors of a new culture?

This "new culture" – considered by Pope Benedict XVI as currently dominant to the extent that it downgrades traditional culture to the role of "counterculture" which should be erased from the memory of individuals, abandoned as potentially dangerous with its roots either in Christian universalism or in nationalist projects – bears a liberal mark. It is not only associated with uncritical "positivist faith" and relativism, views that are also paradoxically incompatible, and give headache to anyone who attempts to understand how a belief in the existence and cognition of a reality independent of the subject with a belief in the historical and social conditioning of the cognitive process undertaken by the subject.

The problem is not new, as the West has been suffering from migraine for a similar reason for a while; this reason was also known to the patron of this place, Thomas Mann, when he characterized two approaches which he considered dangerous, one personified by the Jesuit, Naphta, and the other by the freethinker, Settembrini. Mann's focus was, however, limited, as he was concerned with what is related to man's behaviour towards others and towards himself. Let us, however, turn our attention also to this aspect which – as we engage in scholarly activity nowadays – we can still notice and we do so more and more often. On the one hand, scholars still

adhere to the basic positivist intuition and "commonsensically" assume the "objective" existence of "a real world of objects", and on the other, they contextualize their knowledge, they make it subjective and even go as far as to assert that any object is constructed by the cognizing subject. This in turn is a sign of the reason behind Europe's migraine, perhaps one that is shared with the migraine that the "scholarly world" suffers from: on the one hand, that which is universal, and on the other, that which is specific; on the one hand, that which is objective, and on the other, that which is subjective; on the one hand, that which is independent of the subject, and on the other, that which is constructed or established by the subject.

The problem of group identity, considered to be uniform and thus allegedly shared by all group members, is also related to the essence of so-called liberal democracy. Today's "populist threat" is a consequence – particularly, as it seems – of the fact that those political elites which enjoy growing support emphasize the democratic rather than the liberal aspect, in other words, that which is universal, in a sense, objective, and independent of the individual subject. In particular, the point is not for the legal system to guarantee every individual the fullest possible fulfilment of his or her moral autonomy, but rather for it to provide citizens, including the poorest ones, with an opportunity to prosper, and in this way to offer an opportunity to prosper to the group, and eventually to the state or even a group of states. The state itself is understood as a separate political entity which participates in the process of integration with other states. Whether the state will decline in importance as a result of the ongoing integration is again related to the question about identity: will a collective identity be forced upon it or rather will it retain its own identity? The paradox internal to the states, similar to the paradox within the scholarly community, overlaps with another one: since nation states have their own identities which may potentially threaten the freedom of citizens/individuals, who nevertheless prefer to realize their own moral autonomy as part of them, how can one not criticize them, how can one not try to persuade them to change their attitude towards citizens? In the name of freedom one should not only defend the individual against states governed by "populists", but also enact for the elites of such states "European standards" of proper conduct; they should be forced to obey the rules which guarantee individuals not only tolerance towards their otherness but also an opportunity to establish their own standards of conduct.

However, who and based on what authority establishes those standards/rules which are to be binding on all those who – via their states – belong to the European Union? In other words, who do those who establish standards/rules represent? That's another question that has to be asked. In the 19th century, when the threat of the so-called democratic tyranny was being pondered on, it was pointed out that representation is only an instrument whereby democracy is implemented; democracy as a procedure or form was becoming a more important issue than representation associated with a particular culture; the procedure, or rather form, became more important than the mechanism of electing representatives capable not so much of recognizing their own opinions or opinions of particular groups, as of uncovering correctly that which is. Much less significance was attached to whether the citizen-mandator controls the actions of the representative-agent and whether the representative takes decisions relatively arbitrarily, since, as it repeatedly turned out, the citizen-voter identifies himself or herself with the representative's interests and agrees to be represented by an agent of a group of interests or a party member. It was finally observed then that representation should depend not so much on the liberal "principle of individualization" of citizens' votes or on the democratic "principle of the people", say in electoral acts or referendums, as on the "group principle", or in fact the "party principle". However, should representation in e.g. EU bodies nowadays be guaranteed to individuals, who are after all those ultimately affected by decisions of their representatives (if so we may indeed face not so much the oft-mentioned "deficit of democracy", as a deficit of representation, or even a lack thereof), or rather to already existing collective entities, such as states (in such a case one cannot speak of a deficit of this kind, since the mandate provided to local representatives serves to justify their activity)? By accepting the second alternative we acknowledge (just like in premodern times) that the representative needs no consent from those affected by his or her decisions in order to take a decision which is binding on those he or she (allegedly) represents.

Both the problem of group identity in relation to individual identities and the problem of representation of these identities are difficult issues, repeatedly raised in the debate on the condition of Europe. Not only are they linked to the threat of nationalism or even "fascism", when it comes to group identity and "populist representation", they are utilized in debates

on law and lawfulness. The question is repeated over and over again of whether the foundation of Europe, the bond that links all its members is a common culture (despite the obvious cultural diversity of the peoples inhabiting Europe) or rather only common law? In both cases, however, who is the source of the culture and/or the law come from and how are they established? Are the attitudes which make Europeans different and which are rooted in different cultures to be upheld or are Europeans to be encouraged to honour procedures that determine the "European identity" which goes beyond those cultures and which is revealed in legal formulas abounding in slogans of democracy and human rights? Are these formulas supposed to facilitate the building of democracy as an area of struggle (agonism), communication (deliberative approach) or majority vote (agregative tradition)? Is a legislative body which is divided by endless internal conflicts and which acts on the basis of compromise or majority vote (which emanates a "populist threat") still bound by any higher rules? Does it still respect the liberal limitations on its arbitrary character that are associated with inviolable rights of individuals or does it aim to enforce the particularist point of view of some "European political group"?

However, it was rights that formed the foundation of legal security in the West after Auschwitz and Kolyma, two symbols of arbitrary rule imposed in the name of nationalist aspirations or proletarian universalism, symbols of two projects whose executors were responsible for indescribable crimes since they did not respect any individual rights and struggled instead to impose "particularist point of view", whether "national" or "proletarian". The "community aspect", based on the cultures of given groups, was usually ignored as a potential "nationalist" – or more broadly, "collectivist" – threat and in any case one that was insensitive to "differences" found in groups and eventually to moral autonomy of each individual. While it has been sometimes repeated after Hayek that it is the "rule of law" that should be established and defended rather than "lawfulness", as the latter may be a realization of a legal system established arbitrarily, the appeals of the Nobel laureate, who defended the idea of "spontaneous order", were not subjected to serious scrutiny. After all, in a world dominated by a positivist-normative view of legal systems, not many were willing to admit that there are some principles that take precedence over the norms of established law; principles that are not derived from such a system, but from an order that

precedes this system; not even from the constitution or acts of an international organization, but from “a meta-legal doctrine or a political ideal”, which “forms part of the moral tradition of the community” to be found in shared memory, as a shared point of reference. There is an irremovable tension between the belief that this memory, this point of reference, lies in the Western Christian legacy, as if separating the West from the East, and the belief that it lies in the Post-Enlightenment projects of democracy and human rights, independent of such an entanglement or even in projects going further, which are referred to as postmodern; this tension manifests itself not only in disputes over the essence of national identity in relation to individual identity, but also in disputes over the essence of supranational as well as supraindividual identity, independent of the will of the autonomous individual; ultimately over the identity that binds Europeans together, one that makes them European. I have an overwhelming impression that this tension is irremovable, and therefore one cannot eliminate the causes of the migraine, which results from the constant tension in the minds of the Europeans between what is universal and what is specific.

The questions may be multiplied. One may ask about the Three Seas Initiative and the Euro Zone, about the influence of the financial system and the applicability of the category of “sovereignty” to the EU member states and to individuals who belong to mankind and to nations, about globalization and glocalization, about emigration from those countries that joined the European Union more recently to the older member states and the outcomes of the penetration of Europe by representatives of obviously different cultures, about the validity of social policies and the primacy of the judicature over the other “kinds of power”. However, the tension identified above seems far more significant for the understanding of the persistent and irremovable character of the migraine that torments Europe – a Europe whose elites usually believe uncritically both in continuous progress of human intellect, and the dominance of the so-called Western values in the world. However, neither the progress, in the name of which various impediments to its implementation are removed, nor the dominance of the West should be taken for granted. It turns out after all that not so much the United States of America, a hope of many Europeans who want to live in safety and accumulate wealth, as the Eastern superpowers have already assumed a leading role in the world. We can see, especially in our, central, or

even eastern, part of Europe that both Russia and China are engaged in the politics of accumulation of power at the expense of others, not accepting as their own the idealistic projects of procedural democracy and human rights.

The migraine will persist and one cannot expect it to recede in the nearest future; it will most likely get worse in critical moments, like the one that my own country, Poland, is experiencing; a country which is trying to subjectify itself, to become a significant part of Europe, with its “Catholic character” and adherence to tradition, struggling between critics in the West and critics in Poland, who constantly demand recognition of the identity of individuals not adhering to monotheistic religion, those who prefer to look ahead than to look back, to devise plans of change rather than adhere to standards that were shaped in the past. My country may appear anachronistic, but the events taking place here may make it easier for us to see the reasons behind the migraine that Europe is suffering from – Europe rather than just Poland, where multiculturalism is not yet a problem, so significant elsewhere; however, it's a question of respect to the nation as a whole, sharing a common past and common interests, different from those of other nations. Whether it is right to interpret the emphasis put on the significance of this whole as fascist or nationalistic is an important question; the argument presented here, however, suggests that the dichotomy frequently assumed to be true is the cause of a certain disease rather than its symptom only.

Translation by Mateusz Urban

Spaces, Landscapes

MICHAEL KRÜGER

I was born in a tiny village of Wittgendorf in Central Germany, the region of Zeitz, in Saxony-Anhalt, which lies in the triangle between Saxony and Thuringen and has always been considered the poorest of the three lands. There, at the end of 1943, I came into this world, in my mother's ancient home. The whole village was protestant! The whole village? Back then, in the winter of 1943, the village consisted of seven women and one man who was too old and sick to be drafted. They plowed the fields with cows and grew potatoes, sugar beets from which wonderful syrup came, a little oats. The soil was not good enough for wheat. My grandfather farmed the demesne that belonged to his family since the 1700s. He had two kids. The son, my uncle Werner, was supposed to inherit the farm, and the daughter, my mother, was sent to highschool and then to an agriculture school, as everyone was one hundred percent certain that she would marry a local farmer. She was born in 1908. In the late 20s, she met my father, a lawyer from Koblenz who was four years her senior, he had studied in Bonn, which was a plus for lawyers back then, and was interested in history. In 1933, they were 25 and 29 respectively, eventually they had four kids, I was the youngest. As my father, who was drafted in 1939, did not believe in Hitler's victory, he left me back with my grandparents, where I spent the first six years of my life.

At first the agreement was that Saxony-Anhalt should be taken by the Americans, but later it passed to Russians. My grandfather was driven out

of his property with no court order, but luckily, he was not shot like many of his neighbors. In his farm, he received one room, where I lived with my grandparents, who were now forced to watch their land being worked by people who had no idea about this trade. For me, it was a time of pure bliss, as my grandparents would not let me catch on to how frustrated and depressed they were. They did not rage against their fate, and if they complained, then only to God who had allowed them to suffer such calamity. Not politics, not Hitler, not even Stalin was to blame, but God. Once I learned to walk, I marched over woods and fields with my grandfather, collecting whatever was edible; and I learned that almost everything tastes good if it is well prepared.

There were two books in our room, the Bible and a botanical manual written by my great-great-uncle: *Flora of Germany*. Those two books have remained my favorite to this day. The author of the botanical manual, August Garcke, was a famous botanist who became the director of the Berlin botanical garden after the post was vacated by the German Huguenot writer Adalbert von Chamisso, author of "Peter Schlemihl". During his trips out of Berlin to these places near the Baltic, to Czech lands and Moravia, Northern Italy and Lorraine, he tirelessly and meticulously cataloged plants in the Linnaean system, describing them in such detail and precision that his rich linguistic expression even today seems astounding. Completely unremarkable roots and most regular grasses deserved as much of his attention as is usually reserved only for objects of love.

In short, the world into which I came upon my birth was small, strictly limited and not at all sophisticated, very modest, maybe even poor, but those two books – the Bible, the Book of Books, and Garcke's work, truly provided a dimension that even imagination could not surpass in greatness, detail and beauty. Maybe this lesson to discover greatness in small things was also the most important to me, and much later, when I became interested in literature, that early impulse had life changing effect.

At six, I started school in Berlin. I began before the money reform, so at first my school meals came via the air bridge of the Allies. The food came from Sweden, it was called Swedish food, and to my ears it sounded biblical. The idea that my meals are coming on one of those planes that fly above us every day made me proud. It was a rare positive feeling that I experienced in my new home. The school itself was of little interest to

me. Who has once gone to the school of nature cannot be tempted by the ABCs and other kiddie stuff. Besides, I had no gentle feeling for the ruined landscape that I had to cross to get to school, and eventually I noticed how narrow the borders of my movements were. Everywhere there were shields: *You are leaving the American Sector*, and whoever disregarded them had to be aware of the risk of mines. I will never forget the hare that I spooked in a grove behind the grave of Kleist, it ran away from me and triggered a mine which exploded with a boom like I had never heard before. Nor had the hare, obviously. Besides, everyone was making fun of me because of my Saxon dialect. Only DDR bigshots spoke Saxon, a Saxon speaker was a stranger in the West.

In 1953, when I turned ten, one morning in the bathroom my father told me that Stalin died today, and now everything would be better. He provided no explanation. Why would everything be better? Why would Stalin's successors allow my old grandparents to leave, never mind returning their farm? There was no thinking of generosity, but there was hope that the atmosphere would become less tense, as we know, the hope was in vain.

I was thirteen when together with two friends from the Christian youth organization we hitchhiked to Brittany in France during the summer vacation. 150 marks for a month and a half. We ate whatever I could offer and make based on my Saxon experience, and also snails, mussels and sea-urchins. And we set our tent up wherever we found ourselves. Our tent was from the old army surplus, and one night a farmer tore it right from over our heads. Don't we know that our fathers used tents like this to camp in his land? We didn't know. We knew nothing. We were children of the enemy, the Boches. Guilty without guilt.

This memory impressed on me as much as the experience of the landscapes of the Atlantic coast, the freedom, the open fields, the careless life. But the thought that we rode around the country that over the past seventy years was three times attacked and bled by Germany never left me. Once I came back to school, I made my teachers finally tell us the truth, and my father eventually had to break his stubborn silence. Next year, we hitchhiked to Sardinia, near the Mediterranean.

When I graduated from highschool, in Berlin, and later in the rest of Germany the wall was erected and it stood until 1989.

We were trapped. Since you know more about the times until 1989 than I do, I don't have to tell about it in great detail. I trained to be a printer and bookseller, and since there were hardly any publishers in Berlin, I took the first chance I got to go abroad, to England. Back then the conditions to obtain employment in England were as complicated as they are probably about to become soon, after Brexit: one had to obtain the working permit and prove that one had enough funds to live on. The highest requirement was to no way take the job of any Englishman, Home Office was watchful about it like Argus. Since I could no way make a living of my job as a bookseller in a bookstore, I also had to work illegally, and it neatly coincided with my romantic notions of freedom. Among other jobs, I painted a musical club in Soho, owned by a Swiss Jew, and then three nights a week I worked there as a bartender, making more money than ever before. And, of course, I learned something about life. During days, my workplace was the International Book Department at Harrods in the aristocratic Knightsbridge, near Hyde Park, which back then still was the reliably beating heart of the slowly crumbling British Empire, and there I met strangers, people from different religion and culture. Back then, in 1961, Berlin was monocultural, i. e., our school and neighborhood consisted entirely of Germans, the friends of my parents were also all German. The dilapidated house on Camden High Street in London, where I lived, was owned by a Spanish lady, on its ground floor, a Greek tailor worked, he had plans to become rich from the international enterprise of making men's trousers, the cheap restaurant on the corner was owned by Indians, who had on their menu the spiciest chicken curry, the pub where I spent the nights was Irish (in general, the whole neighborhood was run by Irish and Cypriot gangs), the newsagent was Pakistani, and black folks from Jamaica and Trinidad were selling clothes and cheap jewelry at the market stalls. Since you were part of this ethnic mix, no one found fault with your slightly broken English. On Sunday mornings I enjoyed sitting at the terrace of the little Italian cafe and reading fat Sunday newspapers that mostly told about British matters. Europe only flashed in the margins. Europe was south of the Chanel, consisting primarily of France. Germany was typically mentioned only in a few words. When Cyril Connolly, the most famous literary critic of the day, comprised the list of one hundred best novels of the 20th century, he only included Kafka the Jew of Prague. But there were a lot of German

speakers in London, and soon I met them. Word was that I successfully sell all the translations from German that appear, so the majority of the emigrants started coming to my bookstore to meet this weirdo who cares about German literature in a place none other than London. They were mostly German and Austrian Jews. In Berlin around 1960, I didn't know a single Jew. My father sometimes had business with the Jewish community and knew their leaders, but there were no Jews in our school or among the boy scouts. Of course, we had a vague idea about what happened two decades ago, but the scale of the crime went over our heads as much as its effect on the German literature and the history of spirit, music and painting, and the German society in general. It was a horrible, but hazy part of our history. And now the people who escaped, or rather, who managed to escape, were standing in front of me, usually highly educated, pillars of the spirit, my superiors in every way, from whom I learned about the history of the German spirit more than I learned from my teachers throughout my school years. Anna Freud, daughter of Sigmund Freud, Elias Canetti, sir Ernst Gombrich, leader of the world-famous Warburg Institute of art studies, Lord Weidenfeld of Vienna, who ran a conservative publishing house along with Nigel Nicolson and was a member of the House of Lords, avant-garde publisher Marion Boyars of Berlin, who published Becket and Peter Weiss, Jakov Lind and the philosopher Alfred Sohn-Rethel, who thought of himself as a representative of the Frankfurt school, Michael Hamburger, English poet born in Berlin in 1924, who became one of the best English translators of the German literature from Hölderlin to Celan and Bobrowski, and his brother Paul Hamlyn, whose *Octopus* publishing house was a competitor to *Penguin's* pocketbooks.

All of them and plenty others not only spoke beautiful German and could recite by heart the whole great German poetry, but had such love for the German culture that made me flush. We had rushed through most of the childhood courses – first the American one with chewing gum, jeans and Hemingway; the French one with Camus, Sartre, film noir, Gauloises and chanson; the Italian one with neorealism, Pavese and Vittorini – and only then, the German one that we were supposed to cover in school. And back then, in London, this German culture suddenly rose before me alive and so rich, deep and beautiful that it made me dizzy. Daily, I directly felt what the Germans led by Hitler did and to what extent was our spirit

shaped by Jews. Today it may sound naive, but in 1960, to my twenty year old self, it was anything but. In the cafes around Hampstead Station, with coffee and cakes, as I listened to the life stories of murder and mayhem, loss and bitterness, humiliations and insults, I immediately conceived of Europe that was more or less a greatly enlarged Hampstead: a huge cafe where next to the Greek tailor, the Irish publican, my landlady Señora Garcia, there was room, too, for the Pakistani newsagent, the chicken curry cooking Indian, the Blacks from the market. All the images that I had of greatness, identity, historical consciousness, origin, homeland and love of homeland gave way to the idea of global society, in which Europe held a prominent, but not central place, because especially after meeting people from the Eastern Europe I became convinced that the marginal situation encourages greater tolerance. The idea that was much later developed by the three great Ks – Kundera, Kiš and Konrad – of the spiritual, not political idea of Central Europe had me as an enthusiastic forebearer. Central Europe with the Jewish renaissance in the center, Germany somewhere on the margins, way further than Ireland and Albania. I can't elaborate here on the crazy ideas that visited me then, anyway, I created strange plans of a new world, but especially new structure of Europe, and they were all born out of my uncertain cosmopolitan existence of the time and sounded so Utopian that I could only tell about them to my stunned drinking buddies in the pub, and the Irish especially looked at me uncomprehending: What do you have against Hitler? they asked.

But I also met the Polish emigrants who welcomed me in the famous Polish club with one hundred various multicolored vodkas, Yiddish speakers who had to admit that after Hitler's murderous marches, the attempt to elevate Yiddish to a language of European culture of its own rank is doomed, there were Romanian poets who published their work in the tiniest exile magazines – and plenty others. It had to be possible to collect all the Christian churches under one umbrella and still have room for Jews, so conclusions had to be drawn from the catastrophe of WWII. So far, only literature had been able to cross borders without a great trouble. I read all the Polish literature available in translations, actually, all the literature of the so-called Eastern Block, I read and read, I consumed books, and in order to do that without guilt, I found an editor's position in a publishing house in Munich, and then became a publisher, because I optimistically

believed that the publishing profession is the closest to my visions of the new Europe. I was forced to leave London, the metropolis where I felt so much at home, because my residence permit ran out. I tried to stay without it, but the police caught me and sent away. I did not want to come back to the split city of Berlin for a longer time.

It took until 1989, when what might be considered the epiphany of the idea of history ending finally happened: the Berlin Wall fell. The good news found me in a castle-like writers' home near Bratislava, where the various minorities of the Czechoslovakian writers' union quite amicably labored at their own thing and drank in unison. As the news arrived, we drank even more. I still remember how on my way home, when suddenly everything became nice and easy, and the customs officers stopped using their grave intimidating tone overnight, I started creating my plans of new Europe. I talked, for example, about marine Europe, meaning the Mediterranean, one of the cradles of cosmopolitanism with the great cities of Venice and Genoa, Barcelona, Thessaloniki and Alexandria across the sea, where all religions thrive and all languages are spoken, where Armenians, Lutherans, Orthodox Serbs and Greeks, Jews and Muslims live together in spite of history; about the Atlantic open to the West, reaching from Africa, past Portugal and Spain, France and England all the way to Iceland and providing innumerable millions of people with fish ever since the Early Middle Ages; and about the Baltic Sea, *Mare Balticum*, that connects Rostock and Danzig and Königsberg all the way to Klaipėda, Tallinn, Riga and St Petersburg, and finally Helsinki, Stockholm and Copenhagen. Before my eyes, the old roads rose again, like the amber road from here to Rome, the old trade roads of land and water; I dreamed that one might think about Europe of rivers; all those rivers – from Rhine and Donau to Volga – somewhere must decide which sea they desire to join, they are the great watery bands that hold Europe together, even though they have been watched over by the pedantic border guardians who desired to separate democratic fish from communist one. I at least, a brat from the village of Wittgendorf, was highly euphoric!

It will take a few years to fulfill the great freedom, but with good will and effective and non-corrupt organization, we will succeed: Europe will, like in the Renaissance, take step after step to become a working laboratory of enlightened reason, and the digital revolution that was just about starting

and observed with fear by some will provide the tolls that will lighten the load of the people on an essential scale. All that we learned from the anthropology of Arnold Gehlen about lightening the load through progress and technology, but never felt in reality, now will appear in life as tangible changes for the better. God knows, I'm not one of those optimists who allowed themselves to be blinded by euphorias of the philosophy of history, but the prospect that was pictured back then after 1989 seemed so tempting that it induced dreams. I can still see before me the fat headlines from the elite of the internet about drams of digital superbrains that will employ algorithms to manage the streams of good and people that flow over the united Europe. The fantastic French idea of the Encyclopedia, of making all data and all knowledge accessible, which should bring the humanity to happiness, suddenly seemed within reach. Were there any better dreams after the brief and calamitous 20th century with its wars and millions dead, turning the lands of Europe to bloodbaths? After the sad record of hectabombs and horrible means of destruction that the terrifying union of barbarianism and scientific rationality employed to destroy any hope of peaceful coexistence?

But in spite of every theory, the man is the only living creature who always does something instead – as put briefly by the German philosopher Odo Marquardt. He plans everything possible and then does the opposite. And even if we bear in mind that not always everything that we have planned is successful, and that sometimes a second and a third attempt is required to define worthy goals, we were still shocked to see how slowly the idea of united Europe took root and what unexpected difficulties arose in the attempts to replace the old privileges of nation-states with the common goals of Europe. Europe has become a centipede whose brain has failed to synchronize all of its legs. Why has it been and still is so hard to establish relationships of acknowledgment which would encourage us to limit our own usually egoistic interests? If acknowledgment means “comprehension of interdependence”, as Axel Honneth put it, it should have been possible to curb the pretenses of sovereignty for the sake of common European good? Social democracy, which was responsible for harmonizing the interests from Scandinavia through Germany and Italy to Austria, said goodbye and became a minority party. Now the right-wing or even radically right-wing parties feel responsible to provide the solutions, and

the civic majority has so far avoided them because their solutions are too simplistic. But that must not mean that the idea of social democracy is dead! “Everywhere, we encounter the phenomenal and structural, obvious and latent social democracy, one that is manifest as a party, and one that is more or less permanently established in the definitions, functions and procedures of contemporary statehood as such,” says writer Peter Sloterdijk.

The usual answer is: the world has become too fast and too complex to be able to formulate a single narrative, complexity has become the buzzword. What does that mean? The sociologist Armin Nassehi says: complexity means acknowledging that the situation is affected by more factors than we are able to control. The nation state helped tame complexity, the civic form of life created an illusion that the citizen is in charge of his or her life. The illusion of control lasted almost up to the beginning of the millennium. But now it is faltering. We talk about complexity as currently something is coming to an end. The structure of the institutions to which we have been used is feeling the pressure. After WWII the autarkic industrial state of the West for a while managed to project an image that the world may be controlled, the risks and conflicts may be limited. There have been well-organized fights between the capital and the workforce with strong labor and employers’ unions, there have been normal courses of life that have made life sort of quantifiable. There have been great institutes of insurance that in an economic and cultural sense manage to handle existential care quite deftly; all those are wonderful things that have helped reduce complexity.

Today and probably in the future, those things are probably already lost, and that’s why the populist parties are so frighteningly on the rise. Not responsible for suggesting essential solutions, they provide simplistic ones. America first, Hungary first, Italy first. Close borders, control markets. Everyone knows that this is no way to eliminate the problem. The best example is the climate crisis: if and only if all the global participants really offered a solution together could the humanity’s greatest crisis be averted. But not just America, Germany too is not sticking to its own rules. The country with the most sophisticated automobile technology has demonstrated that it is capable of bending those rules if it employs all the criminal means at its disposal. And my impression is that the refugee crisis was

very convenient for the government as it drew the attention away from this environmental scandal. As long as we can sell our cars, we tolerate damage to the environment.

Where are we headed? Where is Europe going with its flying sails? “Flying sails” sounds too poetic to measure the speed with which we are dragging ahead. Technology is off the leash, it is driving us all and dragging along those who would prefer a slower tempo, all those skeptics, melancholics and cautionary talkers about untamed progress, and it can only be leashed by common will. “When the farthest corner of the globe,” writes the Slovenian philosopher Slavoj Žižek, “has been conquered technically and can be exploited economically: when any incident you like, in any place you like, at any time you like, becomes accessible as fast as you like: when, through TV ‘live coverage’, you can simultaneously ‘experience’ a battle in the Iraqi 25 desert and an opera performance in Beijing: when, in the global digital network, time is nothing but speed, instantaneity, and simultaneity: when a winner in a reality TV show counts as the great man of the people: then, yes, still looming like a spectre over all this uproar are the questions: What is it for? Where are we going? What is to be done?”

The question is: how do we stop this and is it at all stoppable? Are the global conditions under which governments function today at all conducive to essential effect? Thus we arrive at the problem which makes large parts of Europe so very unsympathetic at the moment: refugees who come to us from poorer regions. Rhetorical figures used in almost all European countries not so much to describe the plight of the refugees but rather to charm it are so unbearable that one feels ashamed to be European. The Italian minister is glad when a refugee ship tips over and the people on it drown as then he doesn’t need to care about them, the German minister of interior from Bavaria was proud that on his sixty-ninth birthday, exactly sixty-nine people were deported. Europe is building walls, as if it needs protection rather than those who are running to us. Not they are suffering the plight, but we, as we need to protect ourselves from them. *Die Zeit* reporter Volker Ulrich recently asked whether this could be the primal European fear of retribution: if they do to us at least half of what we did to them, then we’re done for. Each crime committed by a refugee is front-page material, the message that 140 thousand refugees found work and have been paying social security over the past year is in the “miscellaneous” column. The

refugee crisis, according to the Bulgarian commentator Ivan Krastev, has become our September 11th.

But the refugee crisis remains just a pretext to cover up the principle problems of Europe. Europe relied too much on the USA and now stares wide-eyed at the loudmouth president who refuses to comply with the quietly made unwritten pacts. No one wants to talk to Putin. England wants to try its own luck alone. One rubs one's eyes upon learning that the German government has decided to establish stronger collaborations in Africa in the future. In the very first Charter of the united Europe, Robert Schumann wrote that our first interest must be helping the African states to establish a solid popular economy. For our own sake too, of course, but also because we are indebted to Africa after the centuries of colonialism. Damn bitter is the historic irony that the first national museum in Senegal was built not by the French and Europeans, but by the Chinese.

What about art? Never in Europe has there been so much art and never has it attracted so little attention. Even when it no longer looks like art, it can still be art, one can't escape it. Even the top storeys of the state are now speaking that art – however it is understood – may be the only thing capable of resisting the speed and decay. All squares, all larger buildings and in front of them are full of art, art market has long outgrown art criticism. No one knows why the medium-sized and mediocre painting by Gerhard Richter costs five times more than a very good painting from the Dutch golden age. The smart and unscrupulous art market is manipulating the prices of the most expensive artists so that the demand and the supply may be controlled. Any smart art salesperson will advise you to not sell your Andy Warhol today, because the market is flooded with them, it will be better in two years. So you are forced to keep the painting over your couch for another two years, even though you're already sick of it.

And literature? Based on apocalyptic numbers recently announced by the Börsenverein des Deutschen Buchhandels, indicating that the sales of books have lost eight million readers over the past decade, the efforts to find the reader are increased yet again. But the truth is bitter – less and less readers want to read a book. Most readers do not manage to focus for so long, their ability to focus lasts for maximum eight minutes per reading unit, after that it drops suddenly. The idea the reading a book is *obligatory* has become a nightmare to most people.

But of course, and thank God, those depressing data are no reason for a single publisher to stop trying another year. It means: more books in smaller print runs are published every year. The writer belongs to a minority which, as is proper in a cultured nation, is more or less dependent on the state: he or she lives not at all or only partly on income from book sales, but primarily on prizes, stipends, sponsorships, positions of writers supported by cities (as is usual in Germany) and similar.

As newspapers and magazines face great challenges and suffer a constant loss of the numbers of readers and advertisers, there is no hope of rescue from this direction. The best, long-established literary and culture magazines that we have in Germany – *Die Neue Rundschau*, *Der Merkur* or *Sinn und Form* – hardly ever exceed the print run of three thousand copies, and if you remember that half of these print runs goes to libraries and cultural institutes, you'll imagine the scale of the growing poverty.

In other words, the writer and his or her literature cost the state a lot of money which he or she, thank God, earns from our taxes. Such funny genres as poetry or essay, for which we have been famous since the time of German Romanticism, are facing extinction, even though the number of students keeps growing.

But it would be a mistake now to fall into cultural pessimism and talk like the nostalgic decorators of the past. It was definitely not better before. Positively speaking, we are experiencing a shift in the concept of culture, and we don't yet know what will become of it. I believe this is true about Europe as a whole. And each generation, including the coming one, must roll its own rock up a hill like Sisyphos of the Antiquity if it does not want the rock to roll over it. The totality of the world, the faith in its strength has crumbled. Will our new way of perception be melancholy, acedia, the black bile? And are such so-called politicians as Trump or openly fascist Turkey a symptom of the dusk of Europe, or just temporary signs of temporary crisis? Crisis, after all, is nothing more than transition, crisis is never constant, it is not durable. If this were only a crisis that overcame us because we were too quick and too resolute to liberate out of the pains and chains of the 20th century, then maybe something new will emerge. The question is, should we wait for the triumph of border-transgressing neoliberalism that would submit all and sundry to its own way of thinking, or will we manage to give a different meaning to our fragile existence on this ever more fragile planet,

which was not meant for ten billion people and is struggling to carry them even today? One thing is certain, if the latest Noah's Ark will be built at all, it will not be made of wood.

All that we do speaks against us. We poison air and pollute the seas, we torture the earth and the living things; we are essentially busy reducing the harm that we do with newly harmful means. No technologies or rationality can stop us, as we are digging our own grave. Europe does not deserve this. The story that began among the three seas surrounding the most mutable face of this earth, should not and may not run out after the first attempt to unite in solidarity. The citizens of Europe must withstand every attempt to silence that united voice. They are the sovereign. If Europe falls apart because of cynicism, boredom and political vanity, it will not get another chance under current global conditions.

Is it possible to imagine a movement of citizens that is not flush with nationalist sweat, that would again stand up to defend Europe not because of an ideological interest that is considered above all and not against the interests of others? A civil movement for the variety of the European culture, for its landscapes and spaces that transgress all borders? Anyway, the dissatisfaction, indifference and stubborn aggression are not a fertile ground for a new Renaissance.

Translation by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Does Europe Really Interfere with National Identity?

NERIJA PUTINAITĖ

The idea of this presentation came from the discussions pointing out and criticizing the weaknesses of the EU that seem to be quite common in Lithuania nowadays. People say that “we took down one union, we will take down another as well.” Such statements might be noisy, but they're also irresponsible. Everyone and anyone is criticizing the EU. The faults in how the EU functions (lack of democracy, increasing centralization as well as a messy identity and lack of ideas about the future) are very well perceived. Often the EU is criticized in Lithuania without even putting the effort to understand its functional details and apparatus. Rarely (or hardly ever at all) anyone comes up with ideas how the European Union could function best, even if such vehement critics generally tend to acknowledge that the EU is necessary for Lithuania.

Different Concepts of Nationality

In terms of cultural national identity, in Lithuania we are still under a strong influence of the exclusive and competitive nationality (as discussed by Algirdas Julius Greimas) which was very firmly shaped during the Soviet time: the Song Festivals, rustic amateur arts, pseudo-national cultural attributes created and supported by the local nomenclature (like the Šėduva windmill, or the mass produced paintings or household items decorated with ethnic patterns).

Alfonas Nyka-Niliūnas said the following about the production of *Mindaugas* by Justinas Marcinkevičius: “in terms of emotional energy, while sentimental, and in terms of emphasizing the ethnic uniqueness in a rather aggressive way, it is more characteristic of the Eastern and Central European space dominated by the Soviets than of Lithuania of early 13th century and hardly at all conceivable in the Western world” (Alfonas Nyka-Niliūnas, “Justino Marcinkevičiaus “Mindaugas”, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos*, p. 195).

Aggressively manifest and emotionally colored cultural nationalism in the context of the Soviet empire aspired to emphasize cultural uniqueness. Aggressiveness and sentimental emotionality was also probably a certain contrast to bland friendly internationalism.

The “essentialist” concept of nationality is still quite widespread in Lithuania. It means that there must be some pure nuclei of national identity which form the foundation of the nation. This “purity” is quite peculiar. The Lithuanians are perceived to be not a “nation of blood”, but a “nation of language”. The Lithuanian language has become analogous with nationality. During the Soviet time, the main struggle was against the patina of “foreign items” on it. In independent Lithuania, the Lithuanian language is not perceived to be a living and developing means of communication in the society either. It is perceived to be carefully protected and maintained by specialists in order to preserve its purity and correctness.

Some public opinions (e. g. Zigmas Zinkevičius’) about the identity of the residents of the Vilnius region also indicate quite a strong presence of “blood nationalism” as well. According to Zigmas Zinkevičius, the Vilnius region residents have “forgotten” that they are Lithuanian and must eventually remember that. An interesting point is the fact that the linguistic argument is also employed in this case – the conclusion that they are Lithuanian is based on the analysis of family names.

In his discussion of ethnocultural nationalism, Anthony D. Smith (*Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*) contrasted it with the above concept of nationalism. He viewed nationality as dynamic, changing in the course of history, but he also resisted the idea that nationality may be created “out of thin air”. Nations may have several narratives about national ancestors or golden ages of national thriving. The things that he understood to “glue” a nation together were a certain emotional attachment

to certain places of memory, rituals and narratives that are based on historic events that are important to the national community. Such a nation must not be monolithic. The best examples of the Lithuanian ethnocultural identity are the inclusion of the post-war guerilla resistance narrative, and especially the discovery of The Grand Duchy of Lithuania period as significant to the national narrative.

A nation may also be viewed the way so-called “modernists” do, as a community shaped by the intellectual elite in modern times, by engaging the press to unite everyone, reacting to historic changes, and so on (E. Gellner, B. Anderson). By the way, if we consider the 19th century activities of the creators of the Lithuanian nation, we will discover a number of characteristics that the modernists talk about: publication of the press, a nation emerging out of a small intellectual movement, a conscious choice to be Lithuanian and to learn the Lithuanian language, organizing Lithuanian nights – at least two future presidents and their families and a large number future members of the Government were involved in such activities.

All the possible variations of understanding national identities are contained in the spectrum from imagining the national identity (and even more, the national strength) as prevailing as long as certain national attributes (which are imagined to have reached us from distant past) will be protected pure and untouchable, to the constructivist approach wherein the national identity may be modified and changed in search of the best ways to consolidate the community.

All three concepts of the national identity presume a very different relationship with other identities, national or transnational. The essentialist concept rejects any other identities as harmful to the purity of the national (Lithuanian) identity. The ethnocultural concept perceives multidirectional influences of various nationalities as unavoidable and enriching the national identities. The modernist attitude views the possible changes in the national cultural identity even more simplistically.

European Cultural Identity is Weak

A much more difficult question is the matter of the European cultural identity. How should we imagine Europe and its common cultural identity? Should we imagine the European *demos* (since it is difficult to talk about a European *ethnos*) analogous to a national identity? The favorite

and probably the main argument of a Europe critic Alvydas Jokubaitis is precisely based on his premise that the European *demos* should function almost like a national *ethnos* as understood by the essentialist concept. As he fails to find that in reality, he uses that as proof of Europe's weakness and maybe even groundlessness.

Besides, precisely this essentialist concept of the European cultural identity is unavoidably more or less at odds with all three of the above concepts of national identity. Unless we seriously believe that the national identity, like any other common identity, may be constructed by political, economic or managerial elites. But no one is in fact seriously speaking about an essentialist European cultural identity.

Generally, the European cultural identity is perceived in one of two ways. The first is related to the European cultural history, its Greco-Roman and Judeo-Christian heritage. The second, with the efforts to come up with a common narrative that could unite Europe, that could be common and acceptable identity narrative to all Europeans. Bearing in mind the European history of constant war and multidirectional centuries-long splits (with occasional unification), this idea is more an ambition rather than a possibility. The most prominent initiative was the 2014 effort of the European Commission to create a narrative about Europe rooted in the Renaissance idea of Europe (it was called "A New Narrative for Europe"): the Europe in which technological advancement, new ideas, geniuses and arts thrived. Meetings and discussions of intellectuals regarding this new identity were planned. However, by now it is apparent that the idea is not developing at all. Maybe a more productive way would be to ground the cultural identity of Europe in the Medieval Europe, when at least in terms of culture, it was at all possible to see a Europe rooted in Christianity, in this sense, even a nation of Europe and at least partly, an empire that consolidated it politically. But construction projects are not taking this path.

The first way is more philosophical. It is fun for the intellectuals and too complicated to be attractive and accessible to the masses. Remi Brague (*Excentric Culture*) mentions specific cultural traits associated with "Europeanness". It is a certain perception of the inferiority of the European culture that leads to openness towards other civilizations and cultural innovations, an interest in something that is interesting from the human and civilization perspective (and not in what is "own"), respect to cultural objects and things.

As we see, the European cultural identity that could unite Europe as a community is very weak. It has hardly any consolidatory effect at all. Neil Flighstein (*Euro-Clash*) studied which forms of mass culture could be considered common to Europeans. He discovered that there are no television or radio stations that were "transnational", the phenomena of cultural globalization are more prevalent than the phenomena of Europeanization, and the national identity runs deep. The Europeans mostly read the national press and watch the national channels. He also discovered that among the movies that Europeans watch the majority are American. Europeans mostly read translated novels, and the European / non-European distinction makes little difference here, even if *Harry Potter* seems to dial the novel-reading statistics up towards Europeanness rather than globalization (or Westernization). Therefore it is possible to conclude that any distinct "common European" culture does not exist, and in a very paradoxical way, Brague may be right.

Christianity is doubtlessly the only cultural and civilizational item that is truly a common attribute of the Europeans historically and nowadays. The unwillingness to declare Christianity as a clear cultural grounds of Europe indicates that the weapons seem to be laid down on this front. The only prominent and clear ideas of European identity are associated with the political project of Europe as the European Union. Numerous researchers and thinkers have observed that it would be very difficult to associate the European identity with a cultural idea, and simply identify "Europe" with the political project of the "European Union".

But however misty the cultural idea of Europe seems to be, and however it crumbles as soon as we try to fit it to a particular definition and connect to the whole "real" Europe. What has been said so far also indicates that if anyone is in fact "threatening" the national identity and its certain conceptions, it is not the Europeanness, but globalization. Lithuania entered Europe and the world at the same time, and it is difficult to see the distinction between these two entities. Or maybe there is not much willingness to see it, placing all the blame for the identity-related insecurities at the feet of whoever is closest and most tangible – Europe and the European Union. Any suggestions to "bring down the world order" or "exit the world" would not at all sound serious, whereas choosing the European Union as the object, the project seems much more rational. Europe itself is strongly

affected by globalization, and its main cultural pillars are the cultures of the various nations of Europe.

European and National Identity: Between Euronationalism and Euroimperialism

The relationship between European and national identity is described in numerous ways. In the sociological surveys of Eurostat the European identity of a particular individual is defined in a very weak connection: the posited question is whether the person “identifies” with being European. Besides, the follow up questions ask whether the person feels only European, only part of a certain nation (Lithuanian), or if he or she sees himself or herself as both Lithuanian and European. The Lithuanians, who are among the greatest Euro-optimists (both Lithuanian and European), are also quite prominent nationalists based on the number of people who say they are only Lithuanian. Precisely that weak link to the European identity, the lack of precision in what “European identity” is, is doubtlessly the guarantee of the Euro-optimism. The surveys indicate that the “European” identity is a certain refuge to the ethnic minorities in nation states where the political system is closely related to the prevalence of the ethnic majority, as is the case in Lithuania.

Such surveys are grounded in one model of the relationship between the national and the European identity, which is called the “matrioshka”. It means that the nucleus of an individual identity consists of the national identity, and the European identity is supposedly a different layer, less important, complimentary to the national identity. It does not threaten to replace or change the national identity, but rather, as if envelopes it.

A much more interesting, even though more difficult to analyze, is another model of the national and European identity, called the “marble cake”. It means that the national self-perception of the nations that live in Europe and identify with it in a very subtle way influences their national identity, and the European identity is equally affected by the national identities. The European standard for car signs, the signs announcing European Union funding next to new buildings or refurbished squares are the signs of this effect and also this identity. However, in this sense it is also a very weak European identity. Its effect is only observable long-term, therefore it should not be cause for great concern as a threat to the national identity.

There is yet another model of the relationship between national and European identity that has come to prominence lately (Ivan Krastev, some others) and that especially affects the expectations of the youngest members of the European Union. It is a phenomenon that may be called “Euronationalism”. I use this term to describe the phenomenon when EU is modeled on the model of national political life of a particular country, defined. Euronationalism may explain why in Lithuania, the problem of the relationship between European and national identity has become so pertinent, where its roots lie.

The European Union has crossed the boundary from simply an economic union to a political one, founded by the states that had a rich experience of national statehood, a government apparatus that had withstood the test of centuries, but they were also former empire states. The present structure of the EU political government and administration is shaped according to their (primarily German and French) experience of national statehood. Doubtlessly, Jürgen Habermas, one of the most influential idea generators of the common Europe, found his idea of a “European citizen” as more important than a citizen of a nation state, as well as the ideas for the European Constitution, in the experience of uniting the German federation and other historic experiences. The French philosophers, who have spoken up about the lack of democracy in the European Union as an entity (Pierre Manent, *Democracy Without Nations*), the imbalance between the influence and the accountability of its administration, are looking into their own experience of the state and the concept of democracy. These struggles and criticisms towards the European Union must first of all be understood as the efforts of the representatives of states that have functional political systems to make the European political or even cultural model as similar as possible to their own political and cultural model and their understanding of what is important for a political community.

The former imperial states laid the foundation for what is now the European Union, and it has quite a few attributes of an empire. Jan Zielonka (*Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*), one of my favorite authors, has even called the EU entity “neomedieval empire”. This idea is primarily based in the model of EU expansion. The EU satellite states had to meet certain prerequisite criteria, and only meeting them allowed the to enter the fellowship. As we have experienced, Lithuania had

to put some very serious efforts to meet the pre-defined guidelines. The motivation to do that was strengthened by a certain conviction that the rules are “good” and by the effort to escape the Russian zone of influence. The relationship between the “nucleus” and the margin states of the European Union truly has been and still remains “imperial”, even if it is not imperialist. And that may also be explained by their real and tested long-term experience and not by some prejudiced meanness. The EU model that we have is based less on certain universal principles that Immanuel Kant described in “Perpetual Peace” and that have often been evoked as a source of a certain inspiration (even if self-delusional).

The EU model is based on the political experience of its first founding member-states, just like their political consensus. EU has expanded to include the countries that Nyka-Niliūnas described as aggressively nationalist. As we have also seen in the case of Lithuania, a certain cultural nationalism was maintained throughout the Soviet time. Without the possibility to create their own state, the sole object of the efforts of the elite was cultural nationalism. It was grounded in closing ranks, protecting the nationality and aspiring to exclusivity.

The brief history of statehood meant that political ideas and dreams, political ambitions that surpassed the collected experience of the communities were more prevalent. As Vladimir Tismaneanu (*Fantasies of Salvation*) wrote, after the regime fell, the states got involved in the quest for new myths of nationalism in an attempt to consolidate the communities in this way. Accepting strict EU rules could hardly meet the expectations, and it was very much at odds with the previous political experience. The imperial EU model might have seemed and, apparently, does seem at least in Poland and Hungary as one that does not include the political experience and meets the unique nationalist expectations even less. “Euronationalism” is exactly the aspiration that the EU model and functioning would meet the expectations and experience of a particular state as closely as possible. Lithuania, based on *Imperijos darymas (The Making of an Empire)* by Gintaras Beresnevičius and *Nepasiskelbusioji imperija (The Undeclared Empire)* by Zenonas Norkus, also has its own empire-like ambitions, also in Europe.

The present contrast between European and national identity, perceivable in some echoes in Lithuania as well, is not a matter of the possibility of having national attributes and symbols: it is a matter of the possibility

to reform the previous imperial model of the EU. It is hard to say how it will end. Maybe the impotent EU Parliament will be supplemented with a much more potent EU House of Nations or something like that. Maybe necessary requirements for the EU countries will change. Such possibilities are also forecast in the five scenarios of EU development currently under consideration.

* * *

To sum up and to answer the question to what extent Europe interferes with the national identity, we have reached two conclusions. First, the cultural identity of Europe as a certain “national” community is very weak, and the attempts to strengthen it by constructing a certain common narrative have not produced a result. The European cultural identity may only be grounded in national identities. What really affects the culture, including cultural nationality, is not so much the European identity as globalization.

The idea about the conflict between the national and European identity that has been strongly expressed recently is more connected to “Euronationalism” and the efforts of the new EU members to change the EU model to better meet their expectations. Therefore it is connected less to the present EU identity and more to the new expectations regarding the EU identity and its model. Will the EU empire survive? It will depend on whether the countries of Western Europe have learned their lessons from the fall of the empires, and whether they will be able to apply this experience to solve this European challenge. It will equally depend on whether the Central European countries will be able to learn from their experience of aggressive nationalism and whether they will be able to tone it down for the sake of Europe’s common future.

Translation by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Longing for Europeanness and Fear of Integration: Lithuania and Europe in a Historical Perspective

RIMVYDAS PETRAUSKAS

A historical perspective is useful in discussing Lithuania in Europe, because history provides us with particular material and comparable situations. The *Eurobarometer* surveys indicate that the European identity is primarily understood via culture and history, and economics follows only after. Therefore let us begin with a historic introduction and some examples from the European and Lithuanian history.

Historical Topography of Europe

The history of the distant past may be relevant if the historical processes and phenomena may be recognized in the present. In terms of political history, European history provides an example of a continuity lasting more than a thousand years. Around 800, Charles the Great created a united political organization in the Latin Europe for the first time since the fall of the Roman Empire. In his empire, the contours of the 20th century political structure of Europe, the Coal and Steel Community established in 1951 – the nucleus of the future European Union (Germany, France, Italy and the Benelux countries) – emerged in exactly the same geographical space that Charles' state covered. Besides, in the Carolingian times, intense cultural and trade connections were established with England and Ireland, there was a lot of activity in Spain. Contacts with the Frankish Empire significantly encouraged ethnogenesis and the formation of the states of

the Scandinavians and the Slavs as well as spread the idea of Christian monarchy and the Latin language. It is no coincidence that in the Slavic languages, and due to their influence, in Lithuanian as well, a monarch is called Charles – *karalius* in Lithuanian, *král* in Czech, *król* in Polish, *korol'* in Russian.

However, the becoming of Europe did not end in the Carolingian times. The problem of continuity and civilizational influence is particularly pertinent to the process of history. The 10-11th centuries were fateful to the development of Nordic, Central and Eastern Europe. The baptism first of Czechia, and later of Poland, Denmark, Russia, and around the year 1000, of Sweden and Hungary meant the birth of a “new Europe”. The old one, the Western Europe founded around one thousand years previously on the foundations of the Antiquity civilization, expanded to include new members („put them in a toga,” as the Romans used to say about the tribes they annexed). That was the time that the political map of Europe was essentially finalized – the old Carolingian Empire gave rise to new states (France, Germany, Italian lands, also England, Spain) and the Nordic, Central and Eastern European countries (Denmark, Sweden, Norway, Hungary, Czechia, Poland) lined up next to them. The entry of these countries into the political system of the time was marked by the famous meeting of the Emperor Otto III and the Polish ruler Boleslov the Bold in the year 1000 in Gniezno. Against the etiquette standards of the time, the Emperor himself visited the leader of a new state and by this he demonstrated his resolve to respect the political sovereignty of all Christian countries. This emerging community of Christian kingdoms was expansive, but also open to new political entities. The Mindaugas kingdom – the last Christian kingdom of Europe – crowned this process of forming the Latin Western Europe.

After the Late Middle Ages, Christian Europe experienced virtually no changes in geography. The Roman, Bizantine and Islamic civilizational boundaries more or less remained up until the 20th century (Greece and Bulgaria are notable exceptions). The historic cataclysms of the 19th and 20th centuries caused various changes, but eventually by the end of the 20th century everything was back in its “medieval” place. Therefore, it is possible to speak of a “new (young) Europe” twice: the birth of the new Europe in the 10-13th centuries besides the states of the Roman-Carolingian heritage and the unification of Europe and the expansion of the European Union

to the east at the end of the 20th century. Such geopolitical stability is the foundation that evokes trust.

Lithuania in Europe: Mobility and Translation

Like all categories of such nature, the concept of “Europe” falls easy prey to semantic devaluation. It is very easy to say that the European Union is reminiscent of the Soviet Union, it is easy to use the presumed expansion of the European identity for scaremongering. However, there are certain phenomena that reveal in the centuries-long perspective that the Lithuanian identity is European, even though for a long time, people did not clearly understand such commonality. Let us take a relevant example of the demographic situation in the present-day Lithuania. Lithuanians have been an emigrant nation ever since the 15th century, when the peasants moved to the neighboring Prussia as part of the inside relocation process, and up to the 19th and 20th century travels to North and South America. However, this mobility by far is not an exceptional feature of the otherwise rather sedimentary peasant nation. Rather, it represents the common European relocation process, or as the famous British historian Robert Bartlett, “the birth of Europe from the spirit of colonization”. Or another demographic problem: aging society. Of course, nowadays the demographic development has acquired new features. But the specific European “marriage culture”, according to the German historian Wolfgang Reinhart, is a historical phenomenon that more or less coincides with the eastern border of the European Union: Europeans have married and still do marry relatively late, they have less children, however, they also enjoy quite a lengthy youth, compared to other cultures – in other words, a time that could be devoted to travel, gathering experience, studying. By the way, this trend is also confirmed by the data about the marital behavior of the GDL nobility: in 15-16th centuries, the Lithuanian dukes and nobles married late, often only after the death of their parents. Bearing in mind the life expectancy of the time, it is not surprising that in many cases grandchildren did not know their own grandparents. It is also a testimony to the durability of the social structures – the early death of the father did not prevent the son’s career, both of the most famous GDL nobles of the early 16th century, Albertas Goštautas and Mikalojus Radvila the Black, lost their fathers before they turned ten.

Another example of how “European” The Grand Duchy of Lithuania is related to language. It is usual to regret that the Lithuanian language had no public status, that it never became a political language and instead gave way to Latin, Ruthenian and Polish. But there is another side to the linguistic tradition. Ever since the Early Middle Ages, Europeans have been masters of translation. One only need to remember the translations of the Bible and the Greek Antiquity texts, and along with them, the traditions, to Latin and later to popular languages. Also, the Christian missionary politics required a better knowledge of local languages and cultures. It was an important condition of the European expansion. The same may be said about the ancient Lithuanians, who not only easily adopted Latin and Ruthenian written languages, but were also themselves famous as masters of translation. For example, in the middle of the 15th century the Grand Master of the German order received a letter in Tatar, and had to go to the Lithuanian ruler’s chancellery for translation: both texts, the original and the translation into German, are safely kept in the old archive of the Order in Berlin. In this case, Lithuanians were even “better Europeans”, because they were capable of communicating in various linguistic as well as cultural traditions.

European Identity in the Middle Ages?

Obviously, without a historically grounded value system, European Union will continue to be understood and represented as an economic organization run by bureaucrats. However, the question if European identity is at all possible, and if so, if it will not repress the traditional forms of identity, is understandable. The studies of political identity of the pre-modern times help us understand that identity, as well as patriotism, historically is changeable, and that communities are first and foremost connected not so much by economic links, but by common values and imagery.

The contemporary integration of the European states is not a new phenomenon, rather, only the forms of integration have changed. The premise of the medieval “integration” was the changes that took place in Europe at the similar time: the centralization of the states and the becoming of the territorial monarchies, the social stabilization (the consolidation of the estates and the first instances of parliaments, the representative gatherings of the estates), the end of the inside colonization, the development of

city self-governance and trade, changes in teaching and spirituality (the university and the scholastics, the friars, the new piety). What previously only connected a narrow cultural and partly political elites of the different countries of Europe (Latin as the language of the Church, culture and administration, inter-dynasty marriages) is now becoming a much more widespread social action. Contacts between the regions of Europe became more intense: the international travel routes of the nobility and the city folk strengthened the connections and created a sense of belonging to one world of nobility or city folk. This was manifest in the internationalization of ruler courts and city councils, marital connections, and the widespread common origin theories (from Rome, Troy or the troops of Alexander the Great). Travel was made easier by the emerging medieval system of “passports” (letters of guarantee or recommendation), and the exchange of ideas was encouraged by the intensified culture of manuscript copying (and later printing), the drop in their prices and the growing number of literate people. Due to the lateness of baptism, these processes happened in Lithuania a little later, but the legal principle of Magna Carta of 1215 that states “*meninem captivabimus*” [no one may be held in captivity without the order of the court] two centuries later, in 1434, is found in a privilege of the Lithuanian ruler. And such examples are plentiful.

The Latin term “*patria*”, which came from the Roman times, became more and more prominent in the minds of the people of Europe in the Late Middle Ages. Sure, in this mind “homeland” („*patria*“) had to share room with the categories of loyalty to the ruler or belonging to a smaller community („*patrimony*“). In the Lithuanian political writing, “homeland” in this sense first appears quite late: in 1429, in the middle of the argument about his coronation, Vytautas wrote a letter in German to the Grand Master of the German Order and emphasized his desire to accept the crown “in our land, in our home, in our homeland (*heimat*)”. The understanding of “*patria*” in pre-modern times was quite different from the concept of Lithuanianness that emerged in the 19th century. In the 16th century, the nobles of Ruthenian origin referred to themselves as Lithuanian in the political-citizenry sense, in spite of different language and faith.

In the Late Middle Ages, in the face of the expansion of another civilization (the end of the crusades, the Osman Turks) yet another sense of “*patria*” appeared, this time referring to the Christian Europe. At the turn

of the 14th century, the French lawyer Pierre Dubois and the Italian poet Dante Alighieri projected peace and union among the Christian states. Enea Silvio Piccolomini (future Pope Pius II) in his work *In Europam*, written in mid-15th century, connects Europe with such terms as *patria*, *domus propria*, *solum noster*. Even in Lithuania, the last pagan country and the object of the crusades until recently, in 1484, the Samogitian elder Jonas Kešgailaitis wrote to the Master of the German Order that he is prepared to take part in the march against the infidels, as “Christianity is greatly weakened and we cannot allow it to be weakened further”. At the same time, the word *Europaeus* becomes widespread in writing. Finally, Pierfrancesco Giambullari in 1566 in Venice published his work *Historia dell'Europa*, which symbolically begins with the imperial coronation of Charles the Great in 800 and which clearly delineates the cultural-political division between “civilized” Europe and its “barbaric” surroundings.

However, the idea of Europe as an empire, or Europe ruled by a single monarch, was alien to Europe of the Late Middle Ages and early Modernity. In the time of becoming of territorial states and the beginning of the “competition of the nations”, Europe was imagined, rather, as an entity of monarchies (nations), as first visually represented in the mid-16th century by the German Johannes Putsch: “Europe as a Christian Republic”, whose body consists of the sum of monarchies, including Lithuania.

Lithuania in the European Union

Bearing in mind the development of changing identity and historically recurring challenges, we can serenely gaze at the present situation of Lithuania in Europe. Lithuania is an independent state, and its citizens comprise a political nation. At the same time Lithuania belongs to a larger political community, the European Union. In this case, we can see a structural similarity to the times of the Grand Duchy of Lithuania or the Polish-Lithuanian Commonwealth (but not the Soviet Union), when the political identity developed in several layers. It is important to note the rarely remembered decision in the document of the Union of Lublin. Poland and Lithuania were joined not in one state, but in one political “body”, the Republic, which was understood to be a community of its citizens (of course, only noble ones) – a community of governance, rights, values. The Republic did not become a unitarian state, but created an inner unity of its residents.

In general, in the Late Middle Ages – the times when such concepts as national monarchies, political separateness, state borders took shape – the opposite processes also intensified as attempts at creating larger political entities were made. Unitarian states were by far not an obvious form of governance in pre-modern Europe. “The historians of the individual nation states have typically viewed the unions with a lack of enthusiasm, as impediments to the development of the nation and the nation state” (Robert Frost). An unprejudiced look allows one to see that successful unions created and developed the grounds for “consensual monarchy”, based on the agreement between the ruler and his subjects of different nations (sometimes even faiths). These principles allowed the members of the unions to retain the right and the possibility to decide their own political future.

Is that the direction that the European Union should take – “the Republic of many nations / states”? Is that the best way for Lithuania in terms of culture, wellbeing, security? And what can interfere with such a development of the EU? Fear, first of all – some are afraid of emigrants, others of climate change, yet others of war or of increasing spending for administration and reduced pensions. On their own, fears are neither good nor bad. They should not be ignored. Frankly, fears are part of what unites people and helps them move ahead. The first ideas about a common Europe were also born in the face of the danger of the Turks. By the way, that experience is relevant today – one only need to remember the erection of Jan Sobieski’s monument in Vienna. It is natural that people get confused in the face of the ever-new modernity. In the 19th century, people found the renovated Paris or Berlin scary, and now we find their buildings rather pretty, as “scarier” ones keep emerging. Thus, we cannot eliminate fears, anxieties and dissatisfaction with innovations, but each time a positive answer to such fears must be found.

One of the ways is to “humanize” politics, which now contains too strong a tendency to view the society in a “technological” fashion and, as a consequence, it is looking for solutions. Politics as the field of creating meanings – connections, values, justice, etc. And such meanings need to be spread, explained, discussed in the society.

If we keep imagining the European Union as the Brussels bureaucrats and the Europarliamentarians that commute between Brussels and Strasbourg, it will, of course, remain as if a distant structure that has little influence on the

people’s lives. Therefore the European politics need to be brought closer, by reminding of the achievements (which new and new generations of Europe are taking for granted) – long-term peace, free movement of people and goods (but also ideas), guaranteed justice. With the liberalization of the mobile networks, there is also a breakthrough in communication – one of the well-considered bureaucratic decisions that not only effectively impacts everyday life, but will unavoidably affect the future of the EU. One might also remember the European health insurance card and other actions that serve as reminders that only practical action can move the identity. Every time we freely cross the border west or north, we make Europe particular, and this mobility melts the fear and mistrust. Of course, as we say goodbye to one set of borders, the other sets become even more prominent, wherever control and limitations appear, but precisely at former or present borders we understand the meaning of the cliché “Europe without borders”.

But identity also requires theoretical summary. In the early 2000s, at the dawn of euro, the famous German historian Jörn Rüsen rhetorically asked in Vilnius: what will become the spiritual euro? If we want Europe to be something more than a geographic and economic entity, we need an idea of Europe, a European narrative. Of course, this narrative must begin with history, which like all “great narratives” would reveal its roots to the emerging community. At the same time, the narrative must place boundaries, show what is “not-Europe” or how Europe is different. The concept of Europe as exclusive, even chosen community is actually codified in its flag with 12 stars, a nod to the Judeo-Christian tradition of the number (12 tribes of Israel, 12 apostles of Christ). Lithuania must join in to create such a narrative by telling about its own Europeaness.

The conditions for that are good. The surveys consistently indicate that the Lithuanians are unbelievably pro-European. Such enthusiasm is hardly maintained by the European subventions, I believe it more likely to be a strong longing for westernization, or maybe even the fact that such identity is traditionally stronger in border and conflicting regions (one might remember here the *antemurale / clipeus christianitatis* idea that was widespread in Poland and Lithuania, but also in Hungary since the 15th century). Maybe we could now imbue Poland with such love for Europe. It would be a certain “remuneration” for the medieval European way, which for Lithuania, went over Poland. If that does not work, we must also be prepared for

the “two speed Europe” scenario: the Lithuanian state and society should prefer the company of France and Germany who declare openness, freedom, rational politics, because it is safer, more useful, and (most importantly), right, to that of the nationalistically closed, xenophobic governments yet again in search of a “third way” (however strong the “Jagellonian idea” is in terms of historic tradition). The historic experience here provides certainty: belonging to a wider community by itself does not threaten national identity, as combining identities is natural. Not the “expansion of the European identity”, but forcing the banal sense of nationality on the new generation who understand the world and themselves in a different way is the real threat to the national identity. Identity is individual, a person eventually makes a choice to belong to certain communities, and hardly ever is this choice unitarian – family, extended family, corporation, region, state...

By learning about the past, history and historians should first of all teach the society to understand the present and not be afraid of the future. To welcome change calmly and create their own lives. But at the same time, to explain the directions of the political orientation („why Europe“) and the place of our country („where in Europe“) and thus aid in creating the identity. To transfer the experience that each important step was a choice, and that historical chances may be either taken or missed.

The May 3rd Constitution as a Model for Europe?

Europe needs a new impulse. Could we, from our historic experience, offer Europe a certain “May 3rd Constitution” that liberates and integrates its citizens without destroying sovereign polities? These sovereign polities, including Lithuania, must reveal their individual strengths, exceptional competences. And not just for the image (even though it is also important), but in reaction to the current political situation. Again, from the historic perspective, Lithuania could productively remember and develop the idea of openness. In this case the “letters of Gediminas” are a really suitable symbolic motif. Everyone knows that Gediminas invited “tradesmen and artisans”, but fewer know that he committed to guaranteeing a just and free life for them. But openness, of course, is more than immigration. Openness may positively overturn the image of Lithuania as a problematic “border territory”. Historically, the borderland is a place not only of danger, but also of economic and cultural chance. A place for Lithuania’s leadership of

ideas, where everything Europe-related may be translated to the Belorussians, the Ukrainians, the Russians and... the Polish.

The idea of Europe and European integration is living a new stage of its development – maybe even a “threshold situation”. The direction of its expansion will depend on its political and cultural elite. It is very important for Lithuania to contribute its experience to this discussion. And we may even take the “advantage of being late” – as “late Europeans”, Lithuanians may see better what the European project lacks; as living in a region of higher threat, they may offer more resolute solutions where there is hesitation.

Lithuania in Europe: 1) the model for Europe („May 3rd“) – a united political entity from the outside and inner diversity of the countries (cultures, languages, experiences) – “a Republic of many nations”; 2) the experience of translating and spreading ideas “at the border” – to the countries outside of the political boundaries of Europe; 3) the will of the “late Europeans” to create an adequate narrative of Europe and the critical discussion of the European project; 4) the possibilities opened by the new spatial “conquest” of Europe, the mobility of people and ideas; 5) the possibilities that could be opened by synchronized reforms in the European Union and in Lithuania.

Translation by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Sudarytoja / *Bearbeitung*

Dr. LINA MOTUZIENĖ

Vertėjai / *Übersetzung*

ANTANAS GAILIUS, GABRIELĖ GAILIŪTĖ-BERNOTIENĖ, MATEUSZ URBAN

Dizaineris / *Graphic design*

JOKŪBAS JACOVSKIS

Leidėjai / *Herausgeber*

VšĮ Thomo Manno kultūros centras

Parengė spaudai ir išleido / *Verlag*

UAB Inter Se, Vilnius / www.interse.lt

Spausdino / *Printed by*

UAB Kopa, Kaunas / www.kopa.lt

